

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅguttaranikāye

Pañcakanipāta-ṭikā

1. Paṭhamapaṇṇāsakaṃ

1. Sekhabalavaggo

1. Saṃkhittasuttavaṇṇanā

1. Pañcakanipātassa (3.0001) paṭhame kāmaṃ sampayuttadhammesu thirabhāvopi balaṭṭho eva, paṭipakkhehi pana akampaniyattaṃ sātisayaṃ balaṭṭhoti vuttaṃ-
“**assaddhiye na kampatī**” ti.

Saṃkhittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-6. Vitthatasuttādivaṇṇanā

2-6. Dutiye **hiriyatīti** lajjati virajjati. Yasmā hirī pāpajigucchanalakkhaṇā, tasmā
“**jigucchatīti attho**” ti vuttaṃ. **Ottappatīti** utrasati. Pāputrāsarakkhaṇaṅhi ottappaṃ.

Paggahitavīriyoti (3.0002) saṅkocaṃ anāpannavīriyo. Tenāha “**anosakkitamāna-
so**” ti. **Pahānatthāyāti** samucchinnatthāya. Kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadā
nāma samadhigamo evāti āha “**paṭilābhatthāyā**” ti.

Gati-atthā dhātusaddā buddhi-atthā hontīti āha “**udayañca vayañca paṭivijjhituṃ
samatthāyā**” ti. Missakanayenāyaṃ desanā gatāti āha “**vikkhambhanavasena ca
samucchedavasena cā**” ti. Tenāha “**vipassanāpaññāya ceva maggapaññāya
cā**” ti. Vipassanāpaññāya vikkhambhanakiriyato sā ca kho padesikāti nippade-
sikaṃ katvā dassetuṃ “**maggapaññāya paṭilābhasaṃvattanato**” ti vuttaṃ. Dukkha-
kkhayagāminibhāvepi eseva nayo. **Sammāti** yāthāvato. Akuppadhammatāya hi
maggapaññāya khepitaṃ khepitameva, nāssa puna khepanakiccaṃ atthīti upā-
yena ñāyena sā pavattatīti āha “**hetunā nāyena**” ti. Tatiyādīsu natthi vattabbaṃ.

Vitthatasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Kāmasuttavaṇṇanā

7. Sattame asanti lūnanti tenāti **asitaṃ**, dāttaṃ. Vividhā ābhañjanti bhāraṃ olambenti tenāti **byābhaṅgī**, vidhaṃ. **Kulaputtoti** ettha duvidho kulaputto jātikulaputto, ācāraikulaputto ca. Tattha “tena kho pana samayena raṭṭhapālo nāma kulaputto tasmimyeva thullakoṭṭhike aggakulikassa putto”ti (ma. ni. 2.294) evaṃ āgato uccakulappasuto **jātikulaputto** nāma. “Ye te kulaputtā saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā”ti (ma. ni. 1.34) evaṃ āgatā pana yattha katthaci kule pasutāpi ācārasampannā **ācāraikulaputto** nāma. Idha pana ācāraikulaputto adhippeto. Tenāha “**kulaputtoti ācāraikulaputto**”ti. **Yuttanti** anucchavikaṃ, evaṃ vattabbataṃ arahatīti attho. Sesamettha uttānameva.

Kāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Cavanasuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame (3.0003) **saddhāyāti** iminā adhigamasaddhā dassitā. Catubbidhā hi saddhā- āgamanīyasaddhā, adhigamasaddhā, pasādasaddhā, okappanasaddhāti. Tattha **āgamanīyasaddhā** sabbaññubodhisattānaṃ pavattā hoti. Āgamanīyappaṭipadāya āgatā hi saddhā sātisayā mahābodhisattānaṃ paropadesena vinā saddheyyavattum aviparītato gahetvā adhimuccanato. Saccappaṭivedhato āgatasaddhā **adhigamasaddhā** suppabuddhādīnaṃ viya. “Sammāsambuddho bhagavā”ti-ādinā buddhādīsu uppajjanakappasādo **pasādasaddhā** mahākappinarājādīnaṃ viya. “Evametan”ti okkanditvā pakkhanditvā saddahanavasena kappanaṃ okappanaṃ, tadeva saddhāti **okappanasaddhā**. Tattha pasādasaddhā paraneyyarūpā hoti, savanamattenapi pasīdanato. Okappanasaddhā saddheyyaṃ vattum ogāhitvā anupavisitvā “evametan”ti paccakkhaṃ karontī viya pavattati.

Cavanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhama-agārasuttavaṇṇanā

9. Navame **appatissayoti** appatissavo va-kārassa ya-kāraṃ katvā niddeso. Garunā kismiñci vutto gāravavasena patissavanaṃ, patissavo, patissavabhūtaṃ, taṃsabhāvañca yaṃ kiñci gāraṃ. Natthi etasmim patissavoti **appatissavo**, gāravavirahito. Tenāha “**ajeṭṭhako anīcavuttī**”ti.

Paṭhama-agāraṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiya-agāraṇasuttavaṇṇanā

10. Dasame **vuddhinti-ādīsu** sīlena **vuddhiṃ**, maggena **viruḷhiṃ**, nibbānena **vepullaṃ**. Sīlasamādhīhi vā **vuddhiṃ**, Vipassanāmaggehi **viruḷhiṃ**, Phalanibbānehi **vepullaṃ**. Ettha ca yassa catubbidhaṃ sīlaṃ akhaṇḍādibhāvappavattiyā suparisuddhaṃ viśesabhāgiyattā appakasireneva maggaphalāvahaṃ saṅgharakkhitattherassa viya, so tādīsena sīlena imasmiṃ dhammavinaye vuddhiṃ (3.0004) āpajjissati. Tena vuttaṃ- “sīlena vuddhin”ti. Yassa pana ariyamaggo uppanno, so viruḷhamūlo viya pādapo suppatiṭṭhitattā sāsane viruḷhiṃ āpanno nāma hoti. Tena vuttaṃ- “maggena viruḷhin”ti. Yo sabbakilesanibbānappatto, so arahā sīlādiddhammakhandhapāripūriyā sati vepullappatto hoti. Tena vuttaṃ “nibbānena vepullan”ti. Dutiyavikappe attho vuttanayānusārena veditabbo.

Dutiya-agāraṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sekhabalavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Balavaggo

1. Ananussutasuttavaṇṇanā

11. Dutiyaṃ paṭhame **abhijānitvā**ti abhivisiṭṭhena ñāṇena jānitvā. **Aṭṭhahi kāraṇehi tathāgatassā**ti “tathā āgatoti tathāgato. Tathā gatoti tathāgato. Tathala-kkhaṇaṃ āgatoti tathāgato. Tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato. Tathadassitāya tathāgato. Tathāvāditāya tathāgato. Tathākāritāya tathāgato. Abhibhavanaṭṭhena tathāgato”ti evaṃ vuttehi aṭṭhahi kāraṇehi. Usabhassa idanti **āsabhaṃ**, seṭṭhaṭṭhānaṃ. Tenāha “**āsabhaṃ ṭhānanti seṭṭhaṭṭhānan**”ti. Parato dassitabalayogena “dasabalohan”ti **abhītanādaṃ nadati**. **Brahmacakkanti** ettha seṭṭhapariyāyo. **Brahmasaddoti** āha “**seṭṭhacakkan**”ti. Cakkañcetaṃ dhammacakkaṃ adhippettaṃ.

Ananussutasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Saṃkhittasuttavaṇṇanā

13. Tatiye kāmaṃ sampayuttadhammesu thirabhāvopi balaṭṭho eva, paṭipakkhehi pana akampaniyattaṃ sātisayaṃ balaṭṭhoti vuttaṃ “**mutṭhassacce na kampatī**” ti.

Samkhittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vitthatasuttavaṇṇanā

14. Catutthe (3.0005) **satinepakkenāti** satiyā nepakkena, tikkhavisadasūrabhāvenāti attho. Aṭṭhakathāyaṃ pana nepakkaṃ nāma paññāti adhippāyena “nepakkaṃ vuccati paññā” ti vuttaṃ. Evaṃ sati añño niddiṭṭho nāma hoti. **Satimāti** ca iminā savisesā sati gahitāti paratopi “cirakatampi cirabhāsitampi saritā anussaritā” ti satikiccameva niddiṭṭhaṃ, na paññākiccaṃ, tasmā **satinepakkenāti** satiyā nepakkabhāvenāti sakkā viññātuṃ labbhateva. Paccayavisesavasena aññadhammanirapekkho satiyā balavabhāvo. Tathā hi ñāṇavippayuttacittenapi sajjhāyanasammasanāni sambhavanti.

Cirakatampīti attanā vā parena vā kāyena cirakataṃ cetiyaṅgaṇavattādimahāvattappaṭipattipūraṇaṃ. **Cirabhāsitampīti** attanā vā parena vā vācāya cirabhāsitaṃ sakkaccaṃ uddisana-uddisāpanadhammāsāraṇadhammadesanā-upanisinnakaparikathā-anumodaniyādivasena pavattitaṃ vacīkammaṃ. **Saritā anussaritāti** tasmim kāyena cirakate kāyo nāma kāyaviññatti, cirabhāsite vācā nāma vacīviññatti, tadubhayampi rūpaṃ, taṃsamutṭhāpakā cittacetāsikā arūpaṃ. Iti ime rūpārūpadhammā evaṃ uppajjitvā evaṃ niruddhāti sarati ceva anussarati ca, satsambojjhaṅgaṃ samutṭhāpetīti attho. Bojjhaṅgasamutṭhāpikā hi sati idha adhippetā. Tāya satiyā esa sakim saraṇena saritā, punappunaṃ saraṇena anussaritāti veditabbā.

Vitthatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-10. Daṭṭhabbasuttādivaṇṇanā

15-20. Pañcame **savisayasamimye vāti** attano attano visaye eva. **Lokiyalokuttaradhamme kathetunti** lokiyadhamme lokuttaradhamme ca tena tena pavattivisesena kathetuṃ. **Catūsu sotāpattiyaṅgesūti** sappurisasamaṃsevo saddhammassavanaṃ yonisomanasikāro dhammānudhammappaṭipattīti imesu catūsu sotāpattimaggakāraṇesu. Kāmañca tesu sati-ādayopi dhammā icchitabbāva tehi vinā tesu asamभवतो (3.0006), tathāpi cettha saddhā visesato kiccakārīti veditabbā. Saddho eva hi sappurise payirupāsati, saddhammaṃ suṇāti, yoniso ca aniccādito manasi karoti, ariyamaggassa ca anudhammaṃ paṭipajjati, tasmā vuttaṃ “**ettha saddhā-balaṃ daṭṭhabban**” ti. Iminā nayena sesabalesupi attho daṭṭhabbo.

Catūsu sammappadhānesūti catubbidhasammappadhānabhāvanāya. **Catūsu satipaṭṭhānesūti**-ādīsipi eseva nayo. Ettha ca sotāpatti-aṅgesu saddhā viya, sammappadhānabhāvanāya vīriyaṃ viya ca satipaṭṭhānabhāvanāya yasmā “vineyya loke abhijjhādomanassa”ti (dī. ni. 2.373; ma. ni. 1.106) vacanato pubba-bhāge kiccato sati adhikā icchitabbā, evaṃ samādhikammikassa samādhi, “ariya-saccabhāvanā paññābhāvanā”ti katvā tattha paññā pubbabhāge adhikā icchitabbāti pākaṭoyamattho. Adhigamakkhaṇe pana samāhipaññānaṃ viya sabbesampi balānaṃ saddhādīnaṃ samatāva icchitabbā. Tathā hi “ettha saddhābalan”-ti-ādinā tattha tattha etthaggaṇaṃ kataṃ.

Idāni saddhādīnaṃ tattha tattha atirekakiccataṃ upamāya vibhāvetuṃ “**yathā hī**”-ti-ādi vuttaṃ. Tatridaṃ upamā saṃsandanaṃ- rājapañcamasahāyā viya vimutti-pācākāni pañca balāni. Nesaṃ kīḷanattaṃ ekajjhaṃ vīthi-otaraṇaṃ viya balānaṃ ekajjhaṃ vipassanāvīthi-otaraṇaṃ, sahāyesu paṭhamādīnaṃ yathā-sakaṃ geheva vicāraṇā viya saddhādīnaṃ sotāpatti-aṅgādīni patvā pubbaṅgamatā. Sahāyesu itaresaṃ tattha tattha tuṅhībhāvo viya sesabalānaṃ tattha tattha tadanvayatā, tassa pubbaṅgamassa balassa kiccānugatā. Na hi tadā tesā sasa-mbhārapathavī-ādīsu āpādīnaṃ viya kiccaṃ pākaṭaṃ hoti, saddhādīnaṃyeva pana kiccaṃ vibhūtaṃ hutvā tiṭṭhati puretaraṃ tathāpaccayehi cittasantānassa abhisankhatattā. Ettha ca vipassanākammikassa bhāvanā visesato paññuttarāti dassanattaṃ rājānaṃ nidassanaṃ katvā

paññindriyaṃ vuttaṃ. Chaṭṭhādīni suviññeyyāni.

Daṭṭhabbasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Balavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pañcaṅgikavaggo

1-2. Paṭhama-agāravasuttādivaṇṇanā

21-22. Tatiyassa (3.0007) paṭhame **ābhisamācārikanti** abhisamācāre uttamasa-
mācāre bhavaṃ. Kiṃ pana tanti āha “**vattavasena paññattasīlan**” ti. Sesaṃ suvi-
ññeyyameva. Dutiye natthi vattabbaṃ.

Paṭhama-agāravasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Upakkilesasuttādivaṇṇanā

23-24. Tatiye **na ca pabhāvantanti** na ca pabhāsammaṃ. **Pabhijjanasabhā-**
vanti tāpetvā tālakajjanapabhaṅguraṃ. **Avasesaṃ lohanti** vuttāvasesaṃ sajāti-
lohaṃ, vijātilohaṃ, pisācalohaṃ, kittimalohanti evaṃpabhedāṃ sabbampi lohaṃ.
Uppajjituṃ appadānenāti ettha nanu lokiyakusalacittassapi suvisuddhassapi uppa-
jjituṃ appadāneneva upakkilesatāti? Saccametaṃ, yasmiṃ pana santāne nīvara-
ṇāni laddhappatitṭhāni, tattha mahaggatakusalassapi asambhavo, pageva lokutta-
rakusalassa. Parittakusalaṃ pana yathāpaccayaṃ uppajjamānaṃ nīvaraṇehi upa-
hate santāne uppattiyā aparisuddhaṃ hontaṃ upakkilitṭhaṃ nāma hoti aparisu-
ddhadīpakapallikavaṭṭitelādisannissayo padīpo viya. Apica nippariyāyato uppa-
jjituṃ appadāneneva tesāṃ upakkilesatāti dassento “**yadaggena hī**” ti-ādimāha.
Ārammaṇe vikkhattappavattivasena cuṇṇavicuṇṇatā veditabbā. Catutthe natthi
vattabbaṃ.

Upakkilesasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Anuggahitasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **sammādiṭṭhīti vipassanāsammādiṭṭhīti**-ādinā aṅguttarabhāṇa-
kānaṃ matena ayaṃ atthavaṇṇanā āradhā, majjhimabhāṇakā panettha aññathā

atthaṃ vadanti. Vuttañhettaṃ **majjhimaṭṭhakathāyaṃ** (ma. ni. aṭṭha. 1.452)-

“**Anuggahitā**”ti (3.0008) laddhūpakārā. **Sammādiṭṭhī**ti arahattamaggasammādiṭṭhī. Phalakkhaṇe nibbattā cetovimutti phalaṃ assāti **cetovimuttiphala**. Tadeva cetovimuttisaṅkhātaṃ phalaṃ ānisaṃso assāti **cetovimuttiphalānisaṃsā**. Dutiya-padepi eseva nayo. Ettha catutthaphalapaññā **paññāvimutti** nāma, avasesā dhammā **cetovimuttī**ti veditabbā. “**Sīlānuggahitā**”ti-ādīsu **sīlanti** catupārisuddhisīlaṃ. **Sutanti** sappāyadhammassavanaṃ. **Sākacchāti** kammaṭṭhāne khalanapakhalanacchedanakathā. **Samathoti** vipassanāpādikā aṭṭha samāpattiyo. **Vipassanāti** sattavidhā anupassanā. Catupārisuddhisīlāñhi pūrentassa, sappāyadhammassavanaṃ suṇantassa, kammaṭṭhāne khalanapakhalanaṃ chindantassa vipassanāpādikāsu aṭṭhasu samāpattīsu kammaṃ karontassa, sattavidhaṃ anupassanaṃ bhāventassa arahattamaggo uppajjitvā phalaṃ deti.

“Yathā hi madhuraṃ ambapakkaṃ paribhuñjitukāmo ambapotakassa samantā udakakoṭṭhakaṃ thiraṃ katvā bandhati, ghaṭaṃ gahetvā kālena kālaṃ udakaṃ āsiñcati, udakassa anikkhamanattaṃ mariyādaṃ thiraṃ karoti. Yā hoti samīpe valli vā sukkhadaṇḍako vā kipillikapuṭo vā makkaṭakajālaṃ vā, taṃ apaneti, khaṇittim gahetvā kālena kālaṃ mūlāni parikhaṇati, evamassa appamattassa imāni pañca kāraṇāni karoto so ambo vaḍḍhitvā phalaṃ deti, evaṃ sampadamidaṃ veditabbaṃ. Rukkhasa samantato koṭṭhakabandhanaṃ viya hi sīlaṃ daṭṭhabbaṃ, kālena kālaṃ udakasiñcanaṃ viya dhammassavanaṃ, mariyādāya thirabhāvakaṇaṃ viya samatho, samīpe valli-ādīnaṃ haraṇaṃ viya kammaṭṭhāne khalanapakhalanacchedanaṃ, kālena kālaṃ khaṇittim gahetvā mūlakhaṇanaṃ viya sattannaṃ anupassanānaṃ bhāvanā, tehi pañcahi kāraṇehi anuggahitassa ambarukkhasa madhuraphaladānakālo viya imassa bhikkhuno imehi pañcahi dhammehi anuggahitāya sammādiṭṭhiyā arahattaphaladānaṃ veditabban”ti.

Ettha ca **laddhūpakārāti** yathārahaṃ nissayādivasena laddhapaccayā. Vipassanāsammādiṭṭhiyā anuggahitabhāvena gahitattā maggasammādiṭṭhīsu ca arahattamaggasammādiṭṭhī (3.0009). Anantarassa hi vidhi paṭisedho vā, aggaphalasaṃdhamhi tapparikkhāradhammesuyeva ca kevalo cetopariyāyo niruḷhoti **sammādiṭṭhīti arahattamaggasammādiṭṭhī**. **Phalakkhaṇeti** anantaraṃ kālantare cāti duvidhepi phalakkhaṇe. Paṭippassaddhivasena sabbasamkilesahi cetovimuccati etāyāti **cetovimutti**, aggaphalapaññaṃ ṭhapetvā avasesā phaladhammā. Tenāha “**cetovimutti phalaṃ assāti, cetovimuttisaṅkhātaṃ phalaṃ ānisaṃso**”ti. Sabbakilesahi cetaso vimuccanasaṅkhātaṃ paṭippassambhanasaññitaṃ pahānaṃ phalaṃ ānisaṃso cāti yojanā. Idha cetovimuttisaddena pahānamattaṃ gahitaṃ, pubbe pahāyakadhammā. Aññathā phaladhammā eva ānisaṃsoti gayhamāne punavacanaṃ niratthakaṃ siyā. **Paññāvimuttiphalānisaṃsāti** etthāpi evameva attho veditabbo. Sammāvācākamantājivā sīlasabhāvattā visesato samādhissa upakārā, tathā sammāsaṅkappo jhānasabhāvattā. Tathā hi so “appanā”ti niddiṭṭho. Sammāsatisammāvāyāmā pana samādhipakkhiyā evāti āha “**avasesā dhammā cetovimuttīti veditabbā**”ti.

Catupārisuddhisīlanti ariyamaggādhigamassa padaṭṭhānabhūtaṃ catupārisuddhisīlaṃ. **Sutādisupi** eseva nayo. Attano cittappavatti-ārocanavasena saha kathanāṃ saṃkathā, saṃkathāva **sākacchā**. Idha pana kammaṭṭhānappaṭibaddhāti āha “**kammaṭṭhāne ...pe... kathā**”ti. Tassa kammaṭṭhānassa ekavāraṃ vidhiyā appaṭipajjanaṃ khalanaṃ, anekavāraṃ pakkhalanaṃ, tadubhayassa vicchedanī apanayanī kathā **khalanapakhalanacchedanakathā**. **Pūrentassāti** vivaṭṭasannissitaṃ katvā pālentassa brūhentassa ca. **Suṇantassāti** “yathā-uggahitakammaṭṭhānaṃ phātiṃ gamissati”ti evaṃ suṇantassa. Teneva hi “**sappāyadhammassavanā**”ti vuttaṃ. **Kammaṃ karontassāti** bhāvanānuyogakammaṃ karontassa. Pañcasupi ṭhānesu anta-saddo hetu-atthajotano daṭṭhabbo. Evañhi “yathā hī”ti-ādinā vuccamānā ambūpamā yujjeyya.

Udakakoṭṭhakanti jalāvāṭaṃ. **Thiraṃ katvā bandhatīti** asithilaṃ daḷhaṃ nātimaṃ hantaṃ nātikhuddakaṃ katvā yojeti. **Thiraṃ karotīti** udakasiñcanakāle tato tato pavattivā udakassa anikkhamaṇaṃ jalāvāṭapāḷiṃ thirataṃ karoti. **Sukkhadaṇḍakoti** tasseva ambagacchassa sukkhako sākhaśisako (3.0010). **Kipillikapuṭoti** tambakipillikapuṭo. **Khaṇittinti** kudālaṃ. **Koṭṭhakabandhanaṃ viya sīlaṃ sammādiṭṭhiyā** vaḍḍhanūpāyassa mūlabhāvato. **Udakasiñcanaṃ viya dhammassavanaṃ** bhāvanāya paribrūhanaṃ. **Mariyādāya thirabhāvakaṇaṃ viya samatho** yathāvuttāya bhāvanādiṭṭhānāya sīlamariyādāya daḷhībhāvāpādanato. Samāhitassa hi sīlaṃ thirataṃ hoti. **Samīpe valli-ādīnaṃ haraṇaṃ viya kammaṭṭhāne khalanapakhalanacchedanaṃ** icchitabbabhāvanāya vibandhanāpanayanato. **Mūlakhaṇaṃ viya sattannaṃ anupassanānaṃ bhāvanā** tassā vibandhassa mūlabhūtānaṃ taṇhāmānadiṭṭhīnaṃ palikhaṇanato. Ettha ca yasmā suparisuddhasīlassa kammaṭṭhānaṃ anuyuñjantassa sappāyadhammassavanaṃ icchitabbaṃ, tato yathāsute atthe sākacchāsamāpajjanaṃ, tato kammaṭṭhānavisodhanena samathanibbatti, tato samāhitassa āradhavi-passakassa vipassanāpāripūri, paripuṇṇā vipassanā maggasammādiṭṭhiṃ brūhetīti evametesāṃ aṅgānaṃ paramparāya sammukhā anuggaṇhanato ayamānupubbī kathitāti veditabbaṃ.

Anuggahitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Vimuttāyatanasuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe vimuttiyā vaṭṭadukkhato vimuccanassa āyatanāni kāraṇāni **vimuttāyatanānīti** āha- “**vimuccanakāraṇāni**”ti. **Pāḷi-atthaṃ jānantassāti** “idha sīlaṃ āgataṃ, idha samādhi, idha paññā”ti-ādinā taṃtaṃpāḷi-atthaṃ yāthāvato jānantassa. **Pāḷiṃ jānantassāti** tadatthabodhiniṃ pāḷiṃ yāthāvato upadhārentassa. **Taruṇapīṭīti** sañjātamattā mudukā pīṭi jāyati. Kathaṃ jāyati? Yathādesitaṃ dhammaṃ upadhārentassa tadanucchavikameva attano kāyavācāmanosamācāraṃ pariggaṇhantassa somanassaṃ pattassa pamodalakkhaṇaṃ pāmojjaṃ jāyati. **Tuṭṭhākārabhūtā balavapīṭīti** purimuppannāya pīṭiyā vasena laddhāseva-

nattā ativiya tuṭṭhākārabhūtā kāyacittadarathassa passambhanasamatthatāya passaddhiyā paccayo bhavitum samatthā balappattā pīti jāyati. Yasmā nāmakāye passaddhe rūpakāyopi passaddho eva hoti, tasmā “nāmakāyo passambhati-cceva vuttam.

Sukham (3.0011) **paṭilabhatī** vakkhamānassa cittasamādhānassa paccayo bhavitum samattham cetasikam nirāmisasukham paṭilabhati vindati. **Samādhiya-****tīti** ettha pana na yo koci samādhī adhippeto, atha kho anuttarasamādhīti dassento “**arahatta ...pe... samādhiyati**” ti āha. “**Ayam hī**” ti-ādi tassaṃ desanāyaṃ tādī-**sassa** puggalassa yathāvuttasamādhīpaṭilābhassa kāraṇabhāvavibhāvanam, yaṃ tathā vimuttāyatanabhāvo. **Osakkitunti** dassitum. **Samādhiyeva samādhinimi-****ttanti** kammaṭṭhānapāḷiyā āruḷho samādhī eva parato uppajjanakabhāvanāsamā-**dhissa** kāraṇabhāvato samādhinimittam. Tenāha “**ācariyassa santike**” ti-ādi.

Vimuttāyatanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Samādhisuttavaṇṇanā

27. Sattame sabbaso kilesadukkhadarathapariḷhānam vigatattā sātisaya-**mettha** sukhanti vuttam “**appitappitakkhaṇe sukhattā paccuppannasukho**” ti. Puri-**massa** purimassa vasena pacchimaṃ pacchimaṃ laddhāsevanatāya santapaṇīta-**tarabhāvappattam** hotīti āha “**purimo ...pe... sukhavipāko**” ti. **Kilesappaṭippassa-****ddhiyā** Ti kilesānam paṭippassambhanena laddhattā. “**Kilesappaṭippassaddhibhā-****vanti** kilesānam paṭippassambhanabhāvam. **Laddhattā** pattattā tabbhāvam upaga-**tattā.** Lokiyasamādhissa paccanīkāni nīvaraṇapaṭhamajjhānanikanti-ādīni niggāhe-**tabbāni,** aññe kilesā vāretabbā. Imassa pana arahattasamādhissa paṭippassa-**ddhasabbakilesattā** na niggāhetabbam vāretabbāñca atthīti maggānantaram **samāpattikkhaṇe** ca appayogena adhigatattā appitattā ca aparihānivasena vā **appitattā na sasaṅkhāraniggayhavāritagato.** **Sativepullappattattā** ti etena appava-**ttamānāyapi** satiyā satibahulatāya sato eva nāmāti dasseti. **Yathāparicchinnakāla-****vasenā** ti etena paricchinnassatīyā satoti dasseti. **Sesesūti** nāṇesu.

Samādhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-9. Pañcaṅgikasuttādivaṇṇanā

28-29. Aṭṭhame (3.0012) karo vuccati pupphasambhavam “gabbhāsāye kiriyati”-**ti** katvā. Karato jāto kāyo **karajakāyo,** tadupanissayo catusantatirūpasamudāyo. **Kāmaṃ** nāmakāyopi vivekajena pītisukhena tathāladdhūpakāro, “abhisandeti” ti-ā-**divacanato** pana rūpakāyo idha adhippetoti āha “**imaṃ karajakāyan**” ti. **Abhisande-****tīti** abhisandanam karoti. Tam pana abhisandanam jhānamayena pītisukhena kara-

jakāyassa tintabhāvāpādanaṃ sabbatthakameva lūkhabhāvāpanayananti āha “**temeti**” ti-ādi. Tayidaṃ abhisandanaṃ atthato yathāvuttapītisukhasamuṭṭhānehi paṇītarūpehi kāyassa parippharaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Parisandetī** ti-ādīsupi eseva nayo. Sabbam etassa atthīti sabbāvā, tassa **sabbāvato**. Avayavāvayavisa-mbandhe avayavini sāmivacananti avayavavisayo **sabba**-saddo, tasmā vuttaṃ “**sabbakoṭṭhāsavato**” ti. **Aphuṭaṃ nāma na hoti** yattha yattha kammajarūpaṃ, tattha tattha cittajarūpassa abhibyāpanato. Tenāha “**upādinna kasantati**” ti-ādi.

Chekoti kusalo. Taṃ panassa kosallaṃ nahānīyacunṇānaṃ karaṇe piṇḍikaraṇe ca samatthataṅgasena veditabbanti āha “**paṭibalo**” ti-ādi. **Kaṃsa**-saddo “mahatiyā kaṃsapātiyā” ti-ādīsu (ma. ni. 1.61) suvaṇṇe āgato. “Kaṃso upahato yathā” ti-ādīsu (dha. pa. 134) kittimalohe. Katthaci paṇṇattimatte “upakaṃso nāma rājāsi, mahākaṃsassa atrajo” ti-ādi (jā. aṭṭha. 4.10.164 ghaṭapaṇḍitajātakavaṇṇanā). Idha pana yattha katthaci loheti āha “**yena kenaci lohena katabhājane**” ti. **Snehānugatāti** udakasinehena anuppavisanaṅgasena gatā upagatā. **Snehaparetāti** udakasinehena parito gatā samantato phuṭā. Tato eva **santarabāhirā phuṭā snehena**. Etena sabbaso udakena temitabhāvamāha. **Na ca pagghariṇīti** etena tintassapi tassa ghanathaddhabhāvaṃ vadati. Tenāha “**na bindubindū**” ti-ādi.

Tāhi tāhi udakasirāhi ubbhijjatīti ubbhidaṃ, ubbhidaṃ udakaṃ etassāti **ubbhido-dako**. **Ubbhinna-udakoti** nadītiṅge khatakūpako viya ubbhijjanaka-udako. **Uggacchana-udakoti** dhārāvasena uṭṭhahana-udako. Kasmā panettha ubbhidodakova (3.0013) rahado gahito, na itaroti āha “**heṭṭhā uggacchana-udakañhī**” ti-ādi. **Dhārānipātabubbuḷakehīti** dhārānipātehi ca udakabubbuḷehi ca. “Pheṇapaṭalehi cā” ti vattabbaṃ, **sannisinnameva** aparikkhobhatāya niccalameva, suppasannamevāti adhippāyo. **Sesanti** “abhisandeti” ti-ādikaṃ.

Uppalānīti uppalaḡacchāni. **Setarattanīlesūti** uppalesu, setuppalarattuppalanīluppalesūti attho. **Yaṃ kiñci uppalaṃ uppalameva** sāmāñṇaggahaṇato. **Satapaṭṭanti** ettha **sata**-saddo bahupariyāyo “satagghī” ti-ādīsu viya. Tena anekasatappaṭṭanti saṅgaho siddho hoti. Loke pana rattaṃ padumaṃ, setaṃ puṇḍarīkanti vuccati. Yāva aggā yāva ca mūlā udakena abhisandanādisambhavadassanattaṃ **udakānuggata**ggahaṇaṃ. Idha uppalādīni viya karajakāyo, udakaṃ viya tatiyajjhānasukhaṃ.

Yasmā **parisuddhena cetasāti** catutthajjhānacittamāha, tañca rāgādi-upakkilesa-malāpagamato nirupakkilesaṃ nimmalaṃ, tasmā āha “**nirupakkilesaṭṭhena parisuddhan**” ti. Yasmā pana pārisuddhiyā eva paccayavisesena pavattiviseso pariyodātātā sudhantasuvaṇṇassa nighaṃsanena pabhassaratā viya, tasmā āha “**pabhassaratṭhena pariyodātamaṃ veditabban**” ti. Idanti odātavacanaṃ. **Utupharaṇatthanti** utuno pharaṇadassanattaṃ. **Utupharaṇaṃ na hoti** sesanti adhippāyo. Tenāha “**tañkhaṇa ...pe... balavaṃ hoti**” ti. **Vatthaṃ viya karajakāyoti** yogino karajakāyo vatthaṃ viya daṭṭhabbo utupharaṇasadisena catutthajjhānasukhena pharitaṭṭhā. Purisassa sarīraṃ viya catutthajjhānaṃ daṭṭhabbaṃ utupharaṇatṭhāniyassa sukhassa nissayabhāvato. Tenāha “**tasmā**” ti-ādi. Tattha ca “**parisuddhena cetasā**” ti cetogahaṇena jhānasukhaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “**utupharaṇaṃ viya catutthajjhānasukhan**” ti. Nanu ca catutthajjhāne sukhameva natthīti? Saccaṃ natthi, sātalaḡkhaṇasantasabhāvattā panettha upekkhā “sukhan” ti adhippetā. Tena vuttaṃ **sammohavinodaniyaṃ** (vibha. aṭṭha. 232) “upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsītā” ti.

Tassa (3.0014) tassa samādhissa sarūpadassanassa paccayattā paccavekkhaṇāññaṃ **paccavekkhaṇanimittaṃ**. **Samabharito** Ti samapuṇṇo.

Maṇḍabhūmīti papāvaṇṇabhūmi. Yattha salilasiñcanena vināva sassāni ṭhitāni

sampajjanti. Yuge yojetabbāni yoggāni, tesam ācariyo **yoggācariyo**. Tesam sikkhāpanato hatthi-ādayopi “yoggā”ti vuccantī āha pāḷiyam “assadammasārathī”ti. **Yena yenā**ti catūsu maggesu yena yena maggena. **Yaṃ yaṃ gatinti** jivasamajavādibhedāsu gatisu yaṃ yaṃ gatiṃ. Navame natthi vattabbaṃ.

Pañcaṅgikasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Nāgitasuttavaṇṇanā

30. Dasame **uccāsaddamahāsaddā**ti uddham uggatattā ucco patthaṭṭo mahanto vinibbhijjivā gahetuṃ asakkuṇeyyo saddo etesanti uccāsaddamahāsaddā. Vacīghosopi hi bahūhi ekajjham pavattito atthato saddato ca duravabodho kevalam mahānigghoso eva hutvā sotapathamāgacchati. **Macchavilopeti** macchānam vilumpitvā viya gahaṇe, macchānam vā vilumpane. Kevaṭṭānañhi macchapacchiṭṭhapitaṭṭhāne mahājano sannipatitvā “idha aññaṃ ekaṃ maccham dehi, ekaṃ macchaphālam dehi”ti, “etassa te mahā dinno, mayham khuddako”ti evam uccāsaddam mahāsaddam karonti. Macchaggahaṇattham jāle pakkhittepi tasmim ṭhāne kevaṭṭā ceva añña ca “paviṭṭho gahito”ti mahāsaddam karonti. Tam sandhāyetam vuttam. **Asucisukhanti** kāyāsucisannissitattā kilesāsucisannissitattā ca asucisannissitasukham. **Nekkhammasukhassā**ti kāmato nikkhamantassa sukhasa. **Pavivekasukhassā**ti gaṇasaṅgaṇikato kilesasaṅgaṇikato ca vigatassa sukhasa. **Upasamasukhassā**ti rāgādivūpasamāvahassa sukhasa. **Sambodhasukhanti** maggasaṅkhātassa sambodhassa niṭṭhappattatthāya sukham. Sesam suviññeyyameva.

Nāgitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcaṅgikavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sumanavaggo

1. Sumanasuttavaṇṇanā

31. Catutthassa (3.0015) paṭhame **satakkakū**ti sataśikharo, anekakūṭoti attho. Idam tassa mahāmeghabhāvadassanam. So hi mahāvassam vassati. Tenevāha-**“ito cito ca uṭṭhitena valāhakakūṭasatena samannāgatoti attho”**ti. **Dassanasampannoti** ettha dassanam nāma sotāpattimaggo. So hi paṭhamam nibbānadassanato “dassanan”ti vuccati. Yadipi tam gotrabhu paṭhamataram passati, disvā pana

kattabbakiccassa kilesappahānassa akaraṇato na taṃ “dassanan”ti vuccati. Āva-
jjanaṭṭhāniyañhi taṃ ñāṇaṃ. Maggassa nibbānārammaṇatāsāmaññaena cetaṃ
vuttaṃ, na nibbānappaṭivijjanena, tasmā dhammacakkhuṃ punappunaṃ nibba-
ttanena bhāvanaṃ appattaṃ dassanaṃ, dhammacakkhuñca pariññādikiccakara-
ṇena catusaccadhammadassanaṃ tadabhisamayoti natthettha gotrabhussa
dassanabhāvāpatti. Sesamettha suviññeyyameva.

Sumanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Cundīsuttavaṇṇanā

32. Dutiye “ariyakantehi sīlehi samannāgato”ti-ādīsu (a. ni. 5.179) ariyakantā-
nīti pañcasīlāni āgatāni. Ariyakantāni hi pañcasīlāni ariyānaṃ kantāni piyāni,
bhavantaragatāpi ariyā tāni na vijahanti. Idha pana “yāvatā, cunda, sīlāni ariyaka-
ntāni sīlāni, tesam aggamakkhāyati ...pe... agge te paripūrakārino”ti vuttattā
maggaphalāni sīlāni adhippetānīti āha “**ariyakantāni sīlānīti maggaphalasampayu-
ttāni sīlāni**” ti.

Cundīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Uggahasuttavaṇṇanā

33. Tatiye (3.0016) **sabbapaṭhamam uṭṭhānasīlāti** rattiyā vibhāyanavelāya
sāmike parijane seyyāya avuṭṭhite sabbapaṭhamam uṭṭhānasīlā. Sāmikaṃ disvā
nisinnāsanato aggidaḍḍhā viya paṭhamameva vuṭṭhahantīti vā **pubbuṭṭhāyiniyo.**
Kiṃkāranti kiṃkaraṇīyaṃ, kiṃkaraṇabhāvena pucchitvā kātābbaveyyāvaccanti
attho. Taṃ paṭissuṇantā vicarantīti **kiṃkārappaṭissāviniyo.** Manāpaṃyeva kiriyaṃ
karonti sīlenāti **manāpacāriniyo.** Piyameva vadanti sīlenāti **piyavādinīyo.**
Tatrupāyāyāti tatra kamme sādhetabba-upāyabhūtāya vīmaṃsāya. Tenāha
“**tasmim uṇṇākappāsasamvidhāne**”ti-ādi. **Alaṃ kātunti** kātuṃ samatthā. **Alaṃ**
saṃvidhātunti vicāretuṃ samatthā. Tenāha “**alaṃ kātuṃ alaṃ saṃvidhātunti**
attanā kātumpi parehi kārāpetumpi”ti-ādi. Sesamettha suviññeyyameva.

Uggahasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4-5. Sīhasenāpatisuttādivaṇṇanā

34-35. Catutthe **sandiṭṭhikanti** asamparāyikatāya sāmaṃ daṭṭhabbaṃ. Sayam
anubhavitabbaṃ attapaccakkham diṭṭhadhammikanti attho. **Na saddhāmattake-**

neva tiṭṭhatīti “dānaṃ nāma sādhu sundaraṃ, buddhādīhi paṇḍitehi pasatthan”ti evaṃ saddhāmatkenaeva na tiṭṭhati. **Yaṃ dānaṃ deti**ti yaṃ deyyadhammaṃ parassa deti. **Tassa pati hutvā**ti tabbisayaṃ lobhaṃ suṭṭhu abhibhavanto tassa adhipati hutvā deti. Tena anadhibhavanīyattā **na dāso na sahāyoti**. Tattha tadubhayaṃ anvayato byatirekato ca dassetuṃ “**yo hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Dāso hutvā deti** taṇhādāsabyassa upagatattā. **Sahāyo hutvā deti** tassa piyabhāvāvissajjanato. **Sāmī hutvā deti** tattha taṇhādāsabyato attānaṃ mocetvā abhibhuyya pavattanato. Atha vā yo dānasīlatāya dāyako puggalo, so dāne pavattibhedena dānadāso, dānasahāyo, dānapatīti tippakāro hoti. Tadassa tippakārataṃ vibhajitvā dassetuṃ “**yo hī**”ti-ādi vuttaṃ. Dātabbaṭṭhena **dānaṃ**, annapānādi.

Tattha (3.0017) yaṃ attanā paribhuñjati, taṇhāhipannatāya tassa vasena vattanato dāso viya hoti. Yaṃ paresaṃ dīyati, tatthāpi annapānasāmaññaena idaṃ vuttaṃ “**dānasaṅkhātassa deyyadhammassa dāso hutvā**”ti. **Sahāyo hutvā deti** attanā paribhuñjitabbassa paresaṃ dātabbassa ca samasamaṃ ṭhapanato. **Pati hutvā deti** sayaṃ deyyadhammassa vase avattitvā tassa attano vase vattāpanato. Aparo nayo- yo attanā paṇitaṃ paribhuñjitvā paresaṃ nihīnaṃ deti, so **dānadāso** nāma tannimittanihīnabhāvāpattito. Yo yādisaṃ attanā paribhuñjati, tādisameva paresaṃ deti, so **dānasahāyo** nāma tannimittahīnādhiabhāvavivajjanena sadisabhāvāpattito. Yo attanā nihīnaṃ paribhuñjitvā paresaṃ paṇitaṃ deti, so **dānapati** nāma tannimittasetṭhabhāvāpattito.

Nittejabhūto tejahānippattiyā. Saha byati gacchatīti sahabyo, sahapavattanako, tassa bhāvo **sahabyatā**, sahapavattīti āha “**sahabhāvaṃ ekībhāvaṃ gatā**”ti. **Asita-ssāti** vā abandhassa, taṇhābandhanena abandhassāti attho. Pañcamaṃ uttānameva.

Sīhasenāpatisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6-7. Kāladānasuttādivaṇṇanā

36-37. Chaṭṭhe **ārāmatoti** phalārāmato. **Paṭhamuppannānīti** sabbapaṭhamamaṃ sujātāni. **Bhāsitaññūti** bhikkhū gharadvāre ṭhitā kiñcāpi tuṇhī honti, atthato pana “bhikkhaṃ dethā”ti vadanti nāma ariyāya yācanāya. Vuttañhetamaṃ “uddhissa ariyā tiṭṭhanti, esā ariyānaṃ yācanā”ti. Tatra ye “mayaṃ pacāma, ime na pacanti, pacamāne patvā alabhantā kuhiṃ labhissanti”ti deyyadhammaṃ saṃvibhajanti, te **bhāsitaññū** nāma ñatvā kattabbassa karaṇato. **Yuttappattakāleti** dātuṃ yuttappattakāle. **Appaṭivānacitto**ti anivattanacitto. Sattamaṃ uttānameva.

Kāladānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Saddhasuttavaṇṇanā

38. Aṭṭhame (3.0018) **anukampantī** “sabbe sattā sukhī hontu averā abyāpajjā”-
ti evaṃ hitapharaṇena anuggaṇhanti. Apica upaṭṭhākānaṃ gehaṃ aññe silavante
sabrahmacāriṇo gahetvā

pavisantāpi **anuggaṇhanti** nāma. **Nīcavuttinti** paṇipātasīlaṃ. **Kodhamānathaddhātāya** **rahitanti** kodhamānavasena uppanno yo thaddhabhāvo cittassa uddhumātala-kkhaṇo, tena virahitanti attho. **Soraccenāti** “tattha katamaṃ soraccaṃ? Yo kāyiko avītikkamo, vācasiko avītikkamo, kāyikavācasiko avītikkamo, idaṃ vuccati soraccaṃ. Sabbopi sīlasaṃvaro soraccan”ti evamāgatena sīlasaṃvarasaṅkhātena soratabhāvena. **Sakhilanti** “tattha katamaṃ sākhalyaṃ? Yā sā vācā thaddhakā kakkasā pharusā kaṭukā abhisajjanī kodhasāmantā asamādhisaṃvattanikā, tathārūpiṃ vācaṃ pahāya yā sā vācā nelā kaṇṇasukhā pemaṇiyā hadayaṅgamā porī bahujanakantā bahujanamanāpā, tathārūpiṃ vācaṃ bhāsītā hoti. Yā tattha saṅhavācatā sakhilavācatā aphaṇṇasavācatā, idaṃ vuccati sākhalyan”ti (dha. sa. 1350) evaṃ vuttena sammodakamudubhāvena samannāgataṃ. Tenāha “**sakhilanti sammodakan**”ti.

Saddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Puttasuttādivaṇṇanā

39-40. Navame **bhatoti** posito. Taṃ pana bharaṇaṃ jātakālato paṭṭhāya sukha-paccayūpaharaṇena dukkhapaccayāpaharaṇena ca pavattitanti dassetuṃ “**amhehī**”ti-ādi vuttaṃ. **Hatthapādavaḍḍhanādīhīti ādi**-saddena mukhena siṅghānikāpanayananaḥāpanamaṇḍanaḍḍhādiṅca saṅgaṇhāti. Mātāpitūnaṃ santakaṃ khettādiṃ avināsetvā rakkhitaṃ tesāṃ paramparāya ṭhitiyā kāraṇaṃ hotīti āha “**amhākaṃ santakaṃ ...pe... kulavaṃso ciraṃ ṭhassati**”ti. **Salākabhattādīni anupacchindītvāti** salākabhattādīni avicchindītvā. Yasmā dāyajjappaṭilābhassa योग्यabhāvena vattamānoyeva dāyassa paṭipajjissati, na itaroti āha “**kulavaṃsānurūpāya paṭipattiyā**”ti-ādi (3.0019). **Attanā dāyajjārahaṃ karontoti** attānaṃ dāyajjārahaṃ karonto. Mātāpitāro hi attano ovāde avattamāne micchāpaṭipanne dārake vinicchayaṃ gantvā aputte karonti, te dāyajjārahā na honti. Ovāde vattamāne pana kulasanta-kassa sāmike karonti. **Tatīyadivasato paṭṭhāyāti** matadivasato tatīyadivasato paṭṭhāya. Sesāṃ suviññeyyameva. Dasamaṃ uttānameva.

Puttasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sumanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Muṇḍarājavaggo

1-2. Ādiyasuttādivaṇṇanā

41-42. Pañcamassa paṭhame **uṭṭhānavīriyādhigatehī** Ti vā uṭṭhānena ca vīriyena ca adhigatehi. Tattha **uṭṭhānanti** kāyikaṃ vīriyaṃ. **Vīriyanti** cetasikanti vadanti. **Uṭṭhānanti** vā bhoguppādane yuttappayuttatā. **Vīriyaṃ** tajjo ussāho. **Pīṇitanti** dhātaṃ sutittaṃ. Tathābhūto pana yasmā thūlasarīro hoti, tasmā “**thūlaṃ karotī**” ti vuttaṃ. Dutiyaṃ uttānameva.

Ādiyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Iṭṭhasuttavaṇṇanā

43. Tatiye **appamādaṃ pasaṃsantī** “etāni āyu-ādīni patthayantena appamādo kātabbo” ti appamādameva pasaṃsanti paṇḍitā. Yasmā vā puññakiriyāsu paṇḍitā appamādaṃ pasaṃsanti, tasmā āyu-ādīni patthayantena appamādova kātabboti attho. Purimasmim atthavikappe “puññakiriyāsū” ti padassa “appamatto” ti iminā sambandho. Yasmā paṇḍitā appamādaṃ pasaṃsanti, yasmā ca puññakiriyāsu appamatto ubho atthe adhigato hoti, tasmā āyu-ādīni patthayantena appamādova (3.0020) kātabbo. Dutiyasmim atthavikappe paṇḍitā appamādaṃ pasaṃsanti. Katthāti? Puññakiriyāsu. Kasmāti ce? Yasmā appamatto ubho atthe adhiggaṇhāti paṇḍito, tasmāti attho. **Atthappaṭilābhenā** Ti diṭṭhadhammikādihitappaṭilābhena.

Iṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Manāpadāyīsuttavaṇṇanā

44. Catutthe jhānāmanena nibbattaṃ **manomayanti** āha “**suddhāvāsesu ekaṃ jhānāmanena nibbattaṃ devakāyaṃ**” ti. Satipi hi sabbasattānaṃ abhisāṅkhāramānasā nibbattabhāve bāhirapaccayehi vinā manasāva nibbattatā “**manomayā**” ti vuccanti rūpāvacarasattā. Yadi evaṃ kāmabhāve opapātikasattānampi manomayabhāvo āpajjatīti ce? Na, tattha bāhirapaccayehi nibbattetabbatāsaṅkāya eva abhāvato “manasāva nibbattā” ti avadhāraṇāsambhavato. Niruḷho vāyaṃ loke manomayavohāro rūpāvacarasattesu. Tathā hi “annamayo, pāṇamayo, manomayo, ānandamayo, viññāṇamayo” ti pañcadhā attānaṃ vedavādinopi vadanti. Ucchedavādinopi vadanti “dibbo rūpī manomayo” ti (dī. ni. 1.87). **Tīsu vā kulasampaṭṭisūti** brāhmaṇakhattiyavessasaṅkhātesu sampannakulesu. **Chasu vā kāmasaṅgesūti** chasu kāmāvacaradevesu.

Manāpadāyīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Puññābhisandasuttādivaṇṇanā

45-46. Pañcame **asaṅkheyyoti** āḷhakagaṇanāya asaṅkheyyo. Yojanavasena panassa saṅkhā atthi heṭṭhā mahāpathaviyā upari ākāseṇa parisamantato cakka-vāḷapabbatena majjhe tattha tattha ṭhitakehi dīpapabbatapariyantehi paricchinattā jānantena yojanato saṅkhātuṃ sakkāti katvā. Mahāsarīramacchakumbhīlayakkharakkhasamahānāgadānavādīnaṃ saviññāṇakānaṃ balavā mukhapātālādīnaṃ aviññāṇakānaṃ bheravārammaṇānaṃ vasena **bahubheravaṃ** (3.0021). **Puthūti** bahū. **Savantīti** sandamānā. **Upayantīti** upagacchanti. Chaṭṭhaṃ uttānameva.

Puññābhisandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-8. Dhanasuttādivaṇṇanā

47-48. Sattame **saddhāti** maggenāgatā saddhā. **Sīlañca yassa kalyāṇanti** kalyāṇasīlaṃ nāma ariyasāvakaṃ ariyakantaṃ sīlaṃ vuccati. Tattha kiñcāpi ariyasāvakaṃ ekasīlampi akantaṃ nāma natthi, imasmiṃ panatthe bhavantarepi appahīnaṃ pañcasīlaṃ adhippetāṃ. Aṭṭhamāṃ uttānameva.

Dhanasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Kosalasuttavaṇṇanā

49. Navame **patitakkhandhoti** sammukhā kiñci oloketuṃ asamatthatāya adhomukho. **Nippaṭibhānoti** sahadhammikaṃ kiñci vattuṃ avisahanato nippaṭibhāno paṭibhānarahito.

Kosalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Nāradasuttavaṇṇanā

50. Dasame **ajjomucchitoti** adhimattāya taṇhāmucchāya mucchito, mucchaṃ mohāṃ pamādaṃ āpanno. Tenāha “**gilitvā ...pe... atirekamucchāya taṇhāya samannāgato**” ti. **Mahaccāti** mahatiyā. Liṅgavipallāseṇa cetaṃ vuttaṃ. Tenāha “**mahatā rājānubhāvenā**” ti.

Nāradasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Muṇḍarājavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

2. Dutiyapaṇṇāsakaṃ

(6) 1. nīvaraṇavaggo

1-2. Āvaraṇasuttādivaṇṇanā

51-52. Dutiyassa (3.0022) paṭhame āvarantīti **āvaraṇā**, nīvārayantīti **nīvaraṇā**. Ettha ca **āvarantīti** kusaladhammuppattiṃ ādito parivārenti. **Nīvārayantīti** niravasesato vārayantīti attho, tasmā **āvaraṇavasenāti** ādito kusaluppattivāraṇavasena. **Nīvaraṇavasenāti** niravasesato vāraṇavasenāti evamettha attho daṭṭhabbo. Yasmā pañca nīvaraṇā uppajjamānā anuppannāya lokiyalokuttarāya paññāya uppajjitum na denti, uppannāpi aṭṭha samāpattiyo pañca vā abhiññā upacchinditvā pātentī, tasmā “**paññāya dubbalīkaraṇā**”ti vuccanti. Upacchindanaṃ pātanañcetha tāsamaṃ paññānaṃ anuppannānaṃ uppajjitum appadānameva. Iti mahagga-tānuttarapaññānaṃ ekaccāya ca parittapaññāya anuppattihetubhūtā nīvaraṇadhammā itarāsaṃ samatthataṃ vihanantiyevāti paññāya dubbalīkaraṇā vuttā. Bhāvanāmanasikārena vinā pakatīyā manussehi nibbattetabbo dhammoti **manussadhammo**, manussatthabhāvāvaho vā dhammo **manussadhammo**, anuḷāraṃ parittakusalaṃ. Yaṃ asatīpi buddhuppāde vattati, yañca sandhāyāha “hīnena brahmacariyena, khattīye upapajjati”ti (jā. 1.8.75). Alaṃ ariyāya ariyabhāvāyāti alamariyo, ariyabhāvāya samatthoti vuttaṃ hoti. Ñāṇadassanameva ñāṇadassanaviseso, alamariyo ca so ñāṇadassanaviseso cāti **alamariyañāṇadassanaviseso**.

Ñāṇadassananti ca dibbacakkhupi vipassanāpi maggopi phalampi paccavekkhaṇañāṇampi sabbaññutaññāṇampi vuccati. “Appamatto samāno ñāṇadassanaṃ ārādhetī”ti (ma. ni. 1.311) hi ettha dibbacakkhu ñāṇadassanaṃ nāma. “Ñāṇadassanāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmetī”ti (dī. ni. 1.234) ettha vipassanāñāṇaṃ. “Abhabbā te ñāṇāya dassanāya anuttarāya sambodhāyā”ti (a. ni. 4.196) ettha maggo. “Ayamañño (3.0023) uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanaviseso adhigato phāsuvihāro”ti (ma. ni. 1.328) ettha phalaṃ. “Ñāṇaṅca pana me dassanaṃ udapādi, akuppā me vimutti, ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo”ti (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 16; paṭi. ma. 2.30) ettha paccavekkhaṇañāṇaṃ. “Ñāṇaṅca pana me dassanaṃ udapādi ‘sattāhakālakato āḷāro kālāmo’”ti (ma. ni. 1.284; 2.340) ettha sabbaññutaññāṇaṃ. Idha pana lokuttaradhammo adhippeto.

Ettha ca rūpāyatanaṃ jānāti cakkhuvīññāṇaṃ viya passati cāti **ñāṇadassanaṃ**, dibbacakkhu. Sammasanūpacāre ca dhammalakkhaṇattayañca tathā jānāti passati cāti **ñāṇadassanaṃ**, vipassanā. Nibbānaṃ cattāri vā saccāni asammoha-ppaṭivedhato jānāti passati cāti **ñāṇadassanaṃ**, maggo. Phalaṃ pana nibbānavaseneva yojetabbaṃ. Paccavekkhaṇā maggādhigatassa atthassa sabbaso jotana-ṭṭhena **ñāṇadassanaṃ**. Sabbaññutā anāvaraṇatāya samantacakkhutāya ca **ñāṇadassanaṃ**. Byādiṇṇakāloti pariyādinna-kālo. Dutiyāṃ uttānameva.

Āvaraṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Padhāniyaṅgasuttādivaṇṇanā

53-54. Tatiye padahatīti padahano, bhāvanamanuyutto yogī, tassa bhāvo bhāvanānuyogo **padahanabhāvo**. Padhānamassa atthīti padhāniko, ka-kārassa kāraṃ katvā “**padhāniyo**”ti vuttaṃ. “Abhinīhārato paṭṭhāya āgatattā”ti vuttattā paccekabodhisattasāvaka-bodhisattānampi paṇidhānato pabhūti āgatasaddhā **āga-manasaddā** eva, ukkaṭṭhaniddesena pana “**sabbaññubodhisattānan**”ti vuttaṃ. Adhigamato samudāgatattā aggamaggaphalasampayuttā cāpi **adhigamasaddhā nāma**, yā

sotāpannessa añgabhāvena vuttā. **Acalabhāvenā**ti paṭipakkhena anadhibhavanīyattā niccalabhāvena. **Okappananti** okkanditvā adhimuccanaṃ, pasāduppattiyā pasādaniyavatthusmiṃ pasīdanameva. **Suppaṭividdhanti** suṭṭhu paṭividdhaṃ. Yathā tena paṭividdhena sabbaññutaññāṇaṃ hatthagataṃ ahosi, tathā paṭividdhaṃ. Yassa buddhasubuddhatāya saddhā acalā asampavedhi, tassa dhammasudhammatāya saṅghasuppaṭipannatāya (3.0024) tena paṭivedhena saddhā na tathāti aṭṭhānametaṃ anavakāso. Tenāha bhagavā- “yo, bhikkhave, buddhe pasanno dhamme pasanno saṅghe pasanno”ti-ādi. **Padhānavīriyaṃ** ijhati- “addhā imāya paṭipadāya jarāmaraṇato muccissāmī”ti sakkaccaṃ padahanato.

Appa-saddo abhāvattho “appasaddassa ...pe... kho panā”ti-ādīsu viyāti āha “**arogo**”ti. **Samavepākiniyā**ti yathābhuttamāhāraṃ samākāreneva pacanasīlāya. Daḷhaṃ katvā pacantī hi gahaṇī ghorabhāvena pittavikārādivasena rogaṃ janeti, sithilaṃ katvā pacantī mandabhāvena vātavikārādivasena tenāha “**nātisītāya nāccuṇhāyā**”ti. Gahaṇitejassa mandapaṭutāvasena sattānaṃ yathākkamaṃ sītuṇhasahatāti āha “**atisītalaggahaṇiko**”ti-ādi. Yāthāvato accayadesanā attano āvikaraṇaṃ nāmāti āha “**yathābhūtaṃ attano aguṇaṃ pakāsetā**”ti. **Udayatthagāmini-**yāti saṅkhārānaṃ udayaṅca vayaṅca paṭivijjhantiyāti ayamettha atthoti āha “**udaya-**ñcā”ti-ādi. **Parisuddhāyā**ti nirupakkilesāya. **Nibbijhituṃ samatthāyā**ti tadaṅgava-sena savisesaṃ pajahituṃ samatthāya. **Tassa dukkhassa khayagāminiyā**ti yaṃ dukkhaṃ imasmiṃ ñāṇe anadhigate pavattiraṃ, adhigate na pavatti, taṃ sandhāya vadati. Tathāhesa yogāvacarō “cūḷasotāpanno”ti vuccati. Catutthaṃ uttānameva.

Padhāniyaṅgasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Mātāputtasuttavaṇṇanā

55. Pañcame **vissāso**ti visacchāyasantāno bhāvo. **Otāro**ti tattha cittassa anupaveso. **Gahetvā**ti attano eva okāsaṃ gahetvā. **Khepetvā**ti kuslavāraṃ khepetvā.

Ghaṭṭeyyāti akkamanādivasena bādheyya. **Tīhi pariññāhī**ti ñātātiraṇappahāna-saṅkhātāhi tīhi pariññāhi. Natthi etesaṃ kutoci bhayanti **akutobhayā**, nibbhayāti attho. Catunnaṃ oghānaṃ, saṃsāramahoghasseva vā pāraṃ pariyantaṃ gatā. Tenāha “**pāraṃ vuccati nibbāna**”ti-ādi.

Mātāputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Upajjhāyasuttavaṇṇanā

56. Chaṭṭhe (3.0025) madhurakabhāvo nāma sarīrassa thambhitattaṃ, taṃ

pana garubhāvapubbakanti āha “**sañjātagarubhāvo**” ti. Na pakkhāyantīti nappakā-senti, nānākāraṇato na upaṭṭhahanti. Tenāha “**catasso disā ca anudisā ca mayhaṃ na upaṭṭhahanti**” ti. Sesamettha uttānameva.

Upajjhāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Abhiṇhapaccavekkhitabbaṭṭhānasuttavaṇṇanā

57. Sattame **jarādhammoti dhamma**-saddo “asammosadhammo nibbānan” ti-ā-dīsu (su. ni. 763) viya pakatipariyāyo, tasmā jarāpakatiko jiṇṇasabhāvoti attho. Tenāha “**jarāsabhāvo**” ti-ādi. Sesapadesupi eseva nayo. Kammunā dātabbaṃ ādiyati **kammadāyādo**, attanā yathūpacitakammaphalabhāgīti attho. Taṃ pana dāyajjaṃ kāraṇūpacārena vadanto “**kammaṃ mayhaṃ dāyajjaṃ santakanti attho**” ti āha yathā “kusalānaṃ, bhikkhave, dhammānaṃ samādānāhetu, evamidaṃ puññaṃ vaḍḍhatī” ti (dī. ni. 3.80). Yonīhi phalaṃ sabhāvato bhinnampi abhinnaṃ viya missitaṃ hoti. Tenāha “**kammaṃ mayhaṃ yonī kāraṇan**” ti. Mamattavasena bajjhantīti bandhū, ñāti sālohito ca, kammaṃ pana ekantasambandhavāti āha “**kammaṃ mayhaṃ bandhū**” ti. **Patitṭhāti** avassayo. Kammasadiso hi sattānaṃ avassayo natthi.

Yobbanam ārabha uppannamadoti “mahallakakāle puññaṃ karissāma, daharamha tāvā” ti yobbanam apassāya mānakaraṇam. “Ahaṃ nirogo saṭṭhi vā sattati vā vassāni atikkantāni, na me haritakakhaṇḍampi khāditabbaṃ, ime panaññe ‘asukam no ṭhānam rujjati, bhesajjam khādāmā’ ti vicaranti, ko añño mayā sadiso nirogo nāmā” ti evam mānakaraṇam **ārogyamado**. Sabbesampi jīvitam nāma pabhaṅguraṃ dukkhānubandhañca, tadubhayaṃ anoloketvā pabandhaṭṭhitim paccayasulabhatañca nissāya “ciraṃ jīviṃ, ciraṃ jīvāmi, ciraṃ jīvissāmi, sukhaṃ jīviṃ, sukhaṃ jīvāmi, sukhaṃ jīvissāmi” ti evam mānakaraṇam **jīvitamado**.

Upadhirahitanti (3.0026) kāmūpadhirahitaṃ. Cattāro hi upadhī- kāmūpadhi, khandhūpadhi, kilesūpadhi, abhisāṅkhārūpadhīti. Kāmāpi “yaṃ pañca kāmāguṇe paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ kāmānaṃ assādo” ti (ma. ni. 1.166) evam vuttassa sukhasa adhiṭṭhānabhāvato “upadhiyati ettha sukhan” ti iminā vacanatthena “upadhī” ti vuccati, khandhāpi khandhamūlakassa dukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, kilesāpi apāyadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, abhisāṅkhārāpi bhavadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato. Sesam suviññeyyameva.

Abhiṇhapaccavekkhitabbaṭṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-10. Licchavikumārakasuttādivaṇṇanā

58-60. Atṭhame **sāpateyyanti** ettha sam vuccati dhanam, tassa patiti sapati,

dhanasāmiko. Tassa hitāvahattā sāpateyyaṃ, drabyaṃ, dhananti attho. Attano rucivasena gāmakiccaṃ netīti gāmaniyo, gāmaniyoyeva **gāmaṇiko**.

Anvāya upanissāya jīvanasīlā **anujīvinoti** āha “**ye ca etaṃ upanissāya jīvanti**” ti. Ekaṃ mahākulaṃ nissāya paṇṇāsampi saṭṭhipi kulāni jīvanti, te manusse sandhāyetaṃ vuttaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva. Navamādīni uttānatthāneva.

Licchavikumārakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Nivaraṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(7) 2. saññāvaggo

1-5. Saññāsuttādivaṇṇanā

61-65. Dutiyassa paṭhame “**mahapphalā mahānisamsā**” ti ubhayampetaṃ atthato ekaṃ, byañjanaṃ nānanti āha “**mahapphalā**” ti-ādi. “Pañcime gahapatayo ānisamsā” ti-ādīsu (udā. 76) ānisamsa-saddo phalapariyāyopi hoti (3.0027). Mahato lokuttarassa sukhasa paccayā hontīti **mahānisamsā. Amatogadhāti** amatabbhantarā amataṃ anuppaviṭṭhā nibbānadiṭṭhattā, tato paraṃ na gacchanti. Tena vuttaṃ “amatapariyosānā” ti. Amataṃ pariyosānaṃ avasānaṃ etāsanti **amatapariyosānā. Maraṇasaññāti** maraṇānupassanāñāṇena saññā. **Āhāre paṭikūlasaññāti** āhāraṃ gamanādivasena paṭikūlato pariggaṇhantassa uppannasaññā. **Ukkaṇṭhitassāti** nibbindantassa katthacipi asajjantassa. Dutiyādīni uttānatthāneva.

Saññāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6-10. Sājīvasuttādivaṇṇanā

66-70. Chaṭṭhe saha ājīvanti etthāti **sājīvo**, pañhassa pucchanaṃ vissajjanañca. Tenāha “**sājīvoti pañhapucchanañceva pañhavissajjanañcā**” ti-ādi. **Abhisankhantanti** citaṃ. Sattamādīni uttānatthāneva.

Sājīvasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Saññāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(8) 3. yodhājīvavaggo

1-2. Paṭhamacetovimuttiphalasuttādivaṇṇanā

71-72. Tatiyassa paṭhame **avijjāpalighanti** ettha **avijjāti** vaṭṭamūlikā avijjā, ayaṃ pacurajanehi ukkhipitum asakkuṇeyyabhāvato dukkhipanaṭṭhena nibbānadvārapavesavibandhanena ca “paligho viyāti paligho”ti vuccati. Tenesa tassā ukkhitattā “**ukkhittapaligho**”ti vutto. Punabbhavassa karaṇasiḷo, punabbhavaṃ vā phalaṃ arahatīti **ponobhavikā**, punabbhavadāyikāti attho. **Jātiśamsāro**ti jāyanavasena ceva saṃsaraṇavasena ca evaṃladdhanāmānaṃ punabbhavakkhandhānaṃ paccayo kammābhisaṅkhāro. Jātiśamsāroti hi phalūpacārena kāraṇaṃ vuttaṃ. Tañhi punappunaṃ uppattikāraṇavasena parikkhipitvā ṭhitattā “**parikhā**”ti vuccati santānassa (3.0028) parikkhipanato. Tenesa tassa saṃkiṇṇattā vikiṇṇattā sabbaso khittattā vināsittattā “**saṃkiṇṇaparikho**”ti vutto.

Taṇhāsaṅkhātanti ettha **taṇhāti** vaṭṭamūlikā taṇhā. Ayañhi gambhīrānugataṭṭhena “**esikā**”ti vuccati. **Luñcivā** uddharitvā. **Orambhāgiyānī**ti orambhāgajana-kāni kāmabhava upapattipaccayāni kāmāragasaṃyojanādīni. Etāni hi kavāṭaṃ viya nagaradvāraṃ cittaṃ pidahitvā ṭhitattā “aggaḷā”ti vuccanti. Tenesa tesam niggaṭattā bhinnattā “**niraggaḷo**”ti vuttoti. Aggamaggena panno apacito mānaddhajo etassāti **pannaddhajo**. **Pannabhāro**ti khandhabhārakilesabhāra-abhisaṅkhārabhārā oropitā assāti pannabhāro. **Viśaṃyuttoti** catūhi yogehi sabbakilesehi ca viśaṃyutto. **Asmimānoti** rūpe asmīti māno, vedanāya, saññāya, saṅkhāresu, viññāṇe asmimāno. Ettha hi pañcapi khandhe avisesato “asmī”ti gahetvā pavattamāno asmimānoti adhippeto.

Nagaradvārassa parissayaapaṭibāhanatthañceva sodhanatthañca ubhosu passesu esikāthambhe nikhaṇitvā ṭhapetīti āha “**nagaradvāre ussāpīte esikāthambhe**”ti. Pākāraiddhamśaneneva parikhābhūmisamakaraṇaṃ hotīti āha “**pākāraṃ bhinditvā parikhaṃ vikiritvā**”ti. “**Evan**”ti-ādi upamāsaṃsandanaṃ. Santo saṃvijjamāno kāyo dhammasamūhoti **sakkāyo**, upādānakkhandhapañcakaṃ. **Dvattiśakammakāraṇā** dukkhakkhandhe āgatadukkhāni. Akkhirogasīsarogādayo. **Aṭṭhanavuti rogā**, rājabhayādīni **pañcaviśatimahābhayāni**. Dutiyam uttānameva.

Paṭhamacetovimuttiphalasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Paṭhamadhammavihārīsuttādivaṇṇanā

73-74. Tatiye **niyakajjhatteti** attano santāne. Mettāya upasaṃharaṇavasena **hitam esantena**. Karaṇāya vasena **anukampamānena**. **Pariggahetvāti** parito gahetvā, pharitvāti attho. **Pariccāti** parito katvā, samantato pharitvā icceva attho. “**Paṭiccā**”-tipi (3.0029) pāṭho. **Mā pamajjitthāti** “jhāyathā”ti vuttasamathavipassanānaṃ ana-

nuyuñjanena aññena vā kenaci pamādakāraṇena mā pamādaṃ āpajjittha. Niyyā-
nikasāsane akattabbakaraṇaṃ viya kattabbākaraṇampi pamādoti. **Vipattikāleti**
satta-asappāyādivipattiyutte kāle. Sabbepi sāsane guṇā idheva saṅghaṃ
gacchantīti āha “**jhāyatha mā pamādattha ...pe... anusāsanī**” ti. Catutthe natthi
vattabbaṃ.

Paṭhamadhammavihārīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paṭhamayodhājīvasuttavaṇṇanā

75. Pañcame yujjhanam yodho, so ājīvo etesanti **yodhājīvā**. Tenāha “**yuddhūpajivino**” ti. **Santhambhitvā ṭhātuṃ na sakkotīti** baddho dhisampanno ṭhātuṃ na sakkoti. **Samāgateti sampatte**. **Byāpajjatīti** vikāramāpajjati. Tenāha “**pakatibhāvaṃ jahatī**” ti.

Rajaggasminti paccatte bhummavacananti āha “**kiṃ tassa puggalassa rajaggam nāmā**” ti. **Vinibbeṭhetvāti** gahitaggahaṇam vissajjāpetvā. **Mocetvāti** sarīrato apānetvā.

Paṭhamayodhājīvasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dutiyayodhājīvasuttavaṇṇanā

76. Chaṭṭhe **cammanti** iminā cammamayaṃ cammamiti sibbitaṃ, aññaṃ vā keṭakaphalakādiṃ saṅgaṇhāti. **Dhanukalāpaṃ sannayhitvāti** dhanuñceva tūṇirañca sannayhitvā sajjetvā. Dhanudaṇḍassa jiyāyattabhāvakaraṇādipi hi dhanuno sannayhanaṃ. Tenevāha “**dhanuñca sarakalāpañca sannayhitvā**” ti. **Yuddhasannivesena ṭhitanti** dvinnaṃ senānaṃ byūhanasaṃvidhānanayena kato yo sanniveso, tassa vasena ṭhitaṃ, senābyūhasaṃvidhānavasena sanniviṭṭhanti vuttaṃ hoti. **Ussāhañca vāyāmañca karotīti** yujjhanavasena ussāhaṃ vāyāmañca karoti. **Pariyāpādentīti** maraṇapariyantikaṃ aparaṃ pāpenti. Tenāha “**pariyāpādayanti**” ti, jīvitaṃ pariyāpādayanti maraṇaṃ paṭipajjāpentīti vuttaṃ hoti.

Arakkhiteneva (3.0030) **kāyenāti**-ādīsu hatthapāde kiḷāpento gīvaṃ viparivattento kāyaṃ na rakkhati nāma. Nānappakāraṃ duṭṭhullaṃ karonto vācaṃ na rakkhati nāma. Kānavitakkādayo vitakkento cittaṃ na rakkhati nāma. **Anupaṭṭhitāya satiyāti** kāyagatāya satiyā anupaṭṭhitāya. **Rāgena anugatoti** rāgena anupahato. **Rāgaparetoti** vā rāgena phuṭṭho phuṭṭhavisena viya sappena.

Anudahanatṭhenāti anupāyappaṭipattiyā. Sampati āyatiñca **mahābhitāpaṭṭhena**. Anavatthitasabhāvatāya **ittarapaccupaṭṭhānatṭhena**. Muhuttaramaṇīyatāya **tāvakālikaṭṭhena**. Byattehi abhibhavanīyatāya **sabbaṅgapaccaṅgapalibhañjanaṭṭhena**. Chedanabhedanādi-adhikaraṇabhāvena ugghaṭṭanasadisatāya **adhikuṭṭananatṭhena**. **Avāṇe vaṇaṃ uppādetvā anto anupavisanasabhāvatāya vinivijjanatṭhena**. Diṭṭhadhammikasamparāyika anātthanimitatāya **sāsaṅkasappaṭibhayatṭhena**.

Dutiyayodhājīvasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-8. Paṭhama-anāgatabhayasuttādivaṇṇanā

77-78. Sattame visesassa pattiyaṃ visesassa pāpuṇanattamaṃ. Vīriyanti padhāna-vīriyaṃ. Taṃ pana caṅkamanavasena karaṇe “kāyikan”tipi vattabbaṃ labhatīti āha- “duvidhampī”ti. **Satthakavātā**ti sandhibandhanāni kattariyā chindantā viya pavattavātā. Tenāha- “**satthamaṃ viyā**”ti-ādi. **Katakammehī**ti katacorakammehi. Te kira katakammaṃ yaṃ nesaṃ devataṃ āyācivā kammaṃ nipphannaṃ, tassa upa-kāratthāya manusse māretvā galalohitāni gaṇhanti. Te “aññesu manussesu māriyamānesu kolāhalaṃ uppajjissati, pabbajitaṃ pariyesanto nāma natthi”ti mañña-mānā bhikkhū gahetvā mārenti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Akatakammehī**ti aṭṭa-vito gāmaṃ āgamanakāle kammanipphattattaṃ puretaraṃ balikammaṃ kātukā-mehi. Tenevāha- “**corikaṃ katvā nikkhantā katakammaṃ nāmā**”ti-ādi. Aṭṭhame natthi vattabbaṃ.

Paṭhama-anāgatabhayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Tatiya-anāgatabhayasuttavaṇṇanā

79. Navame (3.0031) **pāḷigambhīrā**ti (saṃ. ni. ṭī. 2.2.229) pāḷivasena gambhīrā agādhā dukkhogāhā sallasuttasadisā. **Sallasuttañhi** (su. ni. 579) “animittamaññātan”ti-ādinā pāḷivasena gambhīraṃ, na atthagambhīraṃ. Tathā hi tattha tā tā gāthā duviññeyyarūpā tiṭṭhanti. Duviññeyyañhi ñāṇena dukkhogāhanti katvā “gambhīran”ti vuccati. Pubbāparaṃpettha kāsāñci gāthānaṃ duviññeyyatāya dukkhogāhameva, tasmā pāḷivasena gambhīraṃ. **Atthagambhīrā**ti atthavasena gambhīrā mahāvedallasuttasadisā, **mahāvedallasuttassa** (ma. ni. 1.449 ādayo) atthavasena gambhīratā pākaṭāyeva. Lokaṃ uttaratīti lokuttaro, so atthabhūto etesaṃ atthīti **lokuttarā**. Tenāha- “**lokuttaradhammadīpakā**”ti. **Suññatāpaṭisaṃyutta**ti satta-suññadhammappakāsakā. Tenāha “**khandhadhātu-āyatanapaccayākārappaṭisaṃyutta**”ti. **Uggahetabbaṃ pariyāpuṇitabbanti** ca liṅgavacanavipallāsena vuttanti āha “**uggahetabbe ceva vaḷaṅjetabbe cā**”ti. Kavino kammaṃ **kavitā**. Yassa pana yaṃ kammaṃ, taṃ tena katanti vuccatīti āha “**kavitāti kavīhi katā**”ti. **Kāveyyanti** kabyaṃ, **kabyanti** ca kavinā vuttanti attho. Tenāha “**tasseva vevacana**”ti. **Cittakkharā**ti citrākāra-akkharā. Itaraṃ tasseva vevacanaṃ. **Sāsanato bahiddhā ṭhitā**ti na sāsanāvacaṇā. **Bāhirakasāvakehī**ti “buddhā”ti appaññātānaṃ yesaṃ kesañci sāvakehi. **Sussūsissantī**ti akkharacittatāya ceva sarasampattiyaṃ ca attamanā hutvā sāmaṇeradharabhikkhumātugāmamahāgahapatikādayo “esa dhammakathiko”ti sannipatitvā sotukāmā bhavissanti.

Tatiya-anāgatabhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Catuttha-anāgatabhayasuttavaṇṇanā

80. Dasame **pañcavidhena saṃsaggenā**ti “savanasaṃsaggo, dassanasaṃsaggo, samullāpasasaṃsaggo, sambhogasaṃsaggo, kāyasaṃsaggo”ti evaṃ vuttena pañcavidhena saṃsaggena. Saṃsajjati etenāti saṃsaggo, rāgo. Savana-hetuko, savanavasena vā pavatto saṃsaggo **savanasaṃsaggo**. Esa nayo (3.0032) sesesupi. **Kāyasaṃsaggo** pana kāyaparāmāso. Tesu parehi vā kathiyamānaṃ rūpādisampattiṃ attanā vā sitalapitagītasaddaṃ suṇantassa sotaviññāṇavīthivasena uppanno rāgo **savanasaṃsaggo** nāma. Visabhāgarūpaṃ olokontassa pana cakkhuviññāṇavīthivasena uppanno rāgo **dassanasaṃsaggo** nāma. Aññamañña-ālāpasallāpavasena uppannarāgo **samullāpasasaṃsaggo** nāma. Bhikkhuno bhikkhuniyā santakaṃ, bhikkhuniyā bhikkhussa santakaṃ gahetvā paribhogakaraṇavasena uppannarāgo **sambhogasaṃsaggo** Nāma. Hatthagāhādivasena uppanno rāgo **kāyasaṃsaggo** nāma.

Anekavihitanti annasannidhipānasannidhivatthasannidhiyānasannidhisayanasa-nnidhigandhasannidhi- āmisasannidhivasena anekappakāraṃ. **Sannidhikata-ssāti** etena “sannidhikāraparibhogaṃ”ti (dha. sa. tikamātikā 10) ettha kāra-sa-ddassa kammaṭṭhataṃ dasseti. Yathā vā “ācayaṃ gāmino”ti vattabbe anunāsika-lopena “ācayagāmino”ti niddeso kato, evaṃ “sannidhikāraṃ paribhogaṃ”ti vattabbe anunāsikalopena “**sannidhikāraparibhogaṃ**”ti vuttaṃ, sannidhiṃ katvā paribhoganti attho.

“Sannidhikatassa paribhogaṃ”ti ettha (dī. ni. aṭṭha. 1.12) pana duvidhā kathā vinayavasena sallekhavasena ca. Vinayavasena tāva yaṃ kiñci annaṃ ajja paṭi-ggahitaṃ aparajju sannidhikāraṃ hoti, tassa paribhoge pācittiyaṃ. Attanā laddhaṃ pana sāmaṇerānaṃ datvā tehi laddhaṃ vā pāpetvā dutiyadivase bhuñjituṃ vaṭṭati, sallekho pana na hoti. Pānasannidhimhipi eseva nayo. Vatthasannidhimhi anadhiṭṭhitāvikkappaṃ sannidhi ca hoti, sallekhañca kopeti. Ayaṃ nippariyāya-kathā. Pariyāyato pana ticīvarasantuṭṭhena bhavitabbaṃ, catutthaṃ labhitvā aññassa dātabbaṃ. Sace yassa kassaci dātuṃ na sakkoti, yassa pana dātukāmo hoti, so uddesatthāya vā paripucchatthāya vā gato, āgatamatte dātabbaṃ, adātuṃ na vaṭṭati. Cīvare pana appahonte, satiyā vā paccāsāya anuññātakālaṃ ṭhapetuṃ vaṭṭati. Sūcisuttacīvarakāraṇaṃ alābhe tatopi vinayakammaṃ katvā ṭhapetuṃ vaṭṭati “imasmim̐ jiṇṇe puna īdisaṃ kuto labhissāmī”ti pana ṭhapetuṃ na vaṭṭati, sannidhi ca hoti, sallekhañca kopeti.

Yānasannidhimhi (3.0033) **yānaṃ** nāma vayhaṃ ratho sakaṭaṃ sandamānikā pāṭaṅkīti. Na panetaṃ pabbajitassa yānaṃ, upāhanaṃ pana yānaṃ. Ekabhi-kkhussa hi eko araṇṇavāsathāya, eko dhotapādakatthāyāti ukkaṃsato dve upāha-nasaṅghāṭakā vaṭṭanti, tatiyaṃ labhitvā aññassa dātabbo. “Imasmim̐ jiṇṇe aññaṃ kuto labhissāmī”ti ṭhapetuṃ na vaṭṭati, sannidhi ca hoti, sallekhañca kopeti. Sayanasannidhimhi **sayananti** mañco. Ekassa bhikkhuno eko sayanagabbhe, eko divā-ṭṭhāneti ukkaṃsato dve mañcā vaṭṭanti. Tato uttariṃ labhitvā aññassa bhikkhuno,

gaṇassa vā dātabbo, adātuṃ na vaṭṭati, sannidhi ceva hoti, sallekho ca kuppati. Gandhasannidhimhi bhikkhuno kaṇḍukacchuchavidosādi-ābādhe sati gandhā vaṭṭanti. Gandhatthikena gandhañca āharāpetvā tasmim̐ roge vūpasante aññesaṃ vā ābādhikānaṃ dātabbaṃ, dvāre pañcaṅguligharadhūpanādīsu vā upanetabbaṃ. “Puna roge sati bhavissati”ti ṭhapetuṃ na vaṭṭati, gandhasannidhi ca hoti, sallekhañca kopeti.

Āmisanti vuttāvasesaṃ daṭṭhabbaṃ. Seyyathidaṃ- idhekacco bhikkhu “tathā-rūpe kāle upakārāya bhavissanti”ti tilataṇḍulamuggamāsanāḷikeraloṇamacchasa-ppitelakulālabhājanādīni āharāpetvā ṭhapeti. So vassakāle kālasseva sāmaṇerehi yāguṃ pacāpetvā paribhuñjitvā “sāmaṇera udakakaddame dukkhaṃ gāmaṃ pavisituṃ, gaccha asukakulaṃ gantvā mayhaṃ vihāre nisinnabhāvaṃ ārocehi, asukakulato dadhi-ādīni āharā”ti peseti. Bhikkhūhi “kiṃ, bhante, gāmaṃ pavisissā-mā”ti vuttepi “duppaveso, āvuso, idāni gāmo”ti vadati. Te “hotu, bhante, acchatha tumhe, mayaṃ bhikkhaṃ pariyesitvā āharissāmā”ti gacchanti. Atha sāmaṇero dadhi-ādīni āharitvā bhattañca byañjanañca sampādetvā upaneti, taṃ bhuñjanta-sseva upaṭṭhākā bhattaṃ paḥanti, tatopi manāpamanāpaṃ bhuñjati. Atha bhikkhū piṇḍapātaṃ gahetvā āgacchanti, tatopi manāpamanāpaṃ bhuñjatiyeva. Evaṃ catumāsampi vītināmeti. Ayaṃ vuccati bhikkhu muṇḍakuṭumbikajīvikā jīvati, na samaṇajīvikanti. Evarūpo **āmisasannidhi** nāma hoti. Bhikkhuno pana vasanaṭṭhāne ekā taṇḍulanāḷi eko guḷapiṇḍo (3.0034) kuḍuvamattaṃ sappīti ettakaṃ nidhetuṃ vaṭṭati akāle sampattacorānaṃ atthāya. Te hi ettakaṃ āmisapa-ṭisanthāraṃ alabhantā jīvitā voropeyyuṃ, tasmā sace hi ettakaṃ natthi, āharāpetvāpi ṭhapetuṃ vaṭṭati. Aphāsukakāle ca yadettha kappiyaṃ, taṃ attanāpi paribhu-ñjituṃ vaṭṭati. Kappiyakuṭiyaṃ pana bahuṃ ṭhapentassapi sannidhi nāma natthi.

Catuttha-anāgatabhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Yodhājīvavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(9) 4. theravaggo

1-2. Rajanīyasuttādivaṇṇanā

81-82. Catutthassa paṭhamāṃ suviññeyyameva. Dutiye guṇamakkhanāya pavat-topi attano kāraṃ gūthena paharantaṃ gūtho viya paṭhamataraṃ makkhetīti makkho, so etassa atthīti **makkhī**. Paḷāsati paḷāso, parassa guṇe ḍaṃsitvā viya apanetīti attho. So etassa atthīti **paḷāsī**. Paḷāsī puggalo hi dutiyassa dhuraṃ na deti, sampasāretvā tiṭṭhati. Tenāha “**yugaggāhalakkhaṇena paḷāsena samannāga-to**”ti.

Rajaniyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kuhakasuttavaṇṇanā

83. Tatiye **tīhi kuhanavatthūhīti** sāmantaḥjappana-iriyāpathasannissitapaccaya-ppaṭisevanabhedato tippabhedehi kuhanavatthūhi. Tividhena kuhanavatthunā lokam kuhayati vimhāpayati “aho acchariyapuriso”ti attani paresam vimhayaṃ uppādetīti **kuhako**. Lābhasakkāratthiko hutvā lapati attānaṃ dāyakaṃ vā ukkhipivā yathā so kiñci dadāti, evaṃ ukkācetvā kathetīti **lapako**. Nimittaṃ silaṃ tassāti **nemittiko**, nimittena vā carati, nimittaṃ vā karotīti nemittiko. **Nimittanti** ca paresam paccayadānasaññuppādakaṃ kāyavacīkammaṃ vuccati (3.0035). Nippeso silamassāti **nippesiko**. Nippisatīti vā nippeso, nippesoyeva **nippesiko**. **Nippesoti** ca saḥapuriso viya lābhasakkāratthaṃ akkosanuppaṇḍanaparapiṭṭhi-maṃsikatādi.

Kuhakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6-7. Paṭisambhidāppattasuttādivaṇṇanā

86-87. Chaṭṭhe paṭisambhidāsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. **Uccāva-cānīti** uccanīcāni. Tenāha “**mahantakhuddakānī**”ti. **Kimkaraṇīyānīti** “kiṃ karomī”ti evaṃ vatvā kattabbakammāni. Tattha **uccakammāni** nāma cīvarassa karaṇaṃ, rajanaṃ, cetiye sudhākammaṃ, uposathāgāracetiyagharabodhigharesu kattabbakammanti evamādi. **Avacakammaṃ** nāma pādadhovanamakhanādi khuddakakammaṃ. **Tatrupāyāsāti** tatrupagamaniyā, tatra tatra mahante khuddake ca kamme sādhanavasena upagacchantiyāti attho. Tassa tassa kammaṃ nippādanaṃ samatthāyāti vuttaṃ hoti. **Tatrupāyāyāti** vā tatra tatra kamme sādhetabbe upāyabhūtāya. **Alaṃ kātunti** kātuṃ samattho hoti. **Alaṃ samvidhātunti** vicāretuṃ samattho. Sattamaṃ uttānameva.

Paṭisambhidāppattasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Therasuttavaṇṇanā

88. Aṭṭhame **thirabhāvappattoti** sāsane thirabhāvaṃ anivattibhāvaṃ pattho. Pabbajito hutvā bahū rattiyo jānātīti **rattaññū**. Tenāha “**pabbajitadivasato paṭṭhāyā**”-ti-ādi. **Pākaṭoti** ayathābhūtaguṇehi ceva yathābhūtaguṇehi ca samuggato. Yaso etassa atthīti **yasassī**, Yasaṃ sito nissito vā **yasassī**. Tenāha “**yanissito**”ti. Asataṃ asādhūnaṃ dhammā **asaddhammā**, asantā vā asundarā gārayhā lāmakā dhammāti **asaddhammā**. Vipariyāyena **saddhammā** veditabbā.

Therasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhamasekhasuttavaṇṇanā

89. Navame (3.0036) āramitabbaṭṭhena kammaṃ ārāmo etassāti kammārāmo, tassa bhāvo **kammārāmatā**. Tattha **kammanti** itikattabbaṃ kammaṃ vuccati. Seyyathidaṃ- cīvaravicāraṇaṃ cīvarakammakaraṇaṃ upatthambhanaṃ pattatthavika-aṃsabaddhakakāyabandhanadhammakaraṇa-ādhārapādakathalikasammajjani-ādīnaṃ karaṇanti. Ekacco hi etāni karonto sakaladivasam etāneva karoti, taṃ sandhāyesa paṭikkhepo. Yo pana etesaṃ karaṇavelāyameva tāni karoti, uddesavelāya uddesaṃ gaṇhāti, sajjhāyavelāya sajjhāyati, cetiyaṅgaṇavattavelāya cetiyaṅgaṇavattaṃ karoti, manasikāraṇavelāya manasikāraṃ karoti, na so kammārāmo nāma. **Bhassārāmatāti** ettha yo itthivaṇṇapurisavaṇṇādivasena ālāpasallāpaṃ karontoyeva divasañca rattiñca vītināmeti, evarūpo bhasse pariyantakārī na hoti, ayaṃ bhassārāmo nāma. Yo pana rattimpi divasampi dhammaṃ katheti, pañhaṃ vissajjeti, ayaṃ appabhasso bhasse pariyantakārīyeva. Kasmā? “Sannipatitānaṃ vo, bhikkhave, dvayaṃ karaṇīyaṃ dhammī vā kathā, ariyo vā tuṅhībhāvo”ti (ma. ni. 1.273; udā. 12, 28, 29) vuttattā.

Niddārāmatāti ettha yo gacchantopi nisinnopi nipannopi thinamiddhābhibhūto niddāyatiyeva, ayaṃ niddārāmo nāma. Yassa pana karajakāye gelaññaena cittaṃ bhavaṅge otarati, nāyaṃ niddārāmo. Tenevāha- “abhijānāmi kho panāhaṃ, aggivessana, gimhānaṃ pacchime māse pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto catugguṇaṃ saṅghāṭiṃ paññāpetvā dakkhiṇena passena sato sampajāno niddaṃ okkamitā”ti (ma. ni. 1.387). **Saṅgaṇikārāmatāti** ettha yo ekassa dutiyo, dvinnaṃ tatiyo, tiṇṇaṃ catutthoti evaṃ saṃsaṭṭhova viharati, ekako assādaṃ na labhati, ayaṃ saṅgaṇikārāmo. Yo pana catūsu iriyāpathesu ekakova assādaṃ labhati, nāyaṃ saṅgaṇikārāmo veditabbo. Sekhānaṃ paṭiladdhaguṇassa parihānāsam bhavato “**upariguṇehi**”ti-ādi vuttaṃ.

Paṭhamasekhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyasekhasuttavaṇṇanā

90. Dasame (3.0037) **atipātovāti** sabbarattiṃ niddāyitvā balavapaccūse koṭisammunjanīyā thokaṃ sammajjitvā mukhaṃ dhovitvā yāgubhikkhatthāya pātova pavisati. **Taṃ atikkamitvāti** gihisaṃsaggavasena kālaṃ vītināmento majjhanhikasamayaṃ atikkamitvā pakkamati. Pātoyeva hi gāmaṃ pavisitvā yāguṃ ādāya āsanasālaṃ gantvā pivitvā ekasmiṃ ṭhāne nipanno niddāyitvā manussānaṃ bhojana-velāya “paṇītabhikkhaṃ labhissāmi”ti upakaṭṭhe majjhanhike uṭṭhāya dhammakaraṇena udakaṃ gahetvā akkhīni puñchitvā piṇḍāya caritvā yāvadatthaṃ bhuñjitvā

gihisaṃsaṭṭho kālaṃ vītināmetvā majjhanhe vītivatte paṭikkamati.

Appicchakathāti, “āvuso, atricchatā pāpicchatāti ime dhammā pahātabbā”ti tesu ādīnaṃ dassetvā “evarūpaṃ appicchataṃ samādāya vattitabban”ti-ādīna-yappavattā kathā. **Tīhi vivekehī**ti kāyaviveko, cittaviveko, upadhivivekoti imehi tīhi vivekehi. Tattha eko gacchati, eko tiṭṭhati, eko nisīdati, eko seyyaṃ kappeti, eko gāmaṃ piṇḍāya pavisati, eko paṭikkamati, eko caṅkamaṃ adhiṭṭhāti, eko carati, eko viharatīti ayaṃ **kāyaviveko** nāma. Aṭṭha samāpattiyo pana **cittaviveko** nāma. Nibbānaṃ **upadhiviveko** nāma. Vuttampi hetuṃ- “kāyaviveko ca vivekaṭṭhakāyānaṃ nekkhammābhiratānaṃ, cittaviveko ca parisuddhacittānaṃ paramavodāna-pattānaṃ, upadhiviveko ca nirupadhīnaṃ puggalānaṃ visaṅkhāragatānaṃ”ti (mahāni. 57). **Duvidhaṃ vīriyanti** kāyikaṃ, cetasikañca vīriyaṃ. **Sīlanti** catupārisuddhisīlaṃ. **Samādhinti** vipassanāpādaḥ aṭṭha samāpattiyo. **Vimuttikathā**ti vā ariyaphalaṃ ārabha pavattā kathā. Sesuṃ uttānameva.

Dutiyasekhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Theravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(10) 5. kakudhavaggo

1-10. Paṭhamasampadāsuttādivaṇṇanā

91-100. Pañcamassa (3.0038) paṭhame dutiye ca natthi vattabbaṃ. Tatiye ājānanato **aññā**, uparimaggapaññā heṭṭhimamaggena ñātapariññāya eva jānanato. Tassā pana phalabhāvato maggaphalapaññā taṃsahagatā sammāsaṅkappādayo ca idha “aññā”ti vuttā. Aññāya byākaraṇāni **aññābyākaraṇāni**. Tenevāha “**aññābyākaraṇāni arahattabyākaraṇāni**”ti. **Adhigatamānenāti** appatte pattasaññī, anadhigate adhigatasaññī hutvā adhigataṃ mayāti mānena. Catutthādīni uttānatthāneva.

Paṭhamasampadāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Kakudhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

3. Tatiyapaṇṇāsakaṃ

(11) 1. phāsuvihāravaggo

1-4. Sārajjasuttādivaṇṇanā

101-4. Tatiyassa (3.0039) paṭhame natthi vattabbaṃ. Dutiye piṇḍapātādi-a-tthāya upasaṅkमितुं yuttaṭṭhānaṃ gocaro, vesiyā gocaro assāti **vesiyāgocaro**, mittasanthavavasena upasaṅkमितabbaṭṭhānanti attho. Vesiyā nāma rūpūpajiviniyo, tā mittasanthavavasena na upasaṅkमितabbā samaṇabhāvassa antarāyakarattā, parisuddhāsayassapi garahāhetuto, tasmā dakkhiṇādānavasena satim upaṭṭhapetvā upasaṅkमितabbaṃ. **Vidhavā** vuccanti matapatikā, pavutthapatikā vā. **Thullakumāriyoti** mahallikā anividdhā kumāriyo. **Paṇḍakāti** napuṃsakā. Te hi ussannakilesā avūpasantapariḷāhā lokāmisānissitakathābahulā, tasmā na upasaṅkमितabbā. **Bhikkhuniyo** nāma ussannabrahmacariyā. Tathā **bhikkhūpi**. Añña-maññaṃ visabhāgavatthubhāvato santhavavasena upasaṅkमितane katipāheneva brahmacariyantarāyo siyā, tasmā na upasaṅkमितabbā, gilānapucchanādivasena upasaṅkमितane satokārinā bhavitabbaṃ. Tatiyacatutthāni uttānatthāneva.

Sārajjasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Phāsuvihārasuttavaṇṇanā

105. Pañcame mettā etassa atthīti mettaṃ, taṃsamuṭṭhānaṃ kāyakammaṃ **mettaṃ kāyakammaṃ**. Esa nayo sesadvayepi. **Āvīti** pakāsaṇaṃ. Pakāsaṇabhāvo cettha yaṃ uddissa taṃ kāyakammaṃ kariyati, tassa sammukhabhāvatoti āha “**sammukhā**”ti. **Rahoti** appakāsaṃ. Appakāsatā ca yaṃ uddissa taṃ kāyakammaṃ kariyati, tassa apaccakkhabhāvatoti āha “**parammukhā**”ti. Imāni metta-kāyakammādīni bhikkhūnaṃ vasena āgatāni tesāṃ seṭṭhaparisabhāvatoti, gihīsupi labbhantiyeva. Bhikkhūnañhi mettacittena ābhisamācārikapūraṇaṃ mettaṃ kāyakammaṃ nāma (3.0040). Gihīnaṃ cetiyavandanatthāya bodhivandanatthāya saṅghanimantanatthāya gamanaṃ gāmaṃ piṇḍāya pavitṭhe bhikkhū disvā paccuggamaṇaṃ pattappaṭiggahaṇaṃ āsanapaññāpanaṃ anugamananti evamādikaṃ mettaṃ kāyakammaṃ nāma. Bhikkhūnaṃ mettacittena ācārapaññattisikkhāpanaṃ kammaṭṭhānakathanaṃ dhammadesanā tepiṭakampi buddhavacanaṃ mettaṃ vacīkammaṃ nāma. Gihīnaṃ “cetiavandanāya gacchāma, bodhivandanāya gacchāma, dhammassavanaṃ karissāma, dīpamālaṃ pupphapūjaṃ karissāma, tīṇi sucaritāni samādāya vattissāma, salākabhattādīni dassāma, vassāvāsikaṃ dassāma, ajja saṅghassa cattāro paccaye dassāma, saṅghaṃ nimantetvā khādanīyādīni saṃvidahatha, āsanāni paññapetha, pāṇiyaṃ upaṭṭhapetha,

saṅghaṃ paccuggantvā ānetha, paññattāsane nisīdāpetha, chandajātā ussāhajātā veyyāvaccamaṃ karothā”ti-ādikathanakāle mettaṃ vacīkammaṃ nāma. Bhikkhūnaṃ pātova uṭṭhāya sarīrappaṭijagganaṃ katvā cetiyaṅgaṇaṃ gantvā vattādīni katvā vivittasenāsane nisīditvā “imasmiṃ vihāre bhikkhū sukhī hontu averā abyāpajjā”ti cintanaṃ mettaṃ manokammaṃ nāma, gihīnaṃ “ayyā sukhī hontu averā abyāpajjā”ti cintanaṃ mettaṃ manokammaṃ nāma.

Tattha navakānaṃ cīvarakammādīsu sahāyabhāvagamaṇaṃ sammukhā kāyakammaṃ nāma, therānaṃ pana pādadhovanasiñcanabījanadānādibhedampi sabbaṃ sāmīcikammaṃ sammukhā kāyakammaṃ nāma, ubhayehipi dunnikkhittānaṃ dārubaṇḍādīnaṃ tesu avaññaṃ akatvā attanā dunnikkhittānaṃ viya paṭisāmanaṃ parammukhā mettaṃ kāyakammaṃ nāma. “Devatthero tissatthero”ti vuttaṃ evaṃ paggayhavacanaṃ sammukhā mettaṃ vacīkammaṃ nāma, vihāre asantaṃ pana paṭipucchantaṃ “kuhiṃ amhākaṃ devatthero, kuhiṃ amhākaṃ tissatthero, kadā nu kho āgamissatī”ti evaṃ piyavacanaṃ parammukhā mettaṃ vacīkammaṃ nāma. Mettāsinehasiniddhāni pana nayanāni ummīletvā pasannena mukhena olokanaṃ sammukhā mettaṃ manokammaṃ nāma, “devatthero tissatthero

arogo hotu abyāpajjo”ti samannāharaṇaṃ parammukhā mettaṃ manokammaṃ nāma. Kāmañcetha mettāsinehasiniddhānaṃ nayanānaṃ ummīlanaṃ, pasannaena mukhena olokanañca mettaṃ kāyakammameva. Yassa pana cittassa vasena nayanānaṃ mettāsinehasiniddhatā, mukhassa ca pasannatā, taṃ sandhāya vuttaṃ “mettaṃ manokammaṃ nāmā”ti. Samādhisaṃvattanappayojanāni **samādhisaṃvattanikāni**.

Samānasīlataṃ (3.0041) **gato**ti tesu tesu disābhāgesu viharantehi bhikkhūhi saddhiṃ samānasīlataṃ gato. **Yāyanti** yā ayaṃ mayhañceva tumhākañca pacca-kkhabhūtā. **Diṭṭhīti** sammādiṭṭhi. **Ariyāti** niddosā. **Niyyātīti** vaṭṭadukkhato nissarati niggacchati. Sayāṃ niyyantiyeva hi taṃsamaṅgipuggalaṃ vaṭṭadukkhato niyyāpetīti vuccati. Yā satthu anusīṭṭhi, taṃ karotīti **takkaro**, tassa, yathānusīṭṭhaṃ paṭipajjakassāti attho. **Dukkhakkhayāyāti** sabbadukkhakkhayatthaṃ. **Diṭṭhisāmaññagato**ti samānadiṭṭhibhāvaṃ upagato.

Phāsuvihārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6-10. Ānandasuttādivaṇṇanā

106-110. Chaṭṭhe **adhisīleti** nimittatthe bhummaṃ, sīlanimittaṃ na upavadati na nindatīti attho. Attani kamme ca anu anu pekkhati sīlenāti **attānupekkhī**. Sattamādīni uttānatthāneva.

Ānandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Phāsuvihāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(12) 2. andhakavindavaggo

1-4. Kulūpakasuttādivaṇṇanā

111-114. Dutiyassa paṭhame asanthavesu kulesu vissāso etassāti **asanthavavissāsī**. Anissaro hutvā vikappeti saṃvidahati sīlenāti **anissaravikappī**. Vissaṭṭhāni visuṃ khittāni bhedena avatthitāni kulāni ghaṭanattāya upasevati sīlenāti **vissaṭṭhupasevī**. Dutiyādīni uttānatthāneva.

Kulūpakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5-13. Maccharinīsuttādivaṇṇanā

115-123. Pañcame (3.0042) āvāsamacchariyādīni pañca idha bhikkhuniyā vasena āgatāni, bhikkhussa vasenapi tāni veditabbāni. Āvāsamacchariyena hi samannāgato bhikkhu āgantukaṃ disvā “ettha cetiyassa vā saṅghassa vā parikkhāro ṭhapito”ti-ādīni vatvā saṅghika-āvāsaṃ na deti. Kulamacchariyena samannāgato bhikkhu tehi tehi kāraṇehi ādīnavaṃ dassetvā attano upaṭṭhāke kule aññesaṃ pavesampi nivāreti. Lābhamacchariyena samannāgato saṅghikampi lābhaṃ maccharāyanto yathā aññe na labhanti, evaṃ karoti attanā visamanissitāya balavanissitatāya ca. Vaṇṇamacchariyena samannāgato attano vaṇṇaṃ vaṇṇeti, paresaṃ vaṇṇe “kiṃ vaṇṇo eso”ti taṃ taṃ dosaṃ vadati. **Vaṇṇoti** cettha sarīravaṇṇopi, guṇavaṇṇopi veditabbo.

Dhammacchariyena samannāgato- “imaṃ dhammaṃ pariyāpuṇitvā eso maṃ abhibhavissatī”ti aññassa na deti. Yo pana- “ayaṃ imaṃ dhammaṃ uggahetvā aññathā atthaṃ viparivattetvā nāsessatī”ti dhammanuggahena vā- “ayaṃ imaṃ dhammaṃ uggahetvā uddhato unnaḷo avūpasantacitto apuññaṃ pasavissatī”ti puggalānuggahena vā na deti, na taṃ macchariyaṃ. **Dhammo**Ti cettha pariya-ttidhammo adhippeto. Paṭivedhadhammo hi ariyānaṃyeva hoti, te ca naṃ na maccharāyanti macchariyassa sabbaso pahīnattāti tassa asambhavo eva. Tattha āvāsamacchariyena lohagehe paccati, yakkho vā peto vā hutvā tasseva āvāsassa saṅkāraṃ sīsena ukkhipitvā carati. Kulamacchariyena appabhogo hoti. Lābhamacchariyena gūthaniraye nibbattati, saṅghassa vā gaṇassa vā lābhaṃ maccharāyitvā puggalikaparibhogena vā paribhuñjitvā yakkho vā peto vā mahā-ajagaro vā hutvā nibbattati. Vaṇṇamacchariyena bhavesu nibbattassa vaṇṇo nāma na hoti. Dhammacchariyena kukkuḷaniraye nibbattati. Chaṭṭhādīni uttānatthāneva.

Maccharinīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Andhakavindavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(13) 3. gilānavaggo

124-130. Tatiyo (3.0043) vaggo uttānatthoyeva.

(14) 4. rājavaggo

1. Paṭhamacakkānuvattanasuttavaṇṇanā

131. Catutthassa paṭhame **atthaññū**ti hitaññū. Hitapariyāyo hettha attha-saddo

“attattho parattho”ti-ādīsu (mahāni. 69; cūḷani. mogharājamāṇavapucchāniddeṣo 85; paṭi. ma. 3.5) viya. Yasmā cesa paresaṃ hitaṃ jānanto te attani rañjeti, tasmā vuttaṃ “**rañjitaṃ jānāti**”ti. **Daṇḍeti** aparādhānurūpe daṇḍane. **Balamhīti** balakāye. **Pañca attheti** attattho, parattho, ubhayattho, diṭṭhadhammiko attho, samparāyiko atthoti evaṃ pañcappabhede atthe. **Cattāro dhammeti** catusaccadhamme, kāmarūpārūpalokuttarabhede vā cattāro dhamme. Paṭiggahaṇaparibhogamattaññutāya eva pariyesanavissajjanamattaññutāpi bodhitā hontīti “**paṭiggahaṇaparibhogamattaṃ jānāti**” icceva vuttaṃ.

Uttarati atikkamati, abhibhavatīti vā uttaraṃ, natthi ettha uttaranti **anuttaraṃ**. Anatisayaṃ, appaṭibhāgaṃ vā anekāsu devamanussaparisāsu anekasatakkhattuṃ tesāṃ ariyasaccappaṭivedhasampādanavasena pavattā bhagavato dhammadesanā **dhammacakkaṃ**. Apica sabbapaṭhamaṃ aññātaṅgaṃ aññātakonḍaṅgaṃ appamukhāya aṭṭhārasaparisagaṇāya brahmakoṭiyā catusaccassa paṭivedhavidhāyiniyā dhammadesanā, tassā sātīsayā dhammacakkasamaññā. Tattha satipaṭṭhānāti-dhammo eva pavattanaṭṭhena cakkanti **dhammacakkaṃ**. **Cakkanti** vā āṇā dhammato anapetattā, dhammañca taṃ cakkāñcāti **dhammacakkaṃ**. Dhammena ñāyena cakkanti **dhammacakkaṃ**. Yathāha “dhammañca pavatteti cakkāñcāti dhammacakkaṃ, cakkāñca pavatteti dhammañcāti dhammacakkaṃ, dhammena pavatteti dhammacakkaṃ”ti-ādi (paṭi. ma. 2.40-41). **Appaṭivattiyanti** dhammissa-rassa bhagavato sammāsambuddhassa dhammacakkassa anuttarabhāvato appaṭisedhaniyaṃ. Kehi pana appaṭivattiyanti āha- “**samaṇena vā**”ti-ādi. Tattha **samaṇenāti** pabbajjaṃ upagatena. **Brāhmaṇenāti** jātibrāhmaṇena. Sāsanaparamatthasamaṇabrāhmaṇānañhi paṭilomacittāyeva natthi. **Devenāti** kāmāvacaradevena. **Kenacīti** yena (3.0044) kenaci avasiṭṭhapārisajjena. Ettāvataṃ aṭṭhannampi parisānaṃ anavasesapariyādānaṃ daṭṭhabbaṃ. **Lokasminti** sattaloke.

Paṭhamacakkānuvattanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyacakkānuvattanasuttavaṇṇanā

132. Dutīye **cakkavattivattanti** dasavidhaṃ, dvādasavidhaṃ vā cakkavattibhāvā-vahaṃ vattaṃ. Tattha antojanasmiṃ balakāye dhammikāyeva rakkhāvaraṇagu-ttiyā saṃvidhānaṃ, khattīyesu, anuyantesu, brāhmaṇagahapatikesu, negamajāna-padesu, samaṇabrāhmaṇesu, migapakkhīsu, adhammikapaṭikkhepo, adhanānaṃ dhanānuppadānaṃ, samaṇabrāhmaṇe upasaṅkamitvā pañhapucchananti idaṃ dasavidhaṃ cakkavattivattaṃ. Idameva ca gahapatike pakkhijāte ca visuṃ katvā gahaṇavasena dvādasavidhaṃ. **Pitarā pavattitameva anuppavatteti**ti dasavidhaṃ vā dvādasavidhaṃ vā cakkavattivattaṃ pūretvā nisinnassa puttassa aññaṃ pātu-bhavati, so taṃ pavatteti. Ratanamayattā pana sadisaṭṭhena tadevetanti katvā “pitarā pavattitaṃ”ti vuttaṃ. Yasmā vā so “apposukko, tvaṃ deva, hohi, ahamanu-sāsissāmi”ti āha. Tasmā pitarā pavattitaṃ āṇācakkāṃ anuppavatteti nāmāti eva-

mettha attho daṭṭhabbo. Yañhi attano puññānubhāvasiddham cakkaratanaṃ, taṃ nippariyāyato tena pavattitaṃ nāma, netaranti paṭhamanayo vutto. Yasmā pavattitasseva anuvattanaṃ, paṭhamanayo ca taṃsadise tabbohāravasena vuttoti taṃ anādiyivā dutiyanayo vutto.

Dutiyacakkānūvattanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Yassaṃdisaṃsuttavaṇṇanā

134. Catutthe “**ubhato sujāto**” ti ettake vutte yehi kehici dvīhi bhāgehi sujātataṃ paññāpeyya, sujāta-saddo ca “sujāto cārudassano” ti-ādīsu (ma. ni. 2.399; su. ni. 553; theragā. 818) ārohasampattipariyāyoti jātivāsena (3.0045) sujātataṃ vibhāvetuṃ “**mātito ca pitito cā**” ti vuttaṃ. Anorasaputtavasena loke mātupitusa-maññā dissati, idha pana sā orasaputtavasena icchitāti dassetuṃ “**saṃsuddhagga-haṇiko**” ti vuttaṃ. Gabbhaṃ gaṇhāti dhāretīti **gahaṇī**, gabbhāsayasaññito mātukucchippadeso. Tenāha “**saṃsuddhāya mātukucchiyā samannāgato**” ti. Yathābhuttassa āhārassa vipācanavasena gaṇhanato achaḍḍanato **gahaṇī**, tejodhātu. Pitā ca mātā ca pitaro. Pitūnaṃ pitaro pitāmahā. Tesam yugo pitāmahayugo, tasmā **yāva sattamā pitāmahayugā**, pitāmahadvandāti evamettha attho daṭṭhabbo. Evañhi pitāmahaggahaṇeneva mātāmahopi gahitoti so aṭṭhakathāyaṃ visuṃ na uddhato. Yuga-saddo cettha ekasesanayena daṭṭhabbo “yugo ca yugo ca yugo” ti. Evañhi tattha tattha dvinnaṃ gahitameva hoti. Tenāha “**tato uddham sabbe pi pubbapurisā pitāmahaggahaṇeneva gahitā**” ti. Purisaggahaṇaṅcettha ukkaṭṭhani-ddesavasena katanti daṭṭhabbaṃ. Evañhi “mātito” ti pāḷivacanaṃ samatthitaṃ hoti.

Akkhittoti appattakkhepo. **Anavakkhittoti** sampattavivādādīsu na avakkhitto na chaḍḍito. Jātivādenāti hetumhi karaṇavacanaṃ dassetuṃ “**kena kāraṇenā**” ti-ādi vuttaṃ. Ettha ca “ubhato ...pe... pitāmahayugā” ti etena khattiyassa yonidosā-bhāvo dassito saṃsuddhaggahaṇikabhāvakittanato. “Akkhitto” ti iminā kiriyāparādhābhāvo. Kiriyāparādhena hi sattā khepaṃ pāpuṇanti. “Anupakkuṭṭho” ti iminā ayuttasaṃsaggābhāvo. Ayuttasaṃsaggañhi paṭicca sattā akkosam labhanti.

Aḍḍhatā nāma vibhavasampannatā, sā taṃ taṃ upādāyupādāya vuccatīti āha “**yo koci attano santakena vibhavana aḍḍho hoti**” ti. Tathā mahaddhanatāpīti taṃ ukkaṃsagataṃ dassetuṃ “**mahatā aparimāṇasaṅkhena dhanena samannāgato**” - ti vuttaṃ. Bhuñjitabbato paribhuñjitabbato visesato kāmā bhogā nāmāti āha “**pañca-kāmaguṇavasenā**” ti. Koṭṭhaṃ vuccati dhaññassa āvasanaṭṭhānaṃ, koṭṭhabhūtaṃ agāraṃ **koṭṭhāgāraṃ**. Tenāha “**dhaññena ca paripuṇṇakoṭṭhāgāro**” ti. Evaṃ sārā-gabbhaṃ koso, dhaññapariṭṭhapanatṭhānaṅca koṭṭhāgāraṃ dassetvā idāni tato aññathā taṃ dassetuṃ “**atha vā**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha yathā asino tikkhābhāvaparīhāraṃ (3.0046) paṭicchado “koso” ti vuccati. Evaṃ rañño tikkhābhāvaparīhāraṃ katvā caturaṅginī senā kosoti āha “**catubbidho koso hatthī assā rathā patti**” ti.

Vatthakoṭṭhāgāraggahaṇeneva sabbassapi bhaṇḍaṭṭhapanatṭhānassa gahitattā “**tividhaṃ koṭṭhāgāraṃ**” ti vuttaṃ.

Yassā paññāya vasena puriso “paṇḍito” ti vuccati, taṃ paṇḍiccanti āha “**paṇḍi-ccena samannāgato**” ti. Taṃtaṃ-itikattabbatāsu chekabhāvo byattabhāvo **veyyattiyam**. Sammohaṃ hiṃsati vidhamatīti medhā, sā etassa atthīti **medhāvī**. Ṭhāne ṭhāne uppatti etissā atthīti **ṭhānuppatti**, ṭhānaso uppajjanapaññā. **Vaḍḍhi-attheti** vaḍḍhisāṅkhāte atthe.

Yassaṃdisaṃsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-9. Patthanāsuttādivaṇṇanā

135-9. Pañcame **hatthisminti** hatthisippe. Hatthīti hi hatthivisayattā hatthisanni-
ssitattā ca hatthisippaṃ gahitaṃ. Sesapadesupi eseva nayo. Vayatīti vayo, sobha-
nesu katthaci apakkhalanto avitthāyanto tāni sandhāretuṃ sakkotīti attho. Na
vayo avayo, tāni atthato saddato ca sandhāretuṃ na sakkoti. Avayo na hotīti **ana-
vayo**. Dve paṭisedhā pakatiṃ gamentīti āha “**anavayoti samattho**” ti. Chaṭṭhādīni
uttānatthāneva.

Patthanāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sotasuttavaṇṇanā

140. Dasame **tibbānanti** tikkhānaṃ. **Kharānanti** kakkasānaṃ. **Kaṭukānanti** dāru-
ṇānaṃ. **Asātānanti** nasātānaṃ appiyānaṃ. Na tāsu mano appeti, na tā manaṃ
appāyanti vaḍḍhentīti **amanāpā**.

Sotasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Rājavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(15) 5. tikaṇḍakīvaggo

1. Avajānātisuttavaṇṇanā

141. Pañcamassa (3.0047) paṭhame **datvā avajānātīti** ettha eko bhikkhu mahā-
puñño catupaccayalābhī hoti, so cīvarādīni labhitvā aññaṃ appapuññaṃ āpu-
cchati. Sopi tasmiṃ punappunaṃ āpucchanteṇi gaṇhātiyeva. Athassa itaro
thokaṃ kupito hutvā maṅkubhāvaṃ uppādetukāmo vadati “ayaṃ attano dhamma-
tāya cīvarādīni na labhati, amhe nissāya labhati” ti. Evampi **datvā avajānāti** nāma.
Eko pana ekena saddhiṃ dve tīṇi vassāni vasanto pubbe taṃ puggalaṃ garuṃ
katvā gacchante gacchante kāle cittikāraṃ na karoti, āsanānisinnaṭṭhānampi na
gacchati. Ayampi puggalo **saṃvāsena avajānāti** nāma. **Ādheyyamukhoti** ādito
dheyyamukho, paṭhamavacanasmiṃyeva ṭhapitamukhoti attho. Tatthāyaṃ nayo-
eko puggalo sārappaṃyeva bhikkhuṃ “asāruppo eso” ti katheti. Taṃ sutvā esa
niṭṭhaṃ gacchati, puna aññaena sabhāgena bhikkhunā “sāruppo ayan” ti vuttepi
tassa vacanaṃ na gaṇhāti. Asukena nāma “asāruppo ayan” ti amhākaṃ kathi-
tanti purimabhikkhunova kathaṃ gaṇhāti. Aparopissa dussīlaṃ “sīlavā” ti katheti.
Tassa vacanaṃ saddahitvā puna aññaena “asāruppo eso bhikkhu, nāyaṃ
tumhākaṃ santikaṃ upasaṅkamtuṃ yutto” ti vuttepi tassa vacanaṃ aggahetvā

purimaṃyeva katham gaṇhāti. Aparo vaṇṇampi kathitam gaṇhāti, avaṇṇampi kathitam gaṇhātiyeva. Ayampi **ādheyyamukho**yeva nāma ādhātābbamukho, yaṃ yaṃ suṇāti, tattha tattha ṭhapitamukhoti attho.

Loloti saddhādīnaṃ ittarakālappatitattā assaddhiyādīhi lulitabhāvena lolo. **Ittara-****bhattīti**-ādīsu punappunaṃ bhajanena saddhāva bhattipemaṃ. Saddhāpemaṃpi gehassitapemaṃpi vaṭṭati, pasādo saddhāpasādo. **Evaṃ puggalo lolo hotīti** evaṃ ittarasaddhādītāya puggalo lolo nāma hoti. Haliddirāgo viya, thusarāsimhi koṭṭita-khānuko viya, assapiṭṭhiyaṃ ṭhapitakumbhaṇḍaṃ viya ca anibaddhaṭṭhāne muhuttēna kuppati. **Mando momūhoti** aññāṇabhāvena mando, avisayatāya momūho, mahāmūḷhoti attho.

Avajānātisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-3. Ārabhatīsuttādivaṇṇanā

142-3. Dutiye (3.0048) **ārabhatīti** ettha **ārambha**-saddo kammakiriyahiṃsanavī-riyakopanāpattivītikkamesu vattati. Tathā hesa “yaṃ kiñci dukkhaṃ sambhoti, sabbaṃ ārambhapaccayā”ti (su. ni. 749) kamme āgato. “Mahārambhā mahāyaññā, na te honti mahapphalā”ti (saṃ. ni. 1.120; a. ni. 4.39) kiriyāya. “Samaṇaṃ gotamaṃ uddissa pāṇaṃ ārabhanti”ti (ma. ni. 2.51) hiṃsane. “Ārambhatha nikkhamatha, yuñjatha buddhasāsane”ti (saṃ. ni. 1.185; netti. 29; peṭako. 38; mi. pa. 5.1.4) vīriye. “Bijagāma bhūtagāmasamārambhā paṭivirato hoti”ti (dī. ni. 1.10, 195; ma. ni. 1.293) kopane. “Ārabhati ca vippaṭisārī ca hoti”ti (a. ni. 5.142; pu. pa. 191) ayamā pana āpattivītikkame āgato, tasmā āpattivītikkamavasena ārabhati ceva, tappaccayā ca vippaṭisārī hotīti ayamettha attho. **Yathābhūtaṃ nappajānātīti** anadhigatattā yathāsabhāvato na jānāti. **Yatthassāti** yasmimā assa, yaṃ ṭhānaṃ patvā etassa puggalassa uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhantīti attho. Kiṃ pana patvā te nirujjhantīti? Arahattamaggaṃ, phalappattassa pana niruddhā nāma honti. Evaṃ santēpi idha maggakiccavasena pana phalameva vuttanti vedītabbaṃ.

Ārabhatī na vippaṭisārī hotīti āpattiṃ āpajjati, taṃ panesa desetumaṃ sabhāgapuggalaṃ pariyesati, tasmā na vippaṭisārī hoti. **Na ārabhati vippaṭisārī hotīti** āpattiṃ na āpajjati, vinayapaññattiyaṃ pana akovidattā anāpattiyā āpattisaññī hutvā vippaṭisārī hotīti evamettha attho daṭṭhabbo. “**Na ārabhati na vippaṭisārī hoti**”ti yo vutto, kataro so puggalo? Ossaṭṭhavīriyapuggalo. So hi “kiṃ me imasmimā kāle parinibbānena, anāgate metteyyasammāsambuddhakāle parinibbāyissāmī”ti visuddhasīlopi paṭipattiṃ na pūreti. So hi “kimatthaṃ āyasmā pamatto viharati, puthujjanassa nāma gati anibaddhā, tasmā hi metteyyasammāsambuddhassa sammukhībhāvaṃ labheyyāsī, arahattatthāya vipassanaṃ bhāvehi”ti ovaditabbova.

Sādhūti (3.0049) āyācanatthe nipāto. Idaṃ vuttaṃ hoti- yāva aparaddhaṃ vata āyasmātā, evaṃ santēpi mayaṃ āyasmantaṃ yācāma, desetabbayuttakassa

desanāya, vuṭṭhātabbayuttakassa vuṭṭhānena, āvikātabbayuttakassa āvikiriyāya ārambhaje āsave pahāya suddhante ṭhitabhāvapaccavekkhaṇena vippaṭisāraje āsave paṭivinodetvā nīharitvā vipassanācittañceva vipassanāpaññañca vaḍḍhetūti. **Amunā pañcamena puggalenāti** etena pañcamena khīṇāsavapuggalena. **Samasamo bhavissatīti** lokuttaraguṇehi samabhāveneva samo bhavissatīti evaṃ khīṇāsavena ovaditabboti attho. Tatiyaṃ uttānameva.

Ārabhatisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4-6. Tikaṇḍakīsuttādivaṇṇanā

144-6. Catutthe **paṭikūleti** amanuññe anīṭṭhe. **Appaṭikūlasaññīti** iṭṭhākāreneva pavattacitto. **Iṭṭhasmiṃ vatthusmiṃ asubhāya vā pharati, aniccato vā upasaṃharati** upaneti pavatteti. **Anīṭṭhasmiṃ vatthusminti** anīṭṭhe sattasaññite ārammaṇe. **Mettāya vā pharatīti** mettaṃ hitesitaṃ upasaṃharanto sabbatthakameva vā tattha pharati. **Dhātuto vā upasaṃharatīti** dhammasabhāvacintanena dhātuto paccavekkhaṇāya dhātumanasikāraṃ vā tattha pavatteti. **Tadubhayaṃ abhinivajjetvāti** sabbhāvato ānubhāvato ca upatiṭṭhantaṃ ārammaṇe paṭikūlabhāvaṃ appaṭikūlabhāvañcāti taṃ ubhayaṃ pahāya aggahetvā, sabbasmiṃ pana tasmīṃ majjhatto hutvāti vuttaṃ hoti. Majjhatto hutvā viharitukāmo pana kiṃ karotīti? Iṭṭhāniṭṭhesu āpāthaṃ gatesu neva somanassito hoti, na domanassito hoti. **Upekkhako vihareyyāti** iṭṭhe arajjanto anīṭṭhe adussanto yathā aññe asamapekkhanena mohamaṃ uppādentī, evaṃ anuppādentī chasu ārammaṇesu chaḷaṅgupekkhāya upekkhako vihareyya. Tenevāha “**chaḷaṅgupekkhāvasena pañcamo**” ti. Iṭṭhāniṭṭhachalārammaṇāpāthe parisuddhapakatibhāvāvijahanalakkhaṇāya chasu dvāresu pavattanato “**chaḷaṅgupekkhā**” ti laddhanāmāya tatramajjhattupekkhāya vasena pañcamo vāro vuttoti attho. Pañcamaṃ chaṭṭhañca uttānameva.

Tikaṇḍakīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-10. Asappurisdānasuttādivaṇṇanā

147-150. Sattame (3.0050) **asakkaccanti** anādaraṃ katvā. Deyyadhammassa asakkaccakaraṇaṃ nāma asampannaṃ karotīti āha “**na sakkarivā suciṃ katvā detī**” ti, uttaṇḍulādidosavirahitaṃ sucisampannaṃ katvā na detīti attho. **Acittikātvāti** na citte katvā, na pūjetvāti attho. Pūjento hi pūjetabbavatthum citte ṭhapeti, na tato bahi karoti. Cittaṃ vā acchariyaṃ katvā paṭipattivikaraṇaṃ sambhāvanakiriyā, tappaṭikkhepato **acittikaraṇaṃ** asambhāvanakiriyā. **Agāravena detīti** puggale agaruṃ karonto nisīdanaṭṭhāne asammajjitvā yattha vā tattha vā nisīdāpetvā yaṃ vā taṃ vā ādhāraṃ ṭhapetvā dānaṃ deti. **Asahatthāti** na attano hatthena deti,

dāsakammakarodīhi dāpeti. **Apaviddhaṃ detīti** antarā apaviddhaṃ vicchedaṃ katvā deti. Tenāha “**na nirantaraṃ deti**” ti. Atha vā **apaviddhaṃ detīti** ucchiṭṭhādi-chaḍḍaniyadhammaṃ viya avakkhittakaṃ katvā deti. Tenāha “**chaḍḍetukāmo viya deti**” ti. “Addhā imassa dānassa phalameva āgacchatī” ti evaṃ yassa kammassakataḍḍhi atthi, so āgamanadiṭṭhiko, ayaṃ pana na tādisoti **anāgamanadiṭṭhiko**. Tenāha “**katassa nāma phalaṃ āgamissati**” ti-ādi. Aṭṭhamādīsu natthi vattabbaṃ.

Asappurisa dāna sutta divaṇṇanā niṭṭhitā.

Tikaṇḍakīvaḍḍavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatīyapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

4. Catutthapaṇṇāsakaṃ

(16) 1. saddhammavaggo

151-160. Paṭhamo vaggo uttānatthoyeva.

(17) 2. āghātavaggo

1-5. Paṭhama-āghāta paṭivāyasaṭṭhādivaṇṇanā

161-165. Dutiyassa (3.0051) paṭhame natthi vattabbaṃ. Dutīye āghāto paṭivāyasaṭṭhāyati ettha, etehīti vā **āghāta paṭivāyasaṭṭhā**. Tenāha “**āghāto etehi paṭivāyasaṭṭhā**” ti-ādi. **Nantakanti** anantakaṃ, antaviraḥitaṃ vatthakhaṇḍaṃ. Yadi hi tassa anto bhavēyya, “pilotikā” ti saṅkhaṃ na gaccheyya.

Sevālenāti bijakaṇṇikakesarādibhedena sevālena. **Udaka paṭṭakā**ti nīlama-ṇḍūkapiṭṭhivaṇṇena udaka piṭṭhiṃ chādetvā nibbattena udaka piṭṭhikena. **Ghammena anugato**ti ghammena phuṭṭho abhibhūto. **Cittuppāda**ti paṭighasaṃpāyuttacittuppādaṃ.

Visabhāgavedanuppattiyā kakaceneva iriyāpathapavattinivāraṇena chindanto ābādhati pīletīti ābādho, so assa atthīti **ābādhi**. Taṃsamuṭṭhānena **dukkhito** sañjāta dukkho. **Bāḥagilā**noti adhimattagilāno. **Gāmanta nāyaka**ti gāmanta saṃpāpaka.

Pasannabhāvena udakassa acchabhāvo veditabboti āha “**acchodakāti pasannodakā**” ti. Sādurasatāya sātātīti āha “**madhurodakā**” ti. Tanukameva salilaṃ vise-

sato sītaḷaṃ, na baḷāti āha “**tanusītasalilā**” ti. **Setakā**ti nikkaddamā. Sacikkhallādivasena hi udakassa vivaṇṇatā. Sabhāvato pana taṃ setavaṇṇameva. Tatiyādīni uttānatthāneva.

Paṭhama-āghātaṭṭhavinayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Nirodhasuttavaṇṇanā

166. Chaṭṭhe (3.0052) **amarisanattheti** asahanatthe. **Anāgatavacanāṃ** katanti anāgatasaddappayogo kato, attho pana vattamānakālikova. Akkharacintakā (pāṇini. 3.3.145-146)

hi idisesu ṭhānesu anokappanāmarisanatthavasena atthisadde upapade vattamā-nakālepi anāgatavacanaṃ karonti.

Nirodhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-9. Codanāsuttādivaṇṇanā

167-9. Sattame **vatthusandassanā**ti yasmimṃ vatthusmimṃ āpatti, tassa sarūpato dassanaṃ. **Āpattisandassanā**ti yaṃ āpattiṃ so āpanno, tassā dassanaṃ. **Samvāsappaṭikkhepoti** uposathappavāraṇādisaṃvāsassa paṭikkhipanaṃ akaraṇaṃ. **Sāmīcippaṭikkhepoti** abhivādanādisāmīcikiriyaṃ akaraṇaṃ. **Codayamānenā**ti code-ntena. **Cuditakassa kāloti** cuditakassa codetabbakālo. **Puggalanti** codetabbapuggalaṃ. **Upaparikkhitvāti** “ayaṃ cuditakalakkhaṇe tiṭṭhati, na tiṭṭhati”ti vīmaṃsitvā. **Ayasaṃ āropetīti** “ime maṃ abhūtena abbhācikkhantā ayasaṃ byasanaṃ uppāde-nti”ti bhikkhūnaṃ ayasaṃ uppādeti. Aṭṭhamanavamāni uttānatthāneva.

Codanāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bhaddajisuttavaṇṇanā

170. Dasame **abhibhavitvā ṭhito** ime satteti adhippāyo. Yasmā pana so “pāsaṃ-sabhāvena uttamabhāvena ca te satte abhibhavitvā ṭhito”ti attānaṃ maññati, tasmā vuttaṃ “**jeṭṭhako**”ti. **Aññadatthu dasoti** dassane antarāyābhāvavacanena ñeyyavisesapariggāhikabhāvena (3.0053) ca anāvaraṇadassāvitaṃ paṭijānātīti āha “**sabbaṃ passatīti adhippāyo**”ti.

Bhaddajisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āghātavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(18) 3. upāsakavaggo

1-6. Sārajjasuttādivaṇṇanā

171-176. Tatiyassa paṭhamadutiya-tatiyacatutthe natthi vattabbaṃ. Pañcame **upā-sakapacchimakoti** upāsakanihīno. “Iminā diṭṭhādīnā idaṃ nāma maṅgalaṃ bhavi-ssati”ti evaṃ bālajanaparikkappitakotūhalasaṅkhātena diṭṭhasutamutamaṅgalena

samannāgato **kotūhalamaṅgaliko**. Tenāha “**iminā idam bhavissati**” ti-ādi. **Maṅgalaṃ pacceṭṭi** diṭṭhamaṅgalādibhedam maṅgalameva patthiyāyati. **No kammanti** kammassakataṃ no patthiyāyati. **Imamhā sāsanaṭi** ito sabbaññubuddhasāsanaṭo. **Bahiddhāṭi** bāhirakasamaye. **Dakkhineyyam pariyesaṭi** “duppaṭipannā dakkhineyyā” ti saññī gavesaṭi. Ettha dakkhiṇapariyesanapubbakāre ekaṃ katvā pañca dhammā veditabbā. Chaṭṭham uttānameva.

Sārajjasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-8. Vaṇijjāsuttādivaṇṇanā

177-8. Sattame **sathavaṇijjāṭi** āvudhabhaṇḍam katvā vā kāretvā vā kataṃ vā paṭilabhitvā tassa vikkayo. **Āvudhabhaṇḍam kāretvā tassa vikkayoti** idam pana nidassanamattaṃ. **Sūkaramigādayo posevā tesam vikkayoti** sūkaramigādayo posevā tesam maṃsam sampādetvā vikkayo. Ettha ca sathavaṇijjā paroparādhanimittatāya akaraṇiyā vuttā, sattavaṇijjā abhujissabhāvakaraṇato, maṃsavisavaṇijjā vadhaḥetuto, majjavaṇijjā pamādaṭṭhānato. Aṭṭhamam uttānameva.

Vaṇijjāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Gihisuttavaṇṇanā

179. Navame (3.0054) **ābhicetasikānanti abhicetoti** abhikkantaṃ visuddhacittaṃ vuccati adhicittaṃ vā, abhicetasi jātāni ābhicetasikāni, abhiceto sannissitānīti vā ābhicetasikāni. Tenevāha “**uttamacittanissitānan**” ti. **Diṭṭhadhammasukhavihārānanti** diṭṭhadhamme sukhavihārānaṃ. **Diṭṭhadhammoti** paccakkho attabhāvo vuccati, tattha sukhavihārānanti attho. Rūpāvacarajjhānānametaṃ adhivacanaṃ. Tāni hi appetvā nisinnā jhāyino imasmimyeva attabhāve asaṃkiliṭṭham nekkhammasukhaṃ vindanti, tasmā “diṭṭhadhammasukhavihārānī” ti vuccanti.

Catubbidhamerayanti pupphāsavo, phalāsavo, guḷāsavo, madhvāsavoti evaṃ catuppabhedaṃ merayaṃ. **Pañcavidhañca suranti** pūvasurā, piṭṭhasurā, odanasurā, kiṇṇapakkhittā, sambhārasaṃyuttāti evaṃ pañcappabhedaṃ suraṃ. Puññaṃ attho etassāti **puññaṭtho**. Yasmā panesa puññaṇa atthiko nāma hoti, tasmā vuttaṃ “**puññaṇa atthikassā**” ti. Sesamettha uttānameva.

Gihisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Gavesīsuttavaṇṇanā

180. Dasame **sukāraṇanti** bodhiparipācanassa ekantikaṃ sundaraṃ kāraṇaṃ. **Mandahasitanti** īsakaṃ hasitaṃ. **Kahaṃ kahanti** hāsasaddassa anukaraṇametaṃ. **Haṭṭhappahaṭṭhākāramattanti** haṭṭhassa pahaṭṭhākāramattaṃ. Yathā gahitasaṅketā “pahaṭṭho bhagavā” ti sañjānanti, evaṃ ākāranidassanamattaṃ.

Idāni iminā pasaṅgena hāsasamuṭṭhānaṃ vibhāgato dassetuṃ “**hasitañca nāmetan**” ti-ādi āraddhaṃ. Tattha ajjupekkhanavasena hāso na sambhavati, pageva domanassavasena āha “**terasahi somanassasahagatacittēhi**” ti. Nanu ca keci kodhavasena hasantīti? Na, te sampiyanti kodhavatthūṃ tattha “mayaṃ dāni yathākāmakāritaṃ āpajjissāmā” ti duviññeyyantarena somanassacitteneva hāsassa uppajjanato. **Tesūti** (3.0055) pañcasu somanassasahagatakiriya-cittesu. **Balavārammaṇeti** uḷāratame ārammaṇe yamakapāṭihāriyasadise. **Dubbalārammaṇeti** anuḷāra-ārammaṇe.

“**Imasmiṃ pana ṭhāne ...pe... uppādeti**” ti idaṃ porāṇaṭṭhakathāyaṃ tathā āga-tattā vuttaṃ, na sahetukasomanassasahagatacittēhi bhagavato sitaṃ na hotīti dassanattaṃ. **Abhidhammaṭṭikāyaṃ** (dha. sa. mūlaṭī. 968) pana “atītaṃsādīsu appaṭihataṃ ṇāṇaṃ vatvā ‘imehi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato sabbaṃ kāyakammaṃ ṇāṇapubbaṅgamaṃ ṇāṇānuparivattī’ ti-ādivacanato (mahāni. 156; paṭi. ma. 3.5) ‘bhagavato idaṃ cittaṃ uppajjati’ ti vuttavacanaṃ vicāretabban” ti vuttaṃ. Tattha iminā hasituppādacittena pavattiyamānampi bhagavato sitakaraṇaṃ pubbenivāsa-anāgataṃsāsabbaññutaññāṇānaṃ anuvattakattā ṇāṇānuparivattiyevāti evaṃ pana ṇāṇānuparivattibhāve sati na koci pāḷi-aṭṭhakathānaṃ virodho. Tathā hi **abhidhammaṭṭhakathāyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. 568) “tesaṃ ṇāṇānaṃ ciṅṅapariyante idaṃ cittaṃ uppajjati” ti vuttaṃ. Avassañcetaṃ evaṃ icchitabbaṃ, aññathā āvajjanacittassapi bhagavato tathārūpe kāle na yujjeyya. Tassapi hi viññattisamuṭṭhāpakabhāvassa nicchitattā. Tathā hi vuttaṃ “evañca katvā mandvārāvajjanassapi viññattisamuṭṭhāpakattaṃ upapannaṃ hoti” ti (dha. sa. mūlaṭī. 1 kāyakammadvārakathāvaṇṇanā) na ca viññattisamuṭṭhāpakatte taṃsamūṭṭhāna-kāyaviññattiyā kāyakammādhāvaṃ āpajjanabhāvo vissajjati.

Hasitanti sitameva sandhāya vadati. Tenāha “**evaṃ appamattakampī**” ti. **Samosaritā vijjulatā**. Sā hi itaravijjulatā viya khaṇaṭṭhitiyā sīghanirodhā ca na hoti, apica kho dandhanirodhā, na ca sabbakālikā. Dīdhiti pāvakamahāmeghato vā cātuddīpikamahāmeghato vā niccharati. Tenāha “**cātuddīpikamahāmeghamukhato**” ti. Ayaṃ kira tāsamaṃ rasmīnaṃ dhammatā, yadidaṃ tikkhattuṃ sīsaṃ padakkhiṇaṃ katvā **dāṭṭhagesuyeva antaradhānaṃ**. Sesamettha suviññeyyameva.

Gavesīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Upāsakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(19) 4. araṇṇavaggo

1. Āraññikasuttavaṇṇanā

181. Catutthassa (3.0056) paṭhame **appicchatamyeva nissāyāti**-ādīsu “iti appiccho bhavissāmī”ti idaṃ me āraññikaṅgaṃ appicchatāya saṃvattissati, “iti santuṭṭho bhavissāmī”ti idaṃ me āraññikaṅgaṃ santuṭṭhiyā saṃvattissati, “iti kilese sallikhissāmī”ti idaṃ me āraññikaṅgaṃ kilesasallikhanatthāya saṃvattissatīti āraññiko hoti. **Aggoti** jeṭṭhako. Sesāni tasseva vevacanāni.

Gavā khīranti gāvito khīraṃ nāma hoti, na gāvīyā dadhi. **Khīramhā dadhīti**-ādīsupi eseva nayo. **Evamevanti** yathā etesu pañcasu gorasesu sappimaṇḍo aggo, evamevaṃ imesu pañcasu āraññikesu yo ayaṃ appicchatādīni nissāya āraññiko hoti, ayaṃ aggo ceva seṭṭho ca mokkho ca pavaro ca. Imesu āraññikesu jāti-āraññikā veditabbā, na āraññikanāmamattena āraññikāti veditabbā. **Pamsukūlikādi**-supi eseva nayo.

Āraññikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Araññavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(20) 5. brāhmaṇavaggo

1. Soṇasuttavaṇṇanā

191. Pañcamassa paṭhame **sampiyenevāti** aññamaññapemeneva kāyena ca cittena ca missībhūtā saṅghaṭṭitā saṃsaṭṭhā hutvā saṃvāsaṃ vattenti, na appiyena niggahena vāti vuttaṃ hoti. Tenāha “**piyan**”ti-ādi. Udaraṃ avadihati upacīnoti pūretīti **udarāvadehakaṃ**. Bhāvanapuṃsakañcetaṃ, udarāvadehakaṃ katvā udaraṃ pūretvāti attho. Tenāha “**udaraṃ avadihitvā**”ti-ādi.

Soṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Doṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

192. Dutiye (3.0057) **pavattāro**ti (dī. ni. ṭī. 1.285) pāvacaṇabhāvena vattāro. Yasmā te tesam mantānaṃ pavattanakā, tasmā āha “**pavattayitāro**”ti. Sudde bahi katvā rahobhāsitaḥṭṭhena mantā eva taṃtaṃ-atthappaṭipattihetutāya **manta-padaṃ**. Anupanitāsādhāraṇatāya rahassabhāvena vattabbakiriyāya adhigamū-

pāyaṃ. **Sajjhāyitanti** gāyanavasena sajjhāyitaṃ. Taṃ pana udattānudattādīnaṃ sarānaṃ sampadāvaseneva icchitanti āha “**sarasampattivasenā**” ti. **Aññesaṃ vuttanti** pāvacaṇabhāvena aññesaṃ vuttaṃ. **Samupabyūḥanti** saṅgahetvā uparū- pari saññūḥaṃ. **Rāsikatanti** iruvedayajuvedasāmavedādivasena, tathāpi paccekaṃ mantabrahmādivasena, ajjhāyānuvākādivasena ca rāsikataṃ. **Tesanti** mantānaṃ kattūnaṃ. **Dibbena cakkhunā oloketvā**ti dibbacakkhuparibhaṇḍena yathākammūpagaññaṇena sattānaṃ kammassakatādiṃ, paccakkhato dassana- ṭṭhena dibbacakkhusadisena pubbenivāsaññaṇena atitakappe brāhmaṇānaṃ mantajjhenavidhiñca oloketvā. **Pāvacaṇena saha saṃsandetvā**ti kassapasammā- sambuddhassa yaṃ vacanaṃ vaṭṭasannissitaṃ, tena saha aviruddhaṃ katvā. Na hi tesāṃ vivaṭṭasannissito attho paccakkho hoti. **Aparāpare**Ti aṭṭhakādīhi aparā- pare pacchimā okkākarājakālādīsu uppannā. **Pakhipitvā**ti aṭṭhakādīhi

ganthitamantapadesu kilesasannissitapadānaṃ tattha tattha pade pakkhipanaṃ katvā. **Viruddhe akamsūti brāhmaṇadhammikasukuttādīsu** (su. ni. brāhmaṇadhammikasukuttaṃ 286 ādayo) āgatanayena saṃkilesatthadīpanato paccaṇīkabhūte akamsu.

Usūnaṃ asanakammaṃ issatthaṃ, dhanusippena jīvikā. Idha pana issatthaṃ viyāti **issatthaṃ**, sabba-āvudhajīvikāti āha “**yodhājīvakammenā**”ti, āvudhaṃ gahetvā upaṭṭhānakammenāti attho. **Rājaporisaṃ** nāma vinā āvudhena poroheccāmaccaṃmādirājakammaṃ katvā rājupaṭṭhānaṃ. **Sippaññatarenāti** gahitāvasesena hatthi-assasippādinā. Kumārabhāvato pabhuti caraṇena **komārabrahmacariyaṃ**.

Udakaṃ pātetvā dentīti dvāre ṭhitasseva brāhmaṇassa hatthe udakaṃ āsiñcantā “idaṃ te, brāhmaṇa, bhariyaṃ posāpanatthāya demā”ti vatvā (3.0058) denti. Kasmā pana te evaṃ brahmacariyaṃ caritvāpi dāraṃ pariyesanti, na yāvajīvaṃ brahmacārino hontīti? Micchādīṭṭhivasena. Tesaññī evaṃ diṭṭhi hoti “yo puttaṃ na uppādeti, so kulavaṃsacchedakaro hoti, tato niraye paccati”ti. Cattāro kira abhāyitabbaṃ bhāyanti gaṇḍuppadako, kīkī, kontinī, brāhmaṇoti. Gaṇḍuppadā kira mahāpathaviyā khayanaḥayena mattabhojanā honti, na bahuṃ mattikaṃ khādanti. Kīkī sakuṇikā ākāsapatanabhayena aṇḍassa upari uttānā seti. Kontinī sakuṇī pathavīkampanabhayena pādehi bhūmiṃ na suṭṭhu akkamati. Brāhmaṇā kulavaṃsūpacchedabhayena dāraṃ pariyesanti. Āhu cettha-

“Gaṇḍuppadō kīkī ceva, kontī brāhmaṇadhammiko;
ete abhayaṃ bhāyanti, sammūḷhā caturo janā”ti. (su. ni. aṭṭha. 2.293);
Sesamettha uttānameva.

Doṇabrāhmaṇasukuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Saṅgāravasukuttavaṇṇanā

193. Tatiye (saṃ. ni. ṭī. 2.5.236) **paṭhamaññevāti** puretaraṃyeva, asajjhāyaka-tānaṃ mantānaṃ appaṭibhānaṃ pageva paṭhamaṃyeva siddhaṃ, tattha vattabba-meva natthīti adhippāyo. Pariyuṭṭhānaṃ nāma abhibhavo gahaṇanti āha “**kāmarāgapariyuṭṭhitenāti kāmarāgaggahitenā**”ti. Vikkhambheti apanetīti vikkhambhanaṃ, paṭipakkhato nissarati etenāti nissaraṇaṃ. Vikkhambhanañca taṃ nissaraṇaṃcāti **vikkhambhananissaraṇaṃ**. Tenāha “**tatthā**”ti-ādi. Sesapadadvayepi eseva nayo. Attanā araṇīyo pattabbo attho **attattho**. Tathā **parattho** veditabbo.

“Aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati”ti-ādīsu (paṭi. ma. 1.52) byāpādā-dīnaṃ anāgatattā byāpādavāre tadanāganissaraṇaṃ na gahitaṃ. Kiñcāpi na gahitaṃ, paṭisañkhānavasena tassa vinodetabbatāya tadanāganissaraṇampi labbhatevāti sakkā viññātuṃ. **Ālokasaññā** upacārappattā vā appanāppattā (3.0059) vā. Yo koci kasiṇajjhānādibhedo **samatho**. **Dhammavavathānaṃ** upacārappanāppattavasena gahetabbaṃ.

Kudhitoti tatto. **Ussūrakajātoti** tasseva kudhitabhāvassa ussūrakam accuṇhataṃ patto. Tenāha “**usumakajāto**” ti. **Tilabījakādibhedenā**ti tilabījakaṇṇikakesarādibhedena sevālena. **Paṇakenā**ti udakapicchillena. **Appasanno** ākulatāya. **Asannisinno** kalaluppattiyā. **Anālokaṭṭhāneti** ālokarahite ṭhāne.

Saṅgāravasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Kāraṇapālīsuttavaṇṇanā

194. Catutthe **paṇḍito maññeti** ettha **maññeti** idaṃ “maññati” ti iminā samānatthaṃ nipātapadaṃ. Tassa iti-saddaṃ ānetvā atthaṃ dassento “**paṇḍitoti maññati**” ti āha. Anumatipucchāvasena cetaṃ vuttaṃ. Tenevāha “**udāhu no**” ti. “Taṃ kiṃ maññati bhavaṃ piṅgiyānī samaṇassa gotamassa paññāveyyattiyān” ti vuttamevatthaṃ puna gaṇhanto “paṇḍito maññe” ti āha, tasmā vuttaṃ “**bhavaṃ piṅgiyānī samaṇaṃ gotamaṃ paṇḍitoti maññati udāhu no**” ti, yathā te khameyya, tathā naṃ kathehīti adhippāyo. **Ahaṃ ko nāma**, mama avisayo esoti dasseti. **Ko cā** Ti hetunissakke paccattavacananti āha “**kuto cā**” ti. Tathā cāha “**kena kāraṇena jānissāmī**” ti, yena kāraṇena samaṇassa gotamassa paññāveyyattiyāṃ jāneyyaṃ, taṃ kāraṇaṃ mayi natthīti adhippāyo. **Buddhoyeva bhavya** abuddhassa sabbathā buddhañāṇānubhāvaṃ jānituṃ asakkuṇeyyattāti. Vuttañhetam- “appamattakaṃ panetaṃ, bhikkhave, oramattakaṃ sīlamattakaṃ, yena puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyya (dī. ni. 1.7). Atthi, bhikkhave, aññeva dhammā gambhīrā duddasā duranubodhā ...pe... yehi tathāgatassa yathābhūtaṃ vaṇṇaṃ sammā vadamāno vadeyyā” ti (dī. ni. 1.28) ca. **Etthāti** “sopi nūnassa tādiso” ti etasmiṃ pade.

Pasatthappasatthoti (3.0060) pasatthehi pāsaṃsehi attano guṇeheva so pasattho, na tassa kittinā, pasasāsabhāveneva pāsaṃsoti attho. Tenāha “**sabba-guṇānan**” ti-ādi. **Maṇiratananti** cakkavattino maṇiratanam.

Sadevake pāsaṃsānampi pāsaṃsoti dassetuṃ “**pasatthehi vā**” ti dutiyavikappo gahito. Araṇiyato attho, so eva vasatīti vasoti **atthavaso**. Tassa tassa payogassa ānisaṃsabhūtaṃ phalanti āha “**atthavasanti atthānisaṃsan**” ti. Attho vā phalaṃ tadadhīnavuttitāya vaso etassāti **atthavaso**, kāraṇaṃ.

Khuddakamadhūti khuddakamakkhikāhi katadaṇḍakamadhu. **Aneḷakanti** niddosaṃ apagatamakkhikaṇḍakaṃ.

Udāhariyati ubbegapītivasenāti **udānam**, tathā vā udāharaṇaṃ **udānam**. Tenāha “**udāhāraṃ udāhari**” ti. Yathā pana taṃ vacanaṃ udānanti vuccati, taṃ dassetuṃ “**yathā hī**” ti-ādi vuttaṃ. Sesam suviññeyyameva.

Kāraṇapālīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Piṅgiyānisuttavaṇṇanā

195. Pañcame **sabbasaṅgāhikanti** sarīragatassa ceva vatthālaṅkāragatassa cāti sabbassa nilabhāvassa saṅgāhakavacanaṃ. **Tassevāti** nilādisabbasaṅgāhikavasena vutta-atthasseva. **Vibhāgadassananti** pabhedadassanaṃ. Yathā te licchavirājāno apītādivaṇṇā eva keci keci vilepanavasena pītādivaṇṇā khāyimsu, evaṃ anilādivaṇṇā eva keci vilepanavasena nilādivaṇṇā khāyimsu. Te kira suvaṇṇavicittehi maṇi-obhāsehi ekanilā viya khāyanti.

Kokanadanti vā padumavisesanaṃ yathā “kokāsakan”ti. Taṃ kira bahupattaṃ vaṇṇasampannaṃ ativiya sugandhañca hoti. Ayañhettha attho- yathā (3.0061) kokanadasaṅkhātaṃ padumaṃ pāto sūriyuggamanavelāya phullaṃ vikasitaṃ avitagandhaṃ siyā virocamaṇaṃ, evaṃ sarīragandhena guṇagandhena ca sugandhaṃ, saradakāle antalikkhe ādiccamiva attano tejasā tapantaṃ, aṅgehi niccharantajutitāya aṅgīrasaṃ sambuddhaṃ passāti.

Piṅgiyānisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Mahāsupinasuttavaṇṇanā

196. Chaṭṭhe **dhātukkhobhakarapaṇṇāpaccayo** nāma visabhāgabhesajjasenāsanāhārādipaccayo. **Atthakāmatāya vā anattakāmatāya vāti** pasannā atthakāmatāya, kuddhā anattakāmatāya. **Atthāya vā anattāya vāti** sabhāvato bhavitabbāya atthāya vā anattāya vā. **Upasaṃharantīti** attano devānubhāvena upanenti. **Bodhisattamātā viya puttapaṭilābhanimittanti** tadā kira pure puṇṇamāya sattamadivasato paṭṭhāya vigatasurāpānaṃ mālāgandhādivibhūtisampannaṃ nakkhattakīlaṃ anubhavamānā bodhisattamātā sattame divase pātova uṭṭhāya gandhodakena nahāyitvā sabbālaṅkārabhūsitā varabhojanaṃ bhuñjitvā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya sirigabbhaṃ pavisitvā sirisayane nipannā niddaṃ okkamamānā imaṃ supinaṃ addasa- cattāro kira naṃ mahārājāno sayaneneva saddhiṃ ukkhipitvā anotattadahaṃ netvā nahāpetvā dibbavatthaṃ nivāsetvā dibbagandhehi vilimpetvā dibbapupphāni piḷandhetvā tato avidūre rajatapabbato, tassa anto kanakavimānaṃ atthi, tasmimṃ pācīnato sīsaṃ katvā nipajjāpesuṃ. Atha bodhisatto setavaravāraṇo hutvā tato avidūre eko suvaṇṇapabbato, tattha caritvā tato oruyha rajatapabbataṃ āruhitvā kanakavimānaṃ pavisitvā mātaraṃ padakkhiṇaṃ katvā dakkhiṇapassaṃ phāletvā kucchiṃ pavitṭhasadiso ahosi. Imaṃ supinaṃ sandhāya etaṃ vuttaṃ “bodhisattamātā viya puttapaṭilābhanimittan”ti.

Kosalarājā (3.0062) **viya soḷasa supineti-**

“Usabhā rukkhā gāviyo gavā ca,
asso kaṃso siṅgālī ca kumbho;
pokkharāṇi ca apākacandanaṃ,
lābūni sīdanti silāplavanti.

“Maṇḍūkiyo kaṇhasappe gilanti,
kākaṃ suvaṇṇā parivārayanti;
tasā vakā eḷakānaṃ bhayā hī”ti. (jā. 1.1.77)-

Ime soḷasa supine passanto kosalarājā viya.

1. Ekadivasam kira kosalamahārājā rattiṃ niddūpagato pacchimayāme soḷasa mahāsupine passi (jā. aṭṭha. 1.1.76 mahāsupinajātakavaṇṇanā). Tattha cattāro añjanavaṇṇā kāḷa-usabhā “yujjhissāmā”ti catūhi disāhi rājaṅgaṇaṃ āgantvā “usabhayuddham passissāmā”ti mahājane sannipatite yujjhanākāraṃ dassetvā naditvā gajjitvā ayujjhivāva paṭikkantā. Imaṃ paṭhamam supinaṃ addasa.

2. Khuddakā rukkhā ceva gacchā ca pathaviṃ bhinditvā vidatthimattampi ratanamattampi anuggantvāva pupphanti ceva phalanti ca. Imaṃ dutiyam addasa.

3. Gāviyo tadahujātānaṃ vacchānaṃ khīraṃ pivantiyo addasa. Ayaṃ tatiyo supino.

4. Dhuravāhe ārohapariṇāhasampanne mahāgoṇe yugaparamparāya ayojetvā taruṇe godamme dhure yojente addasa. Te dhuraṃ vahituṃ asakkontā chaḍḍetvā aṭṭhamasu, sakaṭāni nappavattimsu. Ayaṃ catuttho supino.

5. Ekaṃ ubhatomukhaṃ assam addasa. Tassa ubhosu passesu yavasam denti, so dvīhipi mukhehi khādati. Ayaṃ pañcama supino.

6. Mahājano (3.0063) satahassagghanikaṃ suvaṇṇapātiṃ sammajjitvā “idha passāvaṃ karohī”ti ekassa jarasiṅgālassa upanāmesi. Taṃ tattha passāvaṃ karontaṃ addasa. Ayaṃ chaṭṭho supino.

7. Eko puriso rajjuṃ vaṭṭetvā pādamūle nikkhipati. Tena nisinnapīṭhassa heṭṭhā sayitā chātasiṅgālī tassa ajānantasseva taṃ khādati. Imaṃ sattamaṃ supinaṃ addasa.

8. Rājadvāre bahūhi tucchakumbhehi parivāretvā ṭhapitaṃ ekaṃ mahantaṃ pūritakumbhaṃ addasa. Cattāropi pana vaṇṇā catūhi disāhi catūhi anudisāhi ca ghaṭehi udakaṃ ānetvā pūritakumbhameva pūrenti, pūritaṃ pūritaṃ udakaṃ uttaritvā palāyati. Tepi punappaṇaṃ tattheva udakaṃ āsiṅcanti, tucchakumbhe olokenṭāpi natthi. Ayaṃ aṭṭhamaṃ supino.

9. Ekaṃ pañcapadumasañchannaṃ gambhīraṃ sabbatotitthaṃ pokkharāṇiṃ addasa. Samantato dvipadacatuppādā otarivā tattha pāṇiyaṃ pivanti. Tassa majjhe gambhīraṭṭhāne udakaṃ āvilaṃ, tīrappadesse dvipadacatuppādānaṃ akkamaṇaṭṭhāne acchaṃ vipasannaṃ āvilaṃ. Ayaṃ navamaṃ supino.

10. Ekissāyeva kumbhiyā paccamānaṃ odanaṃ apākaṃ addasa. “Apākaṃ”ti vicāretvā vibhajivā ṭhapitaṃ viya tīhākārehi paccamānaṃ ekasmiṃ passe atikilīno hoti, ekasmiṃ uttaṇḍulo, ekasmiṃ supakkoti. Ayaṃ dasamaṃ supino.

11. Satahassagghanaṃ candanasāraṃ pūtitakkena vikkiṇante addasa. Ayaṃ ekādasamaṃ supino.

12. Tucchalābūni uduke sīdantāni addasa. Ayaṃ dvādasamaṃ supino.

13. Mahantamahantā kūṭāgārappamāṇā ghanasilā nāvā viya uduke plavamānā addasa. Ayaṃ terasamaṃ supino.

14. Khuddakamadhukapupphappamāṇā maṇḍūkiyo mahante kaṇhasappe vegena anubandhitvā uppalanāḷe viya chinditvā maṃsaṃ khāditvā gilantiyo addasa. Ayaṃ cuddasamaṃ supino.

15. Dasahi (3.0064) asaddhammehi samannāgataṃ gāmagocaraṃ kākaṃ kañcanaṇṇavaṇṇatāya “suvaṇṇā”ti laddhanāme suvaṇṇarājahaṃse parivārente addasa. Ayaṃ pannarasamaṃ supino.

16. Pubbe dīpino eḷake khādanti. Te pana eḷake dīpino anubandhitvā muramurāti khādante addasa. Athaññe tasā vakā eḷake dūratova disvā tasitā tāsappattā hutvā eḷakānaṃ bhayā palāyivā gumbagahanāni pavisitvā niliyiṃsu. Ayaṃ soḷasamaṃ supino.

1. Tattha adhammikānaṃ rājūnaṃ, adhammikānañca manussānaṃ kāle loke viparivattamāne kusale osanne akusale ussanne lokassa parihānakāle devo na sammā vasissati, meghapādā pacchijjissanti, sassāni milāyissanti, dubbhikkhaṃ bhavissati, vassitukāmā viya catūhi disāhi meghā uṭṭhahitvā itthikāhi ātape patthaṭṭānaṃ vīhi-ādīnaṃ temanabhayena antopavesitakāle purisesu kudālapītake ādāya āḷibandhanatthāya nikkhantesu vassanākāraṃ dassetvā gajjitvā vijjulātā nicchāretvā usabhā viya ayujjhivā avassitvāva palāyissanti. Ayaṃ paṭhamassa vipāko.

2. Lokassa parihānakāle manussānaṃ parittāyukakāle sattā tibbarāgā bhavissanti, asampattavayāva kumāriyo purisantaraṃ gantvā utuniyo ceva gabbhiniyo ca hutvā puttadhītāhi vaḍḍhissanti. Khuddakarukkhānaṃ pupphaṃ viya hi tāsamaṃ utunibhāvo, phalaṃ viya ca puttadhītarō bhavissanti. Ayaṃ dutiyassa vipāko.

3. Manussānaṃ jeṭṭhāpacāyikakammasa naṭṭhakāle sattā mātāpitūsu vā sassu-
sasuresu vā lajjaṃ anupaṭṭhapetvā sayameva kuṭumbaṃ saṃvidahantāva ghāsa-
cchādanamattampi mahallakānaṃ dātukāmā dassanti, adātukāmā na dassanti.
Mahallakā anāthā hutvā asayaṃvasī dārake ārādhentvā jivissanti tadahujātānaṃ
vacchakānaṃ khīraṃ pivantiyo mahāgāviyo viya. Ayaṃ tatiyassa vipāko.

4. Adhammikaṛājūnaṃ (3.0065) kāle adhammikaṛājāno paṇḍitānaṃ paveṇikusa-
lānaṃ kammanittharaṇasamatthānaṃ mahāmattānaṃ yasaṃ na dassanti,
dhammasabhāyaṃ vinicchayaṭṭhānēpi paṇḍite vohārakusale mahallake amacce
na ṭhapessanti, tabbiparītānaṃ pana taruṇataruṇānaṃ yasaṃ dassanti, tathārūpe
eva ca vinicchayaṭṭhāne ṭhapessanti. Te rājakammāni ceva yuttāyuttañca ajā-
nantā neva taṃ yasaṃ ukkhipituṃ sakkhissanti, na rājakammāni nittharituṃ. Te
asakkontā kammadhuraṃ chaḍḍessanti, mahallakāpi paṇḍitāmaccā yasaṃ ala-
bhantā kiccāni nittharituṃ samatthāpi “kiṃ amhākaṃ etehi, mayaṃ bāhirakā jātā,
abbhantarikā taruṇadārakā jānissanti”ti uppannāni kammāni na karissanti. Evaṃ
sabbathāpi tesāṃ rājūnaṃ hāniyeva bhavissati, dhuraṃ vahituṃ asamatthānaṃ
vacchadamānaṃ dhure yojitakālo viya dūravāhānañca mahāgoṇānaṃ yugapa-
ramparāya ayojitakālo viya bhavissati. Ayaṃ catutthassa vipāko.

5. Adhammikaṛājakāleyeva adhammikabālarājāno adhammike lolamanusse
vinicchaye ṭhapessanti, te pāpapuññesu anādarā bālā sabhāyaṃ nisīditvā vini-
cchayaṃ dentā ubhinnaṃpi atthapaccatthikānaṃ hatthato lañjaṃ gahetvā khādi-
ssanti asso viya dvīhi mukhehi yavasāṃ. Ayaṃ pañcamassa vipāko.

6. Adhammikāyeva vijātirājāno jātisampannānaṃ kulaputtānaṃ āsaṅkāya
yasaṃ na dassanti, akulīnānaṃyeva dassanti. Evaṃ mahākulāni duggatāni bhavi-
ssanti, lāmakakulāni issarāni. Te ca kulīnapurisā jivituṃ asakkontā “ime nissāya
jivissāmā”ti akulīnānaṃ dhītarō dassanti, iti tāsāṃ kuladhītānaṃ akulīnehi saddhiṃ
saṃvāso jarasiṅgālassa suvaṇṇapātiyaṃ passāvākaraṇasadiso bhavissati. Ayaṃ
chaṭṭhassa vipāko.

7. Gacchante gacchante kāle itthiyo purisalolā surālolā alaṅkāralolā visikhālolā
āmisalolā bhavissanti dussilā durācārā. Tā sāmikehi kasigorakkhādīni kammāni
katvā kicchena (3.0066) kasirena sambhataṃ dhanaṃ jārehi saddhiṃ suraṃ piva-
ntiyo mālāgandhavilepanaṃ dhārayamānā antogehe accāyikampi kiccaṃ anolo-
ketvā gehaparikkhepassa uparibhāgenapi chiddaṭṭhānehipi jāre upadhārayamānā
sve vapitabbayuttakaṃ bījampi koṭṭetvā yāgubhattakhajjakāni pacitvā khādamānā
vilumpissanti heṭṭhāpīṭhake nipannachātasiṅgālī viya vaṭṭetvā vaṭṭetvā pādāmūle
nikkhittarajjuṃ. Ayaṃ sattamassa vipāko.

8. Gacchante gacchante kāle loko parihāyissati, raṭṭhaṃ nirojaṃ bhavissati,
rājāno duggatā kapaṇā bhavissanti. Yo issaro bhavissati, tassa bhaṇḍāgāre sata-
sahassamattā bhavissanti. Te evaṃduggatā sabbe jānapade attanova kammaṃ
kāressanti, upaddutā manussā sake kammante chaḍḍetvā rājūnaṃyeva atthāya
pubbaṇṇāparaṇṇāni vapantā rakkhantā lāyantā maddantā pavesentā ucchukkhe-
ttāni karontā yantāni vāhentā phāṇitādīni pacantā pupphārāme phalārāme ca
karontā tattha tattha nipphannāni pubbaṇṇādīni āharitvā rañño koṭṭhāgārameva

pūressanti. Attano gehesu tucchakoṭṭhe oloketāpi na bhavissanti, tucchakumbhe anoloketvā pūritakumbhapūraṇasadisameva bhavissati. Ayaṃ aṭṭhamassa vipāko.

9. Gacchante gacchante kāle rājāno adhammikā bhavissanti, chandādivasena agatiṃ gacchantā rajjaṃ kāressanti, dhammena vinicchayaṃ nāma na dassanti lañjavittakā bhavissanti dhanalolā, raṭṭhavāsikesu tesam khantimettānuddayā nāma na bhavissanti, kakkhaḷā pharusā ucchuyante ucchubhaṇḍikā viya manusse piḷentā nānappakāraṃ baliṃ uppādetvā dhanam gaṇhissanti. Manussā balipiḷitā kiñci dātuṃ asakkontā gāmanigamādayo chaḍḍetvā paccantaṃ gantvā vāsam kappessanti. Majjhimajanapado suñño bhavissati, paccanto ghanavāso seyyathāpi pokkharāṇiyā majjhe udakaṃ āvilaṃ pariyante vippasannaṃ. Ayaṃ navamassa vipāko.

10. Gacchante gacchante kāle rājāno adhammikā bhavissanti, tesu adhammi-kesu rājayuttāpi brāhmaṇagahapatikāpi negamajānapadāpīti samaṇabrāhmaṇe (3.0 upādāya sabbe manussā adhammikā bhavissanti. Tato tesam ārakkhadevatā, balipaṭṭiggāhikadevatā, rukkhadevatā, ākāsaṭṭhadevatāti evaṃ devatāpi adhammikā bhavissanti. Adhammikarājūnaṃ rajje vātā visamā kharā vāyissanti, te ākāsaṭṭhakavimānāni kappessanti. Tesu kampitesu devatā kupitā devaṃ vassituṃ na dassanti. Vassamānopi sakalaratṭhe ekappahāreneva na vassissati, vassamānopi sabbattha kasikammaṃ vā vappakammaṃ vā upakāro hutvā na vassissati. Yathā ca ratṭhe, evaṃ janapadehi gāmehi ekataḷākasaṃsehi ekappahārena na vassissati, taḷākassa uparibhāge vassanto heṭṭhābhāge na vassissati, heṭṭhā vassanto upari na vassissati. Ekasmiṃ bhāge sassaṃ ativassena nassissati, ekasmiṃ avassanena milāyissati, ekasmiṃ sammā vassamāno sampādessati. Evaṃ ekassa rañño rajje vuttasassā vipāko. Tippakārā bhavissanti ekakumbhiyā odano viya. Ayaṃ dasamassa vipāko.

11. Gacchante gacchanteyeva kāle sāsane parihāyante paccayalolā alajjikā bahū bhikkhū bhavissanti. Te bhagavatā paccayaloluppaṃ nimmathetvā kathitadhammadesanaṃ cīvarādicatupaccayaḥetu paresaṃ desessanti. Paccayehi mucchitvā nittharaṇapakkhe ṭhitā nibbānābhimukhaṃ katvā desetum na sakkhissanti. Kevalaṃ “padabyañjanasampattiñceva madhurasaddaṅca sutvā mahaggāhāni cīvarādīni dassanti” iccevaṃ desessanti. Apare antaravithicatukkarājadvārādīsu nisīditvā kahāpaṇa-aḍḍhakahāpaṇapādamāsakarūpādīnīpi nissāya desessanti. Iti bhagavatā nibbānagghanakaṃ katvā desitaṃ dhammaṃ catupaccayaṭṭhāya ceva kahāpaṇādi-atthāya ca vikkiṇitvā desetā satahassagghanakaṃ candanasāraṃ pūtitakkena vikkiṇantā viya bhavissanti. Ayaṃ ekādasamassa vipāko.

12. Adhammikarājakāle loke viparivattanteyeva rājāno jātisampannānaṃ kulaputtānaṃ yasaṃ na dassanti, akulīnānaññeva dassanti. Te issarā bhavissanti, itarā daliddā. Rājasammukhehi rājadvārehi amaccasammukhehi vinicchayaṭṭhānehi tucchalābusadisānaṃ akulīnānaṃyeva kathā osīditvā ṭhitā viya niccalā suppatiṭṭhitā bhavissati. Saṅghasannipātehi saṅghakammagaṇakammaṭṭhānesu (3.0068) ceva pattacīvaraparivenādivinicchayaṭṭhānesu ca dussilānaṃ pāpupu-

ggaḷānaṃyeva kathā niyyānikā bhavissati, na lajjibhikkhūnanti evaṃ sabbatthāpi tucchalābūnaṃ sīdanakālo viya bhavissati. Ayaṃ dvādasamassa vipāko.

13. Tādiseyeva kāle adhammikarājāno akulīnānaṃ yasaṃ dassanti. Te issarā bhavissanti, kulīnā duggatā. Tesu na keci gāraṃ karissanti, itaresuyeva kari-ssanti. Rājasammukhe vā amaccasammukhe vā vinicchayaṭṭhāne vā vinicchaya-kusalānaṃ ghanasilāsadisānaṃ kulaputtānaṃ kathā na ogāhitvā patiṭṭhahissati. Tesu kathentesu “kiṃ ime kathenti”ti itare parihāsameva karissanti. Bhikkhusa-
nnipātepi vuttappakāresu ṭhānesu neva pesale bhikkhū garukātabbe maññissanti, nāpi nesam kathā pariyogāhitvā patiṭṭhahissati, silānaṃ plavanakālo viya bhavi-ssati. Ayaṃ terasamassa vipāko.

14. Loke parihāyanteyeva manussā tibbarāgādijātikā kilesānuvattakā hutvā taru-ṇānaṃ attano bhariyānaṃ vase vattissanti. Gehe dāsakammakārādayopi goma-
hiṃsādayopi hiraññasuvaṇṇampi sabbaṃ tāsāmyeva āyattaṃ bhavissati. “Asukaṃ hiraññasuvaṇṇaṃ vā paricchadādijātaṃ vā kahaṃ”ti vutte “yattha vā tattha vā hotu, kiṃ tuyhiminā byāpārena, tvaṃ mayhaṃ ghare santaṃ vā asantaṃ vā jānitukāmo jāto”ti vatvā nānappakārehi akkositvā mukhasattihi koṭṭetvā dāsace-
ṭṭake viya vase katvā attano issariyaṃ pavattessanti. Evaṃ madhukapupphappa-
māṇānaṃ maṇḍūkīnaṃ āsivise kaṇhasappe gilanakālo viya bhavissati. Ayaṃ
cuddasamassa vipāko.

15. Dubbalarājakāle pana rājāno hatthisippādīsu akusalā yuddhesu avisāradā bhavissanti. Te attano rājādhipaccaṃ āsaṅkamānā samānajātikānaṃ kulapu-
ttānaṃ issariyaṃ adatvā attano pādamūlikanahāpanakappakādīnaṃ dassanti. Jātigottasampannā kulaputtā

rājakule patitṭhaṃ alabhamānā jivikaṃ kappetuṃ asamatthā hutvā issariye ṭhite jātigottahīne akulīne upatṭhahantā vicarissanti, suvaṇṇarājahaṃsehi kākassa parivāritakālo viya bhavissati. Ayaṃ pannarasamassa vipāko.

16. Adhammikarājakāleyeva (3.0069) ca akulīnāva rājavallabhā issarā bhavissanti, kulīnā apaññātā duggatā. Te rājānaṃ attano kathaṃ gāhāpetvā vinicchayaṭṭhānādīsu balavanto hutvā dubbalānaṃ paveṇi-āgatāni khattavattādīni “amhākaṃ santakāni”ti abhiyuñjitvā te “na tumhākaṃ, amhākaṃ”ti āgantvā vinicchayaṭṭhānādīsu vivadante vettalatādīhi paharāpetvā gīvāyaṃ gahetvā apakaḍḍhāpetvā “attano pamāṇaṃ na jānātha, amhehi saddhiṃ vivadatha, idāni vo paharāpetvā rañño kathetvā hatthapādacchedādīni kāressāmā”ti santajjessanti. Te tesāṃ bhayena attano santakāni vatthūni “tumhākaṃyeva tāni, gaṇhathā”ti niyyātetvā attano gehāni pavisitvā bhītā nipajjissanti. Pāpabhikkhūpi pesale bhikkhū yathārucci viheṭhessanti. Pesalā bhikkhū paṭisaraṇaṃ alabhamānā araññaṃ pavisitvā gahanaṭṭhānesu niliyissanti. Evaṃ hīnajacchehi ceva pāpabhikkhūhi ca upaddutānaṃ jātimantakulaputtānañceva pesalabhikkhūnañca eḷākānaṃ bhayena tasavakānaṃ palāyanakālo viya bhavissati. Ayaṃ soḷasamassa vipāko. Evaṃ tassa tassa anattassa pubbanimittabhūte soḷasa mahāsupine passi. Tena vuttaṃ “kosalarājā viya soḷasa supine”ti. Ettha ca pubbanimittato attano atthānatthanimittaṃ supinaṃ passanto attano kammānubhāvena passati. Kosalarājā viya lokassa atthānatthanimittaṃ supinaṃ passanto pana sabbasattasādhāraṇakammānubhāvena passatīti veditabbaṃ.

Kuddhā hi devatāti mahānāgavihāre mahātherassa kuddhā devatā viya. Rohaṇe kira mahānāgavihāre mahāthero bhikkhusaṅghaṃ anapaloketvāva ekaṃ nāgarukkhaṃ chindāpesi. Rukkhe adhivatthā devatā therassa kuddhā paṭhama-meva naṃ saccasupinena palobhetvā pacchā “ito te sattadivasamatthake upaṭṭhāko rājā marissatī”ti supine ārocesi. Thero taṃ kathaṃ āharitvā rājorodhānaṃ ācikkhi. Tā ekappahāreneva mahāviraṃsaṃ viraviṃsu. Rājā “kiṃ etan”ti pucchi. Tā “evaṃ therena vuttan”ti ārocayīṃsu. Rājā divasaṃ gaṇāpetvā sattāhe vītivate therassa hatthapāde chindāpesi. **Ekantaṃ saccameva hotīti** phalassa saccabhāvato vuttaṃ, dassanaṃ (3.0070) pana vipallatthameva. Teneva pahīnavipallāsā pubbanimittabhūtampi supinaṃ na passanti. Dvīhi tīhipi kāraṇehi kadāci supinaṃ passatīti āha “**samsaggabhedato**”ti. “Asekhā na passanti pahīnavipallāsattā”ti vacanato catunnampi kāraṇānaṃ vipallāsā eva mūlakāraṇanti daṭṭhabbaṃ.

Tanti supinakāle pavattaṃ bhavaṅgacittaṃ. **Rūpanimittādi-ārammaṇanti** kammakammanimittagatinimittato aññaṃ rūpanimittādi-ārammaṇaṃ na hoti. **Īdisānīti** paccakkhato anubhūtapubbaparikappitarūpādi-ārammaṇāni ceva rāgādisampayuttāni ca. **Sabbohārikacittenāti** pakaticittena.

Dvīhi antehi muttoti kusalākusalasaṅkhātehi dvīhi antehi mutto. **Āvajjanatadārammaṇakkhaṇeti** idaṃ yāva tadārammaṇuppatti, tāva pavattacittavāraṃ sandhāya vuttaṃ. “Supineneva diṭṭhaṃ viya me, suttaṃ viya meti kathanakāle pana abyākato-yeva āvajjanamattasseva uppajjanato”ti vadanti. Evaṃ vadantehi pañcadvāre dutiyamoghavāre viya manodvārepi āvajjanaṃ dvattikkhattuṃ uppajjitvā javana-

ṭṭhāne ṭhatvā bhavaṅgaṃ otaratīti adhippetanti daṭṭhabbaṃ ekacittakkhaṇikassa āvajjanassa uppattiyāṃ “diṭṭhaṃ viya me, sutāṃ viya me”ti kappanāya asambhava-to. Ettha ca “supinantepi tadārammaṇavacanato paccuppannavasena atītavasena vā sabhāvadhammā supinante ārammaṇaṃ hontī”ti vadanti. “Yadipi supinante vibhūtaṃ hutvā upaṭṭhite rūpādivatthumhi tadārammaṇaṃ vuttaṃ, tathāpi supinante upaṭṭhitanimittassa parikappavasena gahetabbatāya dubbalabhāvato dubbalavatthukattāti vuttan”ti vadanti. Keci pana “karajakāyassa nirussāhasantabhāvappattito tannissitahadayavatthu na suppasannaṃ hoti, tato tannissitāpi citta-p-pavatti na suppasannā asuppasannaṃ vaṭṭinissitadīpappabhā viya, tasmā **dubbala-vatthukattā**ti ettha dubbalahadayavatthukattā”ti atthaṃ vadanti. Vīmaṃsitvā yuttataraṃ gahetabbaṃ.

Supinantacetanāti manodvārikajavanavasena pavattā supinantacetanā. Supi-nañhi passanto manodvārikeneva javanena passati, na pañcadvārikena. Paṭibuj-jhanto ca manodvārikeneva paṭibujjhati, na pañcadvārikena. Niddāyantassa hi mahāvaṭṭiṃ jāletvā dīpe cakkhusamīpaṃ upanīte paṭhamaṃ cakkhudvārikaṃ āva-jjanaṃ bhavaṅgaṃ na āvaṭṭeti, manodvārikameva āvaṭṭeti. Atha javanaṃ javitvā bhavaṅgaṃ otarati. Dutiyavāre cakkhudvārika-āvajjanaṃ bhavaṅgaṃ āvaṭṭeti (3.007 tato cakkhuvīññāṇādīni javanapariyosānāni pavattanti, tadanantaraṃ bhavaṅgaṃ pavattati. Tatiyavāre manodvārika-āvajjanena bhavaṅge āvaṭṭite manodvārikaja-vanaṃ javati. Tena cittaṃ “kiṃ ayaṃ imasmiṃ ṭhāne āloko”ti jānāti. Tathā niddā-yantassa kaṇṇasamīpe tūriyesu paggahitesu, ghānasamīpe sugandhesu vā duggandhesu vā pupphesu upanītesu, mukhe sappimhi vā phāṇite vā pakkhitte, piṭṭhiyaṃ pāṇinā pahāre dinne paṭhamaṃ sotadvārikādīni āvajjanāni bhavaṅgaṃ na āvaṭṭenti, manodvārikameva āvaṭṭeti, atha javanaṃ javitvā bhavaṅgaṃ otarati. Dutiyavāre sotadvārikādīni āvajjanāni bhavaṅgaṃ āvaṭṭenti, tato sotaghānajivhā-kāyaviññāṇādīni javanapariyosānāni pavattanti, tadanantaraṃ bhavaṅgaṃ vattati. Tatiyavāre manodvārika-āvajjanena bhavaṅge āvaṭṭite manodvārikajavanaṃ javati, tena cittaṃ ṇatvā “kiṃ ayaṃ imasmiṃ ṭhāne saddo, saṅkhasaddo bherisa-ddo”ti vā “kiṃ ayaṃ imasmiṃ ṭhāne gandho, mūlagandho”ti vā “kiṃ idaṃ mayhaṃ mukhaṃ pakkhittaṃ, sappīti vā phāṇitaṃ”ti vā “kenamhi piṭṭhiyaṃ pahaṭo, atibaddho me pahāro”ti vā vattā hoti. Evaṃ manodvārikajavaneneva paṭibujjhati, na pañcadvārikena. Supinampi teneva passati, na pañcadvārikena. Sesamettha suviññeyyameva.

Mahāsupinasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vassasuttavaṇṇanā

197. Sattame **utusamuṭṭhānanti** vassike cattāro māse uppannaṃ. **Akālepī**ti citta-vesākhamaṃsesupi. Vassavalāhakadevaputtānañhi attano ratiyā kīlitukāmatācitta uppanne akālepi devo vassati. Tatridaṃ vatthu- eko kira vassavalāhakadevaputto

vākarakuṭakavāsikhīṇāsavattherassa santikaṃ gantvā vanditvā aṭṭhāsi. Thero “kosi tvan”ti pucchi. Ahaṃ, bhante, vassavalāhakadevaputtoti. Tumhākaṃ kira cittena devo vassatīti. Āma, bhanteti. Passitukāmā mayanti. Temissatha, bhanteti. Meghasīsaṃ vā gajjitaṃ vā na paññāyati, kathaṃ temissāmāti. Bhante, amhākaṃ cittena devo vassati, tumhe paṇṇasālaṃ pavisathāti. “Sādhu, devaputtā”ti pāde dhovivā paṇṇasālaṃ (3.0072) pāvisi. Devaputto tasmim pavisanteyeva ekaṃ gītaṃ gāyitvā hatthaṃ ukkhipi, samantā tiyojanaṭṭhānaṃ ekameghaṃ ahosi. Thero addhatinto paṇṇasālaṃ pavitṭhoti.

Vassasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-9. Vācāsuttādivaṇṇanā

198-9. Aṭṭhame **aṅgehīti** kāraṇehi. Aṅgiyanti hetubhāvena ñāyantīti **aṅgāni**, kāraṇāni. Kāraṇatthe ca aṅga-saddo. **Pañcahīti** hetumhi nissakkavacanaṃ. **Samannāgatāti** samanū-āgatā pavattā yuttā ca. **Vācāti** samullapana-vācā. Yā “vācā girā byappatho”ti (dha. sa. 636) ca, “nelā kaṇṇasukhā”ti (dī. ni. 1.9) ca āgacchati. Yā pana “vācāya ce kataṃ kamman”ti (dha. sa. aṭṭha. 1 kāyakammadvāra) evaṃ viññatti ca, “yā catūhi vacīduccaritehi ārati ...pe... ayaṃ vuccati sammāvācā”ti (dha. sa. 299) evaṃ virati ca, “pharusavācā, bhikkhave, āsevitā bhāvitā bahulīkatā nirayasamvattanikā hoti”ti (a. ni. 8.40) evaṃ cetanā ca vācāti āgatā, na sā idha adhippetā. Kasmā? Abhāsītabbato. “Subhāsītā hoti, no dubbhāsītā”ti hi vuttaṃ. **Subhāsītāti** suṭṭhu bhāsītā. Tenassā atthāvahataṃ dīpeti. **Anavajjāti** rāgādi-avajjarahitā. Imināssa kāraṇasuddhiṃ agatigamanādippavattadosābhāvañca dīpeti. Rāgadosādivimuttañhi yaṃ bhāsato anurodhavivajjanato agatigamanaṃ durasamussitamevāti. **Ananuvajjāti** anuvādavimuttā. Imināssā sabbākārasampattiṃ dīpeti. Sati hi sabbākārasampattiyaṃ ananuvajjatāti. **Viññūnanti** paṇḍitānaṃ. Tena nindāpasamsāsu bālā appamāṇāti dīpeti.

Imehi khoti-ādīni tāni aṅgāni paccakkhato dassento taṃ vācaṃ nigameti. Yañca aññe paṭiññādīhi avayavehi, nāmādīhi padehi, liṅgavacanavibhattikālakārasampattihi ca samannāgataṃ musāvādādivācācampi subhāsītanti maññanti, taṃ paṭi-sedheti. Avayavādisamannāgatāpi hi tathārūpī (3.0073) vācā dubbhāsītāva hoti attano ca paresaṅca anattāvahattā. Imehi pana pañcahaṅgehi samannāgatā sacepi milakkhubhāsāpariyāpannā ghaṭaceṭikāgītikapariyāpannāpi hoti, tathāpi subhāsītāva lokiyalokuttarahitasukhāvahattā. Tathā hi maggapasse sassaṃ rakkhantiyā sīhaḷaceṭikāya sīhaḷakeneva jātijarāmarañayuttaṃ gītikaṃ gāyantiyā saddaṃ sutvā maggaṃ gacchantā saṭṭhimattā vipassakabhikkhū arahattaṃ pāpu-ṇiṃsu.

Tathā tisso nāma āradhavi-passako bhikkhu padumassarasamīpena gacchanto padumassare padumāni bhañjitvā-

“Pātova phullitakokanadaṃ,

sūriyālokena bhijiyate;

evaṃ manussattaṃ gatā sattā,

jarābhivegena maddīyanti”ti. (saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.213; su. ni. aṭṭha. 2.452

subhāsitasuttavaṇṇanā)-

Imaṃ gītiṃ gāyantiyā ceṭikāya sutvā arahattaṃ patto.

Buddhantarepi aññataro puriso sattaḥi puttehi saddhiṃ aṭavito āgamma aññatarāya itthiyā musalena taṇḍule koṭṭentiya-

“Jarāya parimadditaṃ etaṃ, milātacammanissitaṃ;

maraṇena bhijjati etaṃ, maccussa ghāsamāmisam.

“Kimīnaṃ ālayaṃ etaṃ, nānākuṇapena pūritaṃ;

asucibhājanaṃ etaṃ, tadalikhandhasamaṃ idan”ti. (saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.213;

su. ni. aṭṭha. 2.452 subhāsitasuttavaṇṇanā)-

Imaṃ gītaṃ sutvā paccavekkhanto saha puttehi paccekabodhiṃ patto. Evaṃ

imehi pañcahi aṅgehi samannāgatā vācā sacepi milakkhubhāsāya pariyāpannā

ghaṭaceṭikāgītikapariyāpannā vācā hoti, tathāpi subhāsītāti veditabbā. Subhāsītā

eva anavajjā ananuvajjā ca viññūnaṃ atthattikānaṃ kulaputtānaṃ atthappaṭisa-

raṇānaṃ, no byañjanappaṭisaraṇānanti. Navamaṃ uttānameva.

Vācāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Nissāraṇīyasuttavaṇṇanā

200. Dasame (3.0074) nissarantīti nissaraṇīyāti vattabbe dīghaṃ katvā niddeso. Kattari hesa anīya-saddo yathā “niyyāniyā”ti. Tenāha “**nissaṭā**”ti. Kuto pana nissaṭā? Yathāsakaṃ paṭipakkhato. Nijjivaṭṭhena dhātuyoti āha “**attasuññasabhāvā**”ti. Atthato pana dhammadhātumanoviññāḍadhātuviseso. Tādisassa bhikkhuno kilesavasena kāmesu manasikāro natthīti āha “**vīmaṃsanatthan**”ti, “nekkhammaniyataṃ idāni me cittaṃ, kiṃ nu kho kāmavitakkopi uppajjissati”ti vīmaṃsanta-ssāti attho. **Pakkhandanaṃ** nāma anuppaveso. So pana tattha natthīti āha

“nappavisati” ti. **Pasīdanam** nāma abhiruci. **Santiṭṭhanam** patiṭṭhānam. **Vimuccanam** adhimuccananti. Tam sabbam paṭikkhipanto vadati “**pasādam nāpajjati**” ti-ādi. Evaṃbhūtam panassa cittaṃ tassa katham tiṭṭhatīti āha “**yathā**” ti-ādi.

Tanti paṭhamajjhānam. **Assāti** bhikkhuno. **Cittam pakkhandatīti** parikammacittena saddhiṃ jhānacittam ekattavasena ekajjham katvā vadati. **Gocare gatattāti** attano ārammaṇe eva pavattattā. **Ahānabhāgiyattāti** ṭhitibhāgiyattā. **Suṭṭhu vimuttanti** vikkhambhanavimuttiyā sammadeva vimuttam. Cittassa ca kāyassa ca vihananato **vighāto**. Dukkham paridahanato **pariḷāho**. **Kāmavedanam na vediyati** anuppajjanato. Nissaranti tatoti **nissaraṇam**. Ke nissaranti? Kāmā. Evañca **kāmānanti** kattusāmivacanam suṭṭhu yujjati. Yadaggena kāmā tato nissaṭāti vuccanti, tadaggena jhānampi kāmato nissaṭanti vattabbataṃ labhatīti vuttam “**kāmehi nissaṭattā**” ti. Evaṃ vikkhambhanavasena kāmanissaraṇam vatvā idāni samucchedavasena accantato nissaraṇam dassetum “**yo panā**” ti-ādi vuttam. **Sesapadesūti** sesakoṭṭhāsesu.

Ayam pana visesoti visesam vadantena tam jhānam pādakaṃ katvāti-ādiko avisesoti katvā dutiyatatiyavāresu sabbaso anāmaṭṭho, catutthavāre pana ayampi visesoti dassetum “**accantanissaraṇañcetta arahattaphalam yojetabban**” ti vuttam. Yasmā arūpajjhānam (3.0075) pādakaṃ katvā aggamaggaṃ adhigantvā arahatte ṭhitassa cittaṃ sabbaso rūpehi nissaṭam nāma hoti. Tassa hi phalasangāhitaṃ vuttāya vīmaṃsanattham rūpābhikkham cittaṃ pesentassa. **Idamakkhātanti** samathayānikānam vasena heṭṭhā cattāro vārā gahitā. Idam pana sukkhavi-passakassa vasenāti āha “**suddhasaṅkhāre**” ti-ādi. “**Puna sakkāyo natthi**” ti uppannanti “idāni me sakkāyappabandho natthi” ti vīmaṃsantassa uppannam.

Nissāraṇīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Brāhmaṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitam.

5. Pañcamapaṇṇāsakaṃ

(21) 1. kimilavaggo

1-4. Kimilasuttādivaṇṇanā

201-4. Pañcamassa (3.0076) paṭhamadutiyāni uttānatthāneva. Tatiye adhivā-

sanaṃ khamanaṃ, paresaṃ dukkaṃ duruttañca paṭivirodhākaraṇena attano upari āropetvā vāsanaṃ adhvāsanaṃ, tadeva khantīti **adhivāsanaṃ**. Subheratoti sūrato, suṭṭhu vā pāpato orato virato sorato, tassa bhāvo **soraccaṃ**. Tenāha **“soraccenāti sucisīlatāyā”**ti. Sā hi sobhanakammaratātā, suṭṭhu vā pāpato oratābhāvo viratatā. Catutthe natthi vattabbaṃ.

Kimilasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cetokhilaṃuttavaṇṇanā

205. Pañcame **cetokhilā** nāma atthato vicikicchā kodho ca. Te pana yasmiṃ santāne uppajjanti, tassa kharabhāvo kakkhaḷabhāvo hutvā upatiṭṭhanti, pageva attanā sampayuttacittassāti āha **“cittassa thaddhabhāvā”**ti. Yathā lakkhaṇapāripūriyā gahitāya sabbā satthu rūpakāyasirī gahitā eva nāma hoti evaṃ sabbaññutāya sabbadhammakāyasirī gahitā eva nāma hotīti tadubhayavatthukameva kaṅkhaṃ dassento **“sarīre kaṅkhamāno”**ti-ādimāha. **Vicinantoti** dhammasabhāvaṃ vīmaṃsanto. **Kicchatīti** kilamati. **Vinicchetuṃ na sakkotīti** sannīṭṭhātuṃ na sakkoti. Ātāpati kileseti **ātappaṃ**, sammāvāyāmoti āha **“ātappāyāti kilesasantāpanavīriyakaraṇatthāyā”**ti. **Punappunaṃ yogāyāti** bhāvanaṃ punappunaṃ yuñjanāya. **Satatakiriyaṃ** bhāvanāya nirantarappayogāya.

Paṭivedhadhamme kaṅkhamānoti ettha kathaṃ lokuttaradhamme kaṅkhā pavattīti? Na ārammaṇakaraṇavasena, anussutākāraparivitakkaladdhe parikkappitarūpe kaṅkhā (3.0077) pavattatīti dassento āha **“vipassanā ...pe... vadanti, taṃ atthi nu kho natthīti kaṅkhatī”**ti. **Sikkhāti** cettha pubbabhāgasikkhā veditabbā. Kāmañcettha visesuppattiyā mahāsāvajjatāya ceva saṃvāsanimittaṃ ghaṭanāhetu abhiṇhuppattikatāya ca sabrahmacārīsūti kopassa visayo visesetvā vutto, aññatthāpi kopo na cetokhiloti na sakkā viññātuntī keci. Yadi evaṃ vicikicchāyapi ayaṃ nayo āpajjati, tasmā yathārutavasena gahetabbaṃ.

Cetokhilaṃuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6-8. Vinibandhasuttādivaṇṇanā

206-8. Chaṭṭhe pavattituṃ appadānavasena kusalacittaṃ vinibandhantīti **cetaso-vinibandhā**. Taṃ pana vinibandhantā muṭṭhiggāhaṃ gaṇhantā viya hontīti āha **“cittaṃ vinibandhitvā”**ti-ādi. Kāmagiddho puggalo vatthukāmepe kilesakāmepe assādeti abhinandatīti vuttaṃ **“vatthukāmepe kilesakāmepe”**ti. **Attano kāyeti** attano nāmakāye, attabhāve vā. **Bahiddhārūpe**ti paresaṃ kāye anindriyabaddharūpe ca. Udaraṃ avadihati upacinoti pūretīti **udarāvadehakaṃ**. **Seyyasukhanti** seyyāya sayanavasena uppajjanakasukhaṃ. **Samparivattakanti** samparivattitvā. **Pañidhā-**

yāti taṇhāvaseneva paṇidahitvā. Iti pañcavidhopi lobhaviseso eva “cetovinibandho”ti vuttoti veditabbo. Sattamaṭṭhamesu natthi vattabbaṃ.

Vinibandhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Gītassarasuttādivaṇṇanā

209-210. Navame **āyatako nāma gītassaro** taṃ taṃ vattaṃ bhinditvā akkharāni vināsetvā pavattoti āha “**āyatakenā**”ti-ādi. Dhammehi suttavattaṃ nāma atthi, gāthāvattaṃ nāma atthi, taṃ vināsetvā atidīghaṃ kātuṃ na vaṭṭati. Dhammañhi bhāsantena caturassena vattena parimaṇḍalāni (3.0078) padabyañjanāni dasseta-bbāni. “Anujānāmi, bhikkhave, sarabhaññan”ti (cūḷava. 249) ca vacanato sarena dhammaṃ bhaṇitum vaṭṭati. Sarabhaññe kira taraṅgavattadhotakavattabhāgagga-hakavattādīni dvattiṃsa vattāni atthi. Tesu yaṃ icchatī, taṃ kātuṃ labhatīti. Dasame natthi vattabbaṃ.

Gītassarasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Kimilavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(22) 2. akkosakavaggo

1-2. Akkosakasuttādivaṇṇanā

211-2. Dutiyaṃ paṭhame **dasahi akkosavatthūhi akkosakoti** “bālosi, mūḷhosi, oṭṭhosi, goṇosi, gadrabhosi”ti-ādinā dasahi akkosavatthūhi akkosako. “Hotu, muṇḍakasamaṇa, adaṇḍo ahanti karosi, idāni te rājakulaṃ gantvā daṇḍaṃ ārope-ssāmī”ti-ādīni vadanto paribhāsako nāmāti āha “**bhayadassanena paribhāsako**”ti. Lokuttaradhammā apāyamaggassa paripanthabhāvato **paripantho** nāmāti āha “**lokuttaraparipanthassa chinnattā**”ti, lokuttarasaṅkhātassa apāyamaggaparipanthassa chinnattāti attho. Dutiye natthi vattabbaṃ.

Akkosakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3-10. Sīlasuttādivaṇṇanā

213-220. Tatiye (dī. ni. ṭī. 2.149) **dussīloti** ettha **du-saddo** abhāvattho “duppañño”-

ti-ādīsu (ma. ni. 1.449) viya, na garahaṇatthoti āha “**asīlo nissīlo**” ti. **Bhinnasaṃvavaro** ettha samādinnaṣīlo kenaci kāraṇena sīlabhedamaṃ patto, so tāva bhinnasaṃvavaro hotu. Yo pana sabbena sabbaṃ asamādinnaṣīlo ācārahīno, so kathaṃ bhinnasaṃvavaro nāma hotīti (3.0079)? Sopi sādhusamācārassa pariharaṇīyassa bheditattā bhinnasaṃvavaro eva nāma. Vinaṭṭhasaṃvavaro saṃvavararahitoti hi vuttaṃ hoti. **Taṃ taṃ** sippaṭṭhānaṃ. **Māghātakāleti** “mā ghātetha paṇīna” ti evaṃ māghātaghosanaṃ ghoṣitadivase. **Abbhuggacchati** pāpako kittisaddo. **Ajjhāsayena maṅku hotiyeva** vippaṭṭisāribhāvato.

Tassāti dussīlassa. **Samādāya vattitaṭṭhānanti** uṭṭhāya samuṭṭhāya katakāraṇaṃ. **Āpāthaṃ āgacchatīti** taṃ manaso upaṭṭhāti. **Ummīletvā idhalokanti** ummīlanakāle attano puttadārādivasena idhalokaṃ passati. **Nimīletvā paralokanti** nimīlanakāle gatinimittupaṭṭhānavasena paralokaṃ passati. Tenāha “**cattāro apāyā-**” ti-ādi. **Pañcamapadanti** “kāyassa bheda” ti-ādinā vutto pañcama ādīnavakoṭṭhāso. **Vuttavipariyāyenāti** vuttatthāya ādīnavakathāya vipariyāyena “appamatto taṃ taṃ kasivaṇijjādiṃ yathākālaṃ sampādetuṃ sakkoti” ti-ādinā. Pāsaṃsaṃ sīlamassa atthīti **sīlavā**. **Sīlasampanno** Ti sīlena samannāgato sampannaṣīloti evamādikaṃ pana atthavacanaṃ sukaranti anāmaṭṭhaṃ. Catutthādīni uttānatthāneva.

Sīlasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Akkosakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(23) 3. dīghacārikavaggo

1-10. Paṭhamadīghacārikasuttādivaṇṇanā

221-230. Tatiyassa paṭhamādīni suviññeyyāni. Pañcame **raho nisajjāya āpajjati** ti “yo pana bhikkhu mātuḡāmena saddhiṃ eko ekāya raho nisajjaṃ kappeyya, pācittīyaṃ” ti imasmiṃ **sikkhāpade** (pāci. 290) vuttaṃ āpattiṃ āpajjati. **Paṭicchane āsane āpajjati** ti “yo pana bhikkhu mātuḡāmena raho paṭicchane āsane nisajjaṃ kappeyya, pācittīyaṃ” ti imasmiṃ vuttaṃ āpattiṃ āpajjati. **Mātuḡāmassa uttari chappañcavācāhi dhammaṃ desento** (3.0080) **āpajjati** ti ‘yo pana bhikkhu mātuḡāmassa uttari chappañcavācāhi dhammaṃ deseyya aññatra viññunā purisaviggaheṇā” ti (pāci. 63) evaṃ vuttaṃ āpattiṃ āpajjati. Tenāha “**tesaṃ tesaṃ sikkhāpa-** **dānaṃ vasena veditabbāni**” ti. Chaṭṭhādīni uttānatthāni.

Paṭhamadīghacārikasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dīghacārikavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

231-302. Catutthavaggādīni uttānatthāni.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Pañcakanipātavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅguttaranikāye

Chakkanipāta-ṭīkā

1. Paṭhamapaṇṇāsakaṃ

1. Āhuneyyavaggo

1. Paṭhama-āhuneyyasuttavaṇṇanā

1. Chakkanipātassa (3.0081) paṭhame **cakkhunā rūpaṃ disvāti** nissayavohārena vuttaṃ. Sasambhāraṇiddeṣoyā yathā “dhanunā vijjhatī”ti, tasmā nissayasīsenā nissitassa gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Tenāyamattho “cakkhudvāre rūpārammaṇe āpāthagate taṃ rūpaṃ cakkhuviññāṇena disvā”ti. **Neva sumano hotīti** javanakkhaṇe iṭṭhe ārammaṇe rāgaṃ anuppādentō neva sumano hoti gehassitapemavasēnapi maggena sabbaso rāgassa samucchinnatā. **Na dummanoti** aniṭṭhe adussanto na dummano. Pasādaññathattavasēnapi iṭṭhepi aniṭṭhepi majjhattepi ārammaṇe na samaṃ sammā ayoniso gahaṇaṃ **asamapekkhanaṃ**. Ayañcassa paṭipatti sativepullappattiyā paññāvepullappattiyā cāti āha “**sato sampajāno hutvā**”ti. Satiyā yuttatā **sato**. Sampajāññena yuttatā **sampajāno**. Ñāṇuppattipaccayarahitakālepi pavattibhedanato “**satatavihāro kathito**”ti vuttaṃ. **Satatavihāro**ti khīṇāsavassa niccavihāro sabbadā pavattanakavihāro. Ṭhapetvā hi samāpattivelam bhavaṅgavelaṅca khīṇāsavā imināva chaḷaṅgupekkhāvihārena viharanti.

Ettha ca “chasa dvāresupi upekkhako viharati”ti iminā chaḷaṅgupekkhā kathitā. “Sampajāno”ti vacanato pana cattāri ñāṇasampayuttacittāni labbhanti tehi vinā sampajānatāya asambhavato. Satatavihārabhāvato aṭṭha mahākiriya-cittāni labbhanti. “Neva sumano na dummano”ti vacanato aṭṭha mahākiriya-cittāni, hasituppādo, voṭṭhabbanañcāti dasa cittāni labbhanti. Rāgadosasahajātānaṃ somanassadomanassānaṃ abhāvo tesampi sādharmaṇoti chaḷaṅgupekkhāvasena āgatānaṃ imesaṃ satatavihārānaṃ somanassaṃ kathaṃ labbhatīti ce? Āsevanato. Kiñcāpi (3.0082) khīṇāsavo iṭṭhāniṭṭhepi ārammaṇe majjhatto viya bahulaṃ upekkhako viharati attano parisuddhapakatibhāvāvijahanato, kadāci pana tathā cetobhisāṅkhārābhāve yaṃ taṃ sabhāvato iṭṭhaṃ ārammaṇaṃ, tassa yāthāvasabhāvaggahaṇavasēnapi arahato cittaṃ pubbāsevanavasena somanassasahagataṃ hutvā pavattateva.

Paṭhama-āhuneyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-7. Dutīya-āhuneyyasuttādivaṇṇanā

2-7. Dutīye (visuddhi. 2.380) **anekavihitanti** anekavidhaṃ nānappakāraṃ. **Iddhividhanti** iddhikoṭṭhāsaṃ. **Paccanubhotīti** paccanubhavati, phusati sacchikaroti

pāpuṇātīti attho. Idānissa anekavihitabhāvaṃ dassento “**ekopi hutvā**” ti-ādimāha. Tattha “ekopi hutvā” ti iminā karaṇato pubbeva pakatīyā ekopi hutvā. **Bahudhā hotīti** bahūnaṃ santike caṅkamtukāmo vā sajjhāyaṃ kātukāmo vā pañhaṃ pucchitukāmo vā hutvā satampi sahasampi hoti. **Āvibhāvaṃ tirobhāvanti** ettha āvibhāvaṃ karoti, tirobhāvaṃ karotīti ayamattho. Idameva hi sandhāya **paṭisambhīdāyaṃ** (paṭi. ma. 3.11) vuttaṃ- “āvibhāvanti kenaci anāvutaṃ hoti appaṭi-cchannaṃ vivaṭaṃ, tirobhāvanti kenaci āvutaṃ hoti paṭicchannaṃ pihitaṃ paṭiku-jjitaṃ” ti. **Tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamāno gacchati seyyathāpi ākāseti** ettha **tirokuṭṭanti** parakuṭṭaṃ, kuṭṭassa parabhāganti vuttaṃ hoti. Esa nayo itaresu. **Kuṭṭoti** ca gehabhittiyā etaṃ adhivacanaṃ. **Pākāroti** gehavīhāragāmā-dīnaṃ parikkhepapākāro. **Pabbatoti** paṃsupabbato vā pāsāṇapabbato vā. **Asajjamānoti** alaggamāno seyyathāpi ākāse viya.

Ummujjanimujjanti ettha **ummujjanti** utṭhānaṃ vuccati. **Nimujjanti** saṃsīdanaṃ. Ummujjañca nimujjañca **ummujjanimujjaṃ**. **Udakepi abhijjamāneti** ettha yaṃ udakaṃ akkamitvā saṃsīdati, taṃ bhijjamānanti vuccati, viparītaṃ **abhijjamānaṃ**. **Pallaṅkena** gacchati. **Pakkhī** (3.0083) **sakuṇoti** pakkhehi yuttasakuṇo. **Imepi candi-masūriye evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve pāṇinā parāmasatīti** ettha candi-masūriyānaṃ dvācattālīsajojanasahassassa upari caraṇena mahiddhikatā, tīsu dīpesu ekakkaṇe ālokakaraṇena mahānubhāvatā veditabbā. Evaṃ uparicara-ṇa-ālokakaraṇehi mahiddhike mahānubhāve. **Parāmasatīti** gaṇhāti, ekadesa vā chupati. **Parimajjati** samantato ādāsatalā viya parimajjati. **Yāva brahmalokāpīti** brahmalokampi paricchedaṃ katvā. **Kāyena vasaṃ vatteti** tatra brahmaloke kāyena attano vasaṃ vatteti.

Dibbāya sotadhātuyāti ettha dibbasadisattā **dibbā**. Devatānañhi sucaritakamma-nibbattā pītasemharuhirādīhi apalibuddhā upakkilesavimuttatāya dūrepi āramma-ṇasampaṭicchanasamatthā dibbā pasādasotadhātu hoti. Ayañcāpi imassa bhikkhuno vīriyabhāvanābalena nibbattā ñāṇasotadhātu tādisāyevāti dibbasadi-sattā dibbā. Apica dibbavīhārasena paṭiladdhattā attanā ca dibbavīhārasanni-ssitattāpi **dibbā**. Savanaṭṭhena nijjivaṭṭhena ca sotadhātu. Sotadhātukiccakara-ṇena sotadhātu viyātipi sotadhātu. Tāya **sotadhātuyā**. **Visuddhāyāti** suddhāya niru-pakkilesāya. **Atikkantamānusikāyāti** manussūpacāraṃ atikkamitvā saddasavane mānusikaṃ maṃsasotadhātuṃ atikkantāya vītivattetvā ṭhitāya. **Ubho sadde suṇā-tīti** dve sadde suṇāti. Katame dve? **Dibbe ca mānuse ca**, devānañca manussā-nañca saddeti vuttaṃ hoti. Etena padesapariyādānaṃ veditabbaṃ. **Ye dūre santike cāti** ye saddā dūre paracakkavāḷepi, ye ca santike antamaso sadehasannissitapā-ṇakasaddāpi, te suṇātīti vuttaṃ hoti. Etena nippadesapariyādānaṃ veditabbaṃ.

Parasattānanti attānaṃ ṭhapetvā sesasattānaṃ. **Parapuggalānanti** idampi iminā ekatthameva. Veneyyavasena pana desanāvīlāsena ca byañjananānattaṃ kataṃ. **Cetasā cetoti** attano cittaṃ tesaṃ cittaṃ. **Pariccāti** paricchinditvā. **Pajānātīti** sarā-gādivasena nānappakārato jānāti. **Sarāgaṃ vā cittanti**-ādīsu pana aṭṭhalobhasaha-gatacittaṃ sarāgaṃ cittanti veditabbaṃ. Avasesaṃ cātubhūmakaṃ kusalābyāka-tacittaṃ **vītarāgaṃ**. Dve (3.0084) domanassacittāni, dve vicikicchuddhaccacittā-

nīti imāni pana cattāri cittāni imasmim̄ duke saṅgahaṃ na gacchanti. Keci pana therā tānipi saṅgaṇhanti. Duvidhaṃ pana domanassacittaṃ **sadosaṃ cittaṃ** nāma. Sabbampi cātubhūmakaṃ kusalābyākatacittaṃ **vītadosaṃ**. Sesāni dasa akusalacittāni imasmim̄ duke saṅgahaṃ na gacchanti. Keci pana therā tānipi saṅgaṇhanti. **Samohaṃ vītamohanti** ettha pana pātipuggalikanayena vicikicchuddhaccasahagatadvayameva samohaṃ. Mohassa pana sabbākusalesu sambhavato dvādasavidhampi akusalacittaṃ **samohaṃ cittaṃ** veditabbaṃ. Avasesaṃ **vītamohaṃ**. Thinamiddhānugataṃ pana **saṃkhittaṃ**, uddhaccānugataṃ **vikkhittaṃ**. Rūpāvacarārūpāvacaraṃ **mahaggataṃ**, avasesaṃ **amahaggataṃ**. Sabbampi tebhūmakaṃ **sa-uttaraṃ**, lokuttaraṃ **anuttaraṃ**. Upacārappattaṃ appanāppattañca **samāhitaṃ**, ubhayamappattaṃ **asamāhitaṃ**. Tadaṅgavikkhambhanasamucchedappaṭippassaddhinissaraṇavimuttiṃ pattaṃ pañcavidhampi etaṃ **vimuttaṃ**, Vimuttimappattaṃ vā **avimuttanti** veditabbaṃ.

Anekavihitanti (pārā. aṭṭha. 1.12) anekavidhaṃ, anekehi vā pakārehi pavattitaṃ saṃvaṇṇitanti attho. **Pubbenivāsanti** samanantarātītabhavaṃ ādiṃ katvā tattha tattha nivutthasantānaṃ. **Anussaratīti** khandhapaṭipāṭivasena, cutipaṭisandhivasena vā anugantvā anugantvā sarati. Seyyathidaṃ- **ekampi jātiṃ ...pe... pubbenivāsaṃ anussaratīti**. Tattha **ekampi jātinti** ekampi paṭisandhimūlaṃ cutipariyosānaṃ ekabhavapariyāpannaṃ khandhasantānaṃ. Esa nayo **dvepi jātiyoti-ādīsupi**. **Anekepi saṃvaṭṭakappeti-ādīsu** pana parihāyamāno kappo **saṃvaṭṭakappo**, vaḍḍhamāno **vivaṭṭakappoti** veditabbo. Tattha saṃvaṭṭena saṃvaṭṭatṭhāyī gahito hoti taṃmūlakattā, vivaṭṭena vivaṭṭatṭhāyī. Evañhi sati yāni tāni “cattārimāni, bhikkhave, kappassa asaṅkhyeyyāni. Katamāni cattāri? Saṃvaṭṭo saṃvaṭṭatṭhāyī vivaṭṭo vivaṭṭatṭhāyī” ti (a. ni. 4.156) vuttāni, tāni pariggahitāni honti.

Amutrāsinti amumhi saṃvaṭṭakappe ahaṃ amumhi bhava vā yoniyā vā gahiyā vā viññāṇaṭṭhitiyā vā sattāvāse vā sattanikāye vā āsiṃ. **Evamṇāmoti** tisso vā phusso vā. **Evamgottoti** gotamo vā kaccāyano vā kassapo vā. Idamassa atītabhave attano nāmagottānussaraṇavasena vuttaṃ. Sace pana tasmim̄ kāle attano vaṇṇasampattilūkhapaṇītajīvikabhāvaṃ (3.0085) sukhadukkhahulataṃ appāyukadīghāyukabhāvaṃ vā anussaritukāmo hoti, tampi anussaratiyeva. Tenāha “**evamvaṇṇo ...pe... evamāyupariyanto**” ti. Tattha **evamvaṇṇoti** odāto vā sāmo vā. **Evamāhāroti** sālīmaṃsodanāhāro vā pavattaphalabhojano vā. **Evamṣukhadukkhappaṭi-saṃvedīti** anena pakārena kāyikacetāsikānaṃ sāmisanirāmisādippabhedānaṃ sukhadukkhānaṃ paṭisaṃvedī. **Evamāyupariyantoti** evaṃ vassasataparimāṇāyupariyanto vā caturāsītikappasahassāyupariyanto vā. **So tato cuto amutra udapādinti** so ahaṃ tato bhavato yonito gahito viññāṇaṭṭhitito sattāvāsato sattanikāyato vā cuto puna-amukasmim̄ nāma bhava yoniyā gatiyā viññāṇaṭṭhitiyā sattāvāse sakkanikāye vā udapādiṃ. **Tatrāpāsinti** tatrāpi bhava yoniyā gatiyā viññāṇaṭṭhitiyā sattāvāse sattanikāye vā puna ahosiṃ. **Evamṇāmoti-ādi** vuttanayameva.

Apica **amutrāsinti** idaṃ anupubbena ārohantassa yāvadicchakaṃ anussaraṇaṃ. **So tatoti** paṭinivattantassa paccavekkhaṇaṃ, tasmā “**idhūpapanno**” ti imissā idhūpapattiyā anantameva uppattitṭhānaṃ sandhāya “amutra udapādin” ti idaṃ

vuttanti veditabbaṃ. **Tatrāpāsinti** evamādi panassa tatrāpi imissā upapattiyā antare upapattiṭṭhāne nāmagottādīnaṃ anussaraṇadassanattaṃ vuttaṃ. **So tato cuto idhūpapannoti** svāhaṃ tato anantaruppattiṭṭhānato cuto idha amukasmim nāma khattiyakule vā brāhmaṇakule vā nibbattoti. **Itīti** evaṃ. **Sākāraṃ sa-udde-santi** nāmagottavasena sa-uddesaṃ, vaṇṇādivasena sākāraṃ. Nāmagottena hi satto “tisso kassapo”ti uddisīyati, vaṇṇādīhi “sāmo odāto”ti nānattato paññāyati, tasmā nāmagottaṃ uddeso, itare ākāra.

Dibbenāti-ādīsu dibbasadisattā dibbaṃ. Devatānañhi sucaritakammanibbattaṃ pittasemharuhirādīhi apalibuddhaṃ upakkilesavimuttatāya dūrepi ārammaṇasa-mpaṭicchanasamatthaṃ dibbaṃ pasādacakkhu hoti. Idañcāpi vīriyabhāvanābalaena nibbattaṃ ñāṇacakkhu tādisamevāti dibbasadisattā dibbaṃ. Dibbavihārasena paṭiladdhattā attano ca dibbavihārasannissitattāpi dibbaṃ. Ālokapariggahena mahājutikattāpi (3.0086) dibbaṃ. Tirokuṭṭādigatarūpadassanena mahāgatikattāpi **dibbaṃ**. Taṃ sabbaṃ saddasattānusārena veditabbaṃ. Dassanaṭṭhena cakkhu. Cakkhukiccakaraṇena cakkhumivātipi cakkhu. Cutūpapātadassanena diṭṭhivisuddhihetuttā visuddhaṃ. Yo hi cutimeva passati, na upapātaṃ, so ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Yo upapātameva passati, na cutiṃ, so navasattapātubhāvadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Yo pana tadubhayaṃ passati, so yasmā duvidhampi taṃ diṭṭhigataṃ ativattati, tasmā taṃ dassanaṃ diṭṭhivisuddhihetu hoti. Ubhayampi cetaṃ buddhaputtā passanti. Tena vuttaṃ “cutūpapātadassanena diṭṭhivisuddhihetuttā visuddhan”ti. Manussūpacāraṃ atikkamitvā rūpadassanena atikkantamānusakaṃ, mānusaṃ vā maṃsacakkhuṃ atikkantattā atikkantamānusakanti veditabbaṃ. Tena **dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena**.

Satte passatīti manussānaṃ maṃsacakkhunā viya satte oloketi. **Cavamāne upapajjamāneti** ettha cutikkhaṇe vā upapattikkhaṇe vā dibbacakkhunā daṭṭhuṃ na sakkā. Ye pana āsannacutikā idāni cavissantī, te cavamānāti, ye ca gahitappaṭisa-ndhikā sampatinibbattā ca, te upapajjamānāti adhippetā. Te evarūpe cavamāne upapajjamāne ca passatīti dasseti. **Hīneti** mohanissandayuttattā hīnānaṃ jātikula-
bhogādīnaṃ vasena hīlite uññāte. **Paṇītetī** amohanissandayuttattā tabbiparīte. **Suvaṇṇeti** adosanissandayuttattā iṭṭhakantamanāpavaṇṇayutte. **Dubbaṇṇeti** dosanissandayuttattā aniṭṭhākantāmanāpavaṇṇayutte, virūpavirūpetipi attho. **Sugateti** sugatigate,

alobhanissandayuttattā vā aḍḍhe mahaddhane. **Duggateti** duggatigate, lobhani-ssandayuttattā vā dalidde appannapāne.

Yathākammūpageti yaṃ yaṃ kammaṃ upacitaṃ, tena tena upagate. **Kāyaduccaritenāti**-ādīsu duṭṭhu caritaṃ kilesapūtikattāti duccharitaṃ. Kāyena duccharitaṃ, kāyato vā uppannaṃ duccharitanti **kāyaduccharitaṃ**. Itaresupi eseva nayo. **Samannāgatāti** samaṅgibhūtā. **Ariyānaṃ upavādakāti** buddhapacceka-buddhasāvakaṇaṃ ariyānaṃ antamaso gihisotāpannānampi anattakāmā hutvā antimavatthunā vā guṇaparidhaṃsanena vā upavādakā, akkosakā garahakāti vuttaṃ hoti. **Micchādiṭṭhikāti** viparītadassanā (3.0087). **Micchādiṭṭhikammasamādānāti** micchādiṭṭhiva-sena samādinnaṇāvidhakammā, yepi micchādiṭṭhimūlakesu kāyakammādisu aññepi samādāpentī.

Kāyassa bhedāti upādinna-kkhandhapariccāgā. **Paraṃ maraṇāti** tadanantaraṃ abhinibbattakkhandhaggaḥaṇā. Atha vā **kāyassa bhedāti** jīvitindriyassūpacchedā. **Paraṃ maraṇāti** cuticittato uddhaṃ. **Apāyanti** evamādi sabbaṃ nirayavevacana-meva. Nirayo hi saggamokkhaḥetubhūtā puññasammataṃ ayā apētattā, sukhānaṃ vā āyassa abhāvā **apāyo**. Dukkhaṃ gati paṭisaraṇanti **duggati**, dosabahulatāya vā duṭṭhena kammaṇa nibbattā gatīti **duggati**. Vivasā nipatanti tattha dukkaṭṭakāri-noti **vinipāto**, vinassantā vā ettha patanti sambhijjamaṅgapaccaṅgāti **vinipāto**. Natthi ettha assādasaññito ayoti **nirayo**.

Atha vā **apāyaggahaṇena** tiracchānayoṇiṃ dīpeti. Tiracchānayoṇi hi apāyo sugatito apētattā, na duggati mahesakkhānaṃ nāgarājādīnaṃ sambhavato. **Duggatiggahaṇena** peṭṭivisayañca. So hi apāyo ceva duggati ca sugatito apētattā dukkhaṃ ca gatibhūtattā, na tu vinipāto asurasadisamaṃ avinipatitattā. **Vinipātiggahaṇena** asurakāyaṃ. So hi yathāvuttena atthena apāyo ceva duggati ca sabbasamussayehi vinipatitattā vinipātoti vuccati. **Nirayaggahaṇena** avīci-ādika-manekappakāraṃ nirayamevāti. **Upapannāti** upagatā, tattha abhinibbattāti adhippāyo. Vuttavipariyāyena sukka-pakkho veditabbo. Ayaṃ pana viseso- tattha **sugattiggahaṇena** manussāgatipi saṅgayhati, **saggaggahaṇena** devagatiyeva. Tattha sundarā gatīti **sugati**. Rūpādīhi visayehi suṭṭhu aggoti **saggo**. So sabbopi lujjana-ppalujjanaṭṭhena lokoti ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana sabbākārena **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāto** gahetabbo. Tatiyādīni uttānattāni.

Dutiya-āhuneyyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Anuttariyasuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame (3.0088) natthi etesaṃ uttarāni visiṭṭhānīti anuttarāni, anuttarāni eva **anuttariyāni** yathā “anantameva anantariyaṇaṃ”ti āha “**niruttarāni**”ti. **Dassanānuttariyaṃ nāma** phalavisesāvahattā. Esa nayo sesesupi. **Sattavidha-ariyadhana-lābho**ti sattavidhasaddhādilokuttaradhana-lābho. **Sikkhāttayassa pūraṇanti** adhisīla-sikkhādīnaṃ tissannaṃ sikkhānaṃ pūraṇaṃ. Tattha pūraṇaṃ nipariyāyato ase-

kkhānaṃ vasena veditabbaṃ. Kalyāṇaputhujjanato paṭṭhāya hi satta sekhā tisso sikkhā pūrenti nāma, arahā paripuṇṇasikkhoti. Iti imāni anuttariyāni lokiyalokuttarāni kathitāni.

Anuttariyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Anussatiṭṭhānasuttavaṇṇanā

9. Navame anussatiyo eva diṭṭhadhammikasamparāyikādihiṭasukhānaṃ kāraṇabhāvato ṭhānānīti **anussatiṭṭhānāni**. **Buddhaguṇārammaṇā satīti** yathā buddhānussati visesādhiḡamassa ṭhānaṃ hoti, evaṃ “itipi so bhagavā”ti-ādīnā buddhaguṇe ārabbe uppannā sati. Evaṃ anussarato hi pīti uppajjati, so taṃ pītiṃ khayato vayato paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇāti. Upacārakammaṭṭhānaṃ nāmetaṃ gihīnampi labbhati. **Upacārakammaṭṭhānanti** ca paccakkhato upacārajjhānāvahaṃ kammaṭṭhānaparamparāya sammasanaṃ yāva arahattā lokiyalokuttaravisesāvahaṃ. Esa nayo sabbattha.

Anussatiṭṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Mahānāmasuttavaṇṇanā

10. Dasame **tasmiṃ samayeti** buddhāguṇānussaraṇasamaye. **Rāgapariyuṭṭhīnti** rāgena pariyuṭṭhitaṃ. Pariyuṭṭhānappattipi, rāgena vā saṃhitāṃ cittaṃ (3.0089) araṅṅamiva corehi tena pariyuṭṭhīnti vuttaṃ, tassa pariyuṭṭhānaṭṭhānabhāvato pi pariyuṭṭhitarāḡanti attho. Byañjanaṃ pana anādiyitvā atthamattaṃ dassento “**uppa-jjamānena rāgena uṭṭhahitvā gahitaṃ**” ti āha. **Ujukamevāti** pageva kāyavaṅkādīnaṃ apanītattā cittaṃ ca anujubhāvakarānaṃ mānādīnaṃ abhāvato, rāḡadipariyuṭṭhānābhāvena vā oṇati-uṇṇativirahato ujubhāvameva gataṃ. Atha vā **ujukamevāti** kammaṭṭhānassa thinaṃ middhaṃ otiṇṇatāya līnuddhaccavigamato majjhima-samathanimittappaṭipattiyā ujubhāvameva gataṃ. **Aṭṭhakathaṃ nissāyāti** bhavajāti-ādīnaṃ padānaṃ atthaṃ nissāya. **Atthavedanti** vā hetuphalaṃ paṭicca uppannaṃ tuṭṭhimāha. **Dhammavedanti** hetuṃ paṭicca uppannaṃ tuṭṭhiṃ. “Ārakattā arahaṃ”ti anussarantassa hi yadidaṃ bhagavato kilesehi ārakattaṃ, so hetu. Nāpako cettha hetu adhippeto, na kārako sampāpako. Tatonena ṅāyamāno arahaṭtatto phalaṃ. Iminā nayena sesapadesupi hetuso phalavipāko veditabbo. **Dhammānussati**ādīsupi hi ādimajjhapariyosānakalyāṇatādayo suppaṭipatti-ādayo ca tattha tattha hetubhāvena niddiṭṭhāyeva. **Dhammūpasamḡhīnti** yathāvuttahetuphalasaṅkhātaguṇūpasamḡhitaṃ.

Mahānāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āhuneyyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sāraṇiyavaggo

1. Paṭhamasāraṇiyasuttavaṇṇanā

11. Dutiyassa paṭhame **saritabbayuttakā** Ti anussaraṇārahā. Mijjati siniyhati etāyāti mettā, mittabhāvo. Mettā etassa atthīti **mettaṃ**, Kāyakammaṃ. Taṃ pana yasmā mettāsahagatacittasamuṭṭhānaṃ, tasmā vuttaṃ “**mettena cittena kātabbaṃ kāyakammaṃ**” ti. Esa nayo sesadvayepi. **Imānī**ti mettakāyakammādīni. **Bhikkhūnaṃ vasena āgatāni** tesaṃ seṭṭhāparisabhāvato. Yathā pana bhikkhunīsupi labbhanti, evaṃ gihīsupi labbhanti catuparisaśādhāraṇattāti taṃ dassento “**bhikkhūnañhi**” - ti-ādimāha. Bhikkhuno (3.0090) sabbampi anavajjakāyakammaṃ ābhisamācārikakammantogadhamevāti āha “**mettena cittena ...pe... kāyakammaṃ nāma**” ti. Bhattivasena pavattiyamānā cetiyabodhīnaṃ vandanā mettāsiddhāti katvā tadattāya gamanaṃ “mettaṃ kāyakammaṃ” ti vuttaṃ. **Ādi**-saddena cetiyabodhibhikkhūsu vuttāvasesāpacāyanādivasena pavattamettāvasena pavattaṃ kāyikaṃ kiriyaṃ saṅgaṇhāti.

Tepiṭakampi buddhavacanaṃ kathiyamānanti adhippāyo. Tepiṭakampi buddhavacanaṃ paripucchana-atthakathanavasena pavattiyamānameva **mettaṃ vacīkammaṃ nāma** hitajjhāsayena pavattitabbato. **Tīṇi sucaritānī**ti kāyavacīmanosucāritāni. **Cintananti** evaṃ cintanamattampi manokammaṃ, pageva paṭipannā bhāvanāti dasseti.

Āvīti pakāsaṃ. Pakāśabhāvo cettha yaṃ uddissa taṃ kāyakammaṃ kariyati, tassa sammukhabhāvatoti āha “**sammukhā**” ti. **Rahoti** appakāsaṃ. Appakāsatā ca yaṃ uddissa taṃ kāyakammaṃ kariyati, tassa apaccakkhabhāvatoti āha “**parammukhā**” ti. **Sahāyabhāvagamanaṃ** tesaṃ purato. Tesu karontesuyeva hi sahāyabhāvagamanaṃ sammukhā kāyakammaṃ nāma hoti. **Ubhayehī**ti navakehi therehi ca. **Paggayhāti** paggaṇhitvā uddhaṃ katvā kevalaṃ “devo” ti avatvā guṇehi thirabhāvajotanaṃ “devatthero” ti vacanaṃ paggayha vacanaṃ. Mamattabodhanaṃ vacanaṃ **mamāyanavacanaṃ**. Ekantaparammukhassa manokammaṃ sammukhatā nāma viññattisamuṭṭhāpanavasena hoti, tañca kho loke kāyakammanti pākaṭaṃ paññātaṃ. Hatthavikārādīni anāmasitvā eva dassento “**nayanāni ummīletvā**” ti-ādimāha. Kāmaṃ mettāsinehasiniddhānaṃ nayanānaṃ ummīlanā pasannena mukhena olokanañca mettaṃ kāyakammameva, yassa pana cittassa vasena nayanānaṃ mettāsinehasiniddhatā mukhassa ca pasannatā, taṃ sandhāya vuttaṃ “**mettaṃ manokammaṃ nāma**” ti.

Lābha-saddo kammaśādhano “lābhā vata, bho, laddho” ti-ādīsu viya. So cettha

“dhammaladdhā”ti vacanato atītakālikoti āha “**cīvarādayo laddhapaccayā**”ti. Dhammato āgatāti **dhammikā**, parisuddhagamanā paccayā. Tenāha “dhammaladdhā”ti. Imameva hi atthaṃ dassetuṃ “**kuhanādi**”ti-ādi (3.0091) vuttaṃ. Na sammā gayhamānā hi dhammaladdhā nāma na hontīti tappaṭisedhanatthaṃ pāliyaṃ “dhammaladdhā”ti vuttaṃ. Deyyaṃ dakkhiṇeyyañca appaṭivibhattaṃ katvā bhuñjatīti **appaṭivibhattabhogī** nāma hoti. Tenāha “**dve paṭivibhattāni nāmā**”ti-ādi. **Cittena vibhajananti** etena cittuppādamattenapi vibhajaṇaṃ paṭivibhattaṃ nāma, pageva payogatoti dasseti. Cittena vibhajanapubbakaṃ vā kāyena vibhajananti mūlameva dassetuṃ “**evaṃ cittena vibhajanā**”ti vuttaṃ. Tena cittuppādamattena paṭivibhāgo kātābboti dasseti. **Appaṭivibhattanti** bhāvanapuṃsakani ddeso, appaṭivibhattaṃ lābhaṃ bhuñjatīti kammaniddeso vā. **Taṃ neva gihīnaṃ deti** attano ājīvasodhanatthaṃ. **Na attanā paribhuñjati** “mayhaṃ asādhāraṇabhogitā mā hotū”ti. **Paṭiggaṇhanto ca ...pe... passatīti** iminā āgamanato paṭṭhāya sādhāraṇabuddhiṃ upaṭṭhāpeti. Evaṃ hissa sādhāraṇabhogitā sukarā, sāraṇīyadhammo cassa pūro hoti.

Atha vā **paṭiggaṇhanto ca ...pe... passatīti** iminā tassa lābhassa tīsu kālesu sādhāraṇato ṭhapanāṃ dassitaṃ. **Paṭiggaṇhanto ca saṅghena sādhāraṇaṃ hotūti** iminā paṭiggahaṇakālo dassito. **Gahetvā ...pe... passatīti** iminā paṭiggahitakālo. Tadubhayaṃ pana tādīsena pubbabhāgena vinā na hotīti atthasiddho purimakālo. Tayidaṃ paṭiggahaṇato pubbevassa hoti “saṅghena sādhāraṇaṃ hotūti paṭiggaṇhissāmī”ti, paṭiggaṇhantassa hoti “saṅghena sādhāraṇaṃ hotūti paṭiggaṇhāmī”ti, paṭiggahetvā hoti “saṅghena sādhāraṇaṃ hotūti hi paṭiggahitaṃ mayā”ti. Evaṃ tilakkhaṇasampannaṃ katvā laddhaṃ lābhaṃ osāraṇalakkhaṇaṃ avikopetvā paribhuñjanto sādhāraṇabhogī appaṭivibhattabhogī ca hoti.

Imaṃ pana sāraṇīyadhammanti imaṃ catutthaṃ saritabbayuttadhammaṃ. **Na hi ...pe... gaṇhanti**, tasmā sādhāraṇabhogitā dussīlassa natthīti ārambhopi tāva na sambhavati, kuto pūraṇanti adhippāyo. **Parisuddhasīloti** iminā lābhassa dhammikabhāvaṃ dasseti. **Vattaṃ akhaṇḍentoti** iminā appaṭivibhattabhogitaṃ sādhāraṇabhogitañca dasseti. Sati pana tadubhaye sāraṇīyadhammo pūrito eva hotīti āha “**pūreti**”ti. **Odissakaṃ katvāti** etena anodissakaṃ katvā pituno, ācariyupajjhāyādīnaṃ vā (3.0092) therāsanato paṭṭhāya dentassa sāraṇīyadhammoyeva hotīti dasseti. **Dātabbanti** avassaṃ dātabbaṃ. **Sāraṇīyadhammo panassa na hoti** paṭijaggatṭhāne odissakaṃ katvā dinnattā. Tenāha “**palibodhajagganaṃ nāma hoti**”ti. **Muttapalibodhassa vaṭṭati** amuttapalibodhassa pūretuṃ asakkuṇeyyattā. Yadi evaṃ sabbena sabbaṃ sāraṇīyadhammaṃ pūrentassa odissakadānaṃ vaṭṭati, na vaṭṭatīti? No na vaṭṭati yuttaṭṭhāneti dassento “**tena panā**”ti-ādimāha. Iminā odissakadānaṃ panassa na sabbattha vāritanti dasseti. Gilānādīnañhi odissakaṃ katvā dānaṃ appaṭivibhāgapakkhikaṃ “asukassa na dassāmī”ti paṭikkhepassa abhāvato.

Byatirekappadhāno hi paṭibhāgo. Tenāha “**avasesan**” ti-ādi. **Adātumpīti pi-sa-** ddena dātumpi vaṭṭatīti dasseti. Tañca kho karuṇāyanavasena, na vattaparipūraṇa-vasena, tasmā dussīlassapi atthikassa sati sambhave dātabbaṃ. Dānañhi nāma na kassaci nivāritaṃ.

Susikkhitāyāti sāraṇiyapūraṇavidhimhi susikkhitāya, sukusalāyāti attho. Idāni tassa kosallaṃ dassetuṃ “**susikkhitāya hī**” ti-ādi vuttaṃ. **Dvādasahi vassehi pūrehi, na tato oranti** iminā tassa duppūrataṃ dasseti. Tathā hi so mahapphalo mahānisaṃso diṭṭhadhammikehipi tāvagarutarehi phalānisaṃsehi anugatoti taṃsamaṅgī ca puggalo visesalābhī ariyapuggalo viya loke acchariyabbhutadhammasamannāgato hoti. Tathā hi so duppajahadānamayassa sīlamayassa puññassa paṭipakkhadhammaṃ sudūre vikkhambhitaṃ katvā visuddhena cetasā loke pākaṭo paññāto hutvā viharati. Tassimamatthaṃ byatirekato anvayato ca vibhāvetuṃ “**sace hī**” ti-ādi vuttaṃ. Taṃ suviññeyyameva.

Idānissa samparāyike diṭṭhadhammike ca ānisaṃse dassetuṃ “**evaṃ pūritasāra-** ṇīyadhammassā” ti-ādi vuttaṃ. **Neva issā na macchariyaṃ hoti** cirakālabhāvanāya vidhutabhāvato. **Manussānaṃ piyo hoti** pariccāgasīlatāya vissutattā. Tenāha “**dadaṃ piyo hoti bhajanti naṃ bahū**” ti-ādi (a. ni. 5.34). **Sulabhapaccayo hoti** dānavasena uḷārajjhāsayānaṃ paccayalābhassa idhānisaṃsasabhāvato dānassa. **Pattagatamassa diyyamānaṃ (309) na khīyati** pattagatasseva dvādasavassikassa mahāvattassa avicchēdena pūritattā. **Aggabhaṇḍaṃ labhati** devasikaṃ dakkhiṇeyyānaṃ aggato paṭṭhāya dānassa dinnattā. **Bhaye vā ...pe... āpajjanti** deyyappaṭiggāhakavikappaṃ akatvā attani nirapekkhacittena cirakālaṃ dānassa pūritatāya pasāritacittattā.

Tatrāti tesu ānisaṃsesu vibhāvetabbesu. **Imāni phalāni vatthūni** kāraṇāni. **Mahā-girigāmo** nāma nāgadīpapasse eko gāmo. **Alabhantāpīti** appapuññatāya alābhino samānāpi. **Bhikkhācāramaggasabhāganti** sabhāgaṃ tabbhāgiyaṃ bhikkhācāramaggaṃ jānanti. Anuttarimanussadhammattā therānaṃ saṃsayavinodanattāñca “**sāraṇiyadhammo me, bhante, pūrito**” ti āha. Tathā hi dutiyavatthusmimpi therena attā pakāsito. Daharakāle evaṃ kira sāraṇiyadhammapūraṅko ahosi. Manussānaṃ piyatāya sulabhapaccayatāyapi idaṃ vatthumeva. Pattagatākhīyanassa pana visesaṃ vibhāvanato “**idaṃ tāva ...pe... ettha vatthū**” ti vuttaṃ.

Giribhaṇḍamahāpūjāyāti cetiyagirimhi sakalalaṅkādiṃpe yojanappamaṇe samudde ca nāvāsaṅghāṭadike ṭhapetvā dīpapupphagandhādīhi kariyamānāya mahāpūjāya. Tassā ca paṭipattiyā avaññhabhāvavibhāvanatthaṃ “**ete mayhaṃ pāpuṇissanti**” ti āha. **Pariyāyenapi** lesenapi. **Anucchavikanti** “sāraṇiyadhammapūraṅko” ti yathābhūtapavedanaṃ tumhākaṃ anucchavikanti attho.

Anārocetvāva palāyimsu corabhayena. “Attano dujjīvikāyā” tipi vadanti. Ahaṃ sāraṇiyadhammapūrikā, mama pattapariyāpannenapi sabbāpimā bhikkhuniyo yāpessanti ti āha “**mā tumhe tesam gatabhāvaṃ cintayitthā**” ti. **Vaṭṭissatīti** kappissati. **Therī sāraṇiyadhammapūrikā ahosi**, therassa pana sīlatejēneva devatā ussukkaṃ āpajji.

Natthi etesaṃ khaṇḍanti akhaṇḍāni. Taṃ pana nesaṃ khaṇḍaṃ dassetuṃ

“**yassā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha upasampannasīlānaṃ uddesakkamena ādi-antā veditabbā. Tenāha “**sattasū**”ti-ādi. Na hi añño koci āpattikkhandhānaṃ (3.0094) anukkamo atthi, anupasampannasīlānaṃ samādānakkamenapi ādi-antā labbhanti. **Pariyante chinnaṣāṭṭako viyā**Ti tatrante dasante vā chinnavatthaṃ viya. Visadisudāharaṇaṅcetaṃ “akhaṇḍāni”ti imassa adhikatattā. Evaṃ sesānampi udāharaṇāni. Khaṇḍikatā bhinnatā khaṇḍaṃ, taṃ etassa atthīti **khaṇḍaṃ**, sīlaṃ. **Chiddanti-ādīsūpi** eseva nayo. **Vemajjhe bhinnaṃ** vinivijjhanavasena. Visabhāgavaṇṇena gāvī viyāti sambandho. Visabhāgavaṇṇena upaḍḍhaṃ tatiyabhāgagataṃ sambhinnavāṇṇaṃ **sabalaṃ**, Visabhāgavaṇṇeheva bindūhi antarantarāhi vimissaṃ **kammāsaṃ**. Ayaṃ imesaṃ viseso. Sabalarahitāni **asabalāni**, tathā **akammāsāni**. Sīlassa taṇhādāsabyato mocanaṃ vivaṭṭūpanissayabhāvāpādanaṃ, tasmā taṇhādāsabyato mocanavacanena tesaṃ sīlānaṃ vivaṭṭūpanissayatamāha. **Bhujissabhāvakarāṇatoti** iminā bhujissakarāni **bhujissāni**ti uttarapadalopenāyaṃ niddesoti dasseti. Yasmā vā taṃsamaṅgipuggalo serī sayamaṃvasī bhujisso nāma hoti, tasmāpi **bhujissāni**. Avīññūnaṃ appamāṇatāya “**viññūppasatthāni**”ti vuttaṃ. Suparisuddhabhāvena vā sampannattā viññūhi pasatthāniti **viññūppasatthāni**.

Taṇhādīṭṭhīhi aparāmaṭṭhattāTi “imināhaṃ sīlena devo vā bhavissāmi devaṅṅātarō vā”ti taṇhāparāmāseṇa, “imināhaṃ sīlena devo hutvā tattha nicco dhuvo sassato bhavissāmi”ti diṭṭhiparāmāseṇa ca aparāmaṭṭhattā. **Parāmaṭṭhanti** “ayaṃ te sīlesu doso”ti catūsu vipattīsu yāya kāyaci vipattiyā dassanena parāmaṭṭhūṃ, anuddhamsetuṃ codetunti attho. Sīlaṃ nāma avippaṭṭisārādīpārapariyena yāva-deva samādhisampādanatthanti āha “**samādhisaṃvattanikāni**”ti. Samādhisaṃvattanappayojanāni **samādhisaṃvattanikāni**.

Samānabhāvo sāmāññaṃ, paripuṇṇacatupārisuddhibhāvena majjhe bhinnasuvaṇṇassa viya bhedaḍḍhāvato sīlena sāmāññaṃ sīlasāmāññaṃ, taṃ gato upagatoti **sīlasāmāññaḡato**. Tenāha “**samānabhāvūpagatasīlo**”ti, sīlasampattiyā samānabhāvāṃ upagatasīlo sabhāgavuttikoti attho. Kāmaṃ puthujjanānampi catupārisuddhisīle nānattaṃ na siyā, taṃ pana na ekantikaṃ, idaṃ ekantikaṃ niyatabhāvatoti āha “**natthi** (3.0095) **maggasīle nānattaṃ**”ti. **Taṃ sandhāyetaṃ vuttanti** maggasīlaṃ sandhāya taṃ “yāni tāni sīlāni”ti-ādi vuttaṃ.

Yāyanti yā ayaṃ mayhaṅceva tumhākaṅca paccakkhabhūtā. **Diṭṭhīti** maggasammādiṭṭhī. **Niddosāti** niddhutadosā, samucchinnarāgādīpāpadhammāti attho. **Niyyāntīti** vaṭṭadukkhato nissarati niggacchati. Sayamaṃ niyyantīyeva hi taṃsamaṅgipuggalaṃ vaṭṭadukkhato niyyāpetīti vuccati. Yā satthu anusīṭṭhī, taṃ karotīti **takkaro**, tassa, yathānusīṭṭhaṃ paṭipajantassāti attho. **Samānadiṭṭhibhāvanti** sadisadiṭṭhibhāvāṃ saccasampaṭivedhena abhinnadiṭṭhibhāvāṃ.

Paṭhamasāraṇīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutīyasāraṇīyasuttavaṇṇanā

12. Dutiye **sabrahmacārīnanti** sahadhammikānaṃ. Piyamaṃ piyāyitabbakaṃ karontīti **piyakaraṇā**. Garuṃ garuṭṭhāniyaṃ karontīti **garukaraṇā**. **Saṅgaṇhanatthāyāti** saṅgahavatthuvisesabhāvato sabrahmacārīnaṃ saṅgahaṇāya saṃvattantīti sambandho. **Avivadanatthāyā** Ti saṅgahavatthubhāvato eva na vivadanatthāya. Sati ca avivadanahetubhūtasāṅgahakatte tesamaṃ vasena sabrahmacārīnaṃ samagabhāvo bhedābhāvo siddhoyevāti āha “**sāmaggiyā**” ti-ādi.

Dutiyasāraṇīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Nissāraṇīyasuttavaṇṇanā

13. Tatiye **vaḍḍhitāti** bhāvanāpāripūrivaseṇa paribrūhitā. **Punappunaṃ katāti** bhāvanāya bahulīkaraṇeṇa aparāparaṃ pavattitā. **Yuttayānasadisā katāti** yathā yuttamājaññayānaṃ chekena sārathinā adhiṭṭhitamaṃ yathārucci pavattati, evamaṃ yathārucci pavattiraṃ gahitā. **Vatthukatāti** vā adhiṭṭhānaṭṭhena vatthu viya katā, sabbaso upakkilesavisodhanena iddhivisesatāya pavattiṭṭhānabhāvato suvisodhitaparissayavatthu viya katāti vuttamaṃ hoti. **Adhiṭṭhitāti** paṭipakkhadūribhāvato (3.0096) subhāvitabhāveṇa taṃtaṃ-adhiṭṭhānayaogyatāya ṭhapitā. **Samantato citāti** sabbabhāgeṇa bhāvanūpacayaṃ gamitā. Tenāha “**upacitāti**. Suṭṭhu samāraddhāti iddhibhāvanāsikhāpattiyā sammadeva sambhāvitā. **Abhūtabyākaraṇamaṃ byākarotīti** “mettā hi kho me cetovimutti bhāvitā” ti-ādinā attani avijjamānaguṇābhībyāhāraṃ byāharati. Cetovimuttisaddamaṃ apekkhitvā “**nissaṭṭā**” ti vuttamaṃ. **Puna byāpādo natthīti** idāni mama byāpādo nāma sabbaso natthīti ñatvā.

Balavavipassanāti bhayatupaṭṭhāne ñāṇamaṃ, ādinavānupassane ñāṇamaṃ muccitukamyatāñāṇamaṃ, bhaṅgañāṇanti catunnaṃ ñāṇānaṃ adhivacanaṃ. Yesamaṃ nimittānaṃ abhāveṇa arahattaphalasaṃpattiyā animittatā, taṃ dassetuṃ “**sā hī**” ti-ādi vuttamaṃ. Tattha rāgassa nimittamaṃ, rāgo eva vā nimittamaṃ **rāganimittamaṃ**. **Ādisaddena dosanimittādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo**. Rūpavedanādisaṅkhāranimittamaṃ **rūpanimittādi**. Tesamaṃyeva niccādivaseṇa upaṭṭhānaṃ **niccanimittādi**. Tayidaṃ nimittamaṃ yasmā sabbena sabbamaṃ arahattaphale natthi, tasmā vuttamaṃ “**sā hi ...pe... animittā**” ti. Nimittamaṃ anussarati anugacchati ārabba pavattati sīlenāti **nimittānusārī**. Tenāha “**vuttappabhedamaṃ nimittamaṃ anusaraṇasabhāvanā**” ti.

Asmimānoti “asmī” ti pavatto attavisayo māno. **Ayamaṃ nāma ahamasmīti** rūpala-kkhaṇo vedanādīsu vā aññataralakkhaṇo ayamaṃ nāma attā ahaṃ asmīti. Asmimāno samugghātiyati etenāti **asmimānasamugghāto**, arahattamaggo. **Puna asmimāno natthīti** tassa anuppattidhammatāpādanaṃ kittento samugghātattameva vibhāveti.

Nissāraṇīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4-5. Bhaddakasuttādivaṇṇanā

14-15. Catutthe āramitabbaṭṭhena vā kammaṃ ārāmo etassāti **kammārāmo**. Kamme rato na ganthadhure vipassanādhure vāti **kammarato**. **Punappunaṃ yuttoti** tapparabhāvena anu anu yutto pasuto. **Ālāpasallāpo** Ti itthivaṇṇapurisavaṇṇādivasena punappunaṃ lapanāṃ. Pañcame natthi vattabbaṃ.

Bhaddakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Nakulapitusuttavaṇṇanā

16. Chaṭṭhe (3.0097) visabhāgavedanuppattiyā kakaceneva catu-iriyāpathaṃ chindanto ābādhayatīti ābādho, so yassa atthīti **ābādhiko**. Taṃsamuṭṭhānadukkheṇa **dukkhito**. **Adhimattagilānoti** dhātusaṅkhayena parikkhīṇasarīro.

Sappaṭibhayakantārasadisā soḷasavatthukā aṭṭhavatthukā ca vicikicchā tiṇṇā imāyāti **tiṇṇavicikicchā**. Vigatā samucchinnā pavatti-ādīsu “evaṃ nu kho na nu kho”ti evaṃ pavattikā kathaṃkathā assāti **vigatakathaṃkathā**. Sārajjakarānaṃ pāpadhammānaṃ pahīnattā rāgavikkhepesu sīlādiguṇesu ca tiṭṭhakattā vesārajjaṃ, visāradabhāvaṃ veyyattiyāṃ pattāti **vesārajjappattā**. Attanā eva pacca-kkhato diṭṭhattā na paraṃ paccehi, nassa paro pacceṭabbo atthīti **aparappaccayā**.

Gilānā vuṭṭhitoti gilānabhāvato vuṭṭhāya ṭhito. Bhāvappadhāno hi ayaṃ niddeso. **Gilāno hutvā vuṭṭhitoti** idaṃ pana atthamattanidassanaṃ.

Nakulapitusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Soppasuttavaṇṇanā

17. Sattame **paṭisallānā vuṭṭhitoti** ettha

paṭisallānanti tehi tehi saddhivihārika-antevāsika-upāsakādisattehi ceva rūpārammaṇādisaṅkhārehi ca paṭinivattitvā apasakkitvā nilīyanaṃ vivecanaṃ. Kāyaciṭṭehi tato vivitto ekībhāvo pavivekoti āha “**ekībhāvāyā**” ti-ādi. **Ekībhāvatoti** ca iminā kāyavivekato vuṭṭhānamāha. **Dhammanijjhānakkhantitoti**-ādinā cittavivekato. **Vuṭṭhitoti** tato duvidhavivekato bhavaṅguppattiyā sabrahmacārīhi samāgama upeto.

Soppasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Macchabandhasuttavaṇṇanā

18. Aṭṭhame (3.0098) **macchaghātakanti** macchabandhaṃ kevaṭṭaṃ. **Orabbhikā-**dīsu **urabbhā** vuccanti eḷakā, urabbhe hantīti **orabbhiko**. **Sūkarikā**dīsupi eseva nayo.

Macchabandhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhamamaraṇassatisuttavaṇṇanā

19. Navame **evaṃnāmake gāmeti** nātikānāmakaṃ gāmaṃ nissāya. Dvinnaṃ cūlapitimahāpitiputtānaṃ dve gāmā, tesu ekasmiṃ gāme. Nātīnañhi nivāsaṭṭhāna-bhūto gāmo nātiko, nātikoyeva **nātiko** ña-kārassa na-kārādeso “animittā na nāyare” ti-ādīsu (visuddhi. 1.174; saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.20; jā. aṭṭha. 2.2.34) viya. So kira gāmo yesaṃ tadā tesāṃ pubbapurisena attano nātīnaṃ sādharmaṇabhāvena nivāsīto, tena nātikoti paññāyittha. Atha pacchā dvīhi dāyādehi dvidhā vibhajitvā paribhutto. Giñjakā vuccati iṭṭhakā, giñjakāhiyeva kato āvasathoti **giñjakāvasatho**. So hi āvāso yathā sudhāparikammaṃ payojanaṃ natthi, evaṃ iṭṭhakāhi eva cinitvā chādetvā kato. Tasmīṃ kira padese mattikā sakkharamarumpavālukādīhi asammisā kathinā saṅhasukhumā, tāya katāni kulālabhājanānīpi silāmayāni viya daḷhāni. Tasmā te upāsakā tāya mattikāya dīghaputhū iṭṭhakā kāretvā ṭhapetvā ṭhapetvā dvāravātapānakavāṭatūlāyo sabbaṃ dabbasambhārena vinā tāhi iṭṭhakāhiyeva pāsādaṃ kāresuṃ. Tena vuttaṃ “**iṭṭhakāmaye pāsāde**” ti.

Rattindivanti ekarattidivaṃ. **Bhagavato sāsanti** ariyamaggappaṭivedhāvahaṃ satthu ovādaṃ. **Bahu vata me kataṃ assāti** bahu vata mayā attahitaṃ pabbajita-kiccaṃ kataṃ bhavēyya.

Tadantaranti tattakaṃ velaṃ. **Ekapiṇḍapātanti** ekaṃ divasaṃ yāpanappahonakaṃ piṇḍapātaṃ. **Yāva anto pavīṭṭhavāto bahi nikkhamati, bahi nikkhantavāto** (3.0099) **vā anto pavisatīti** ekasseva pavesanikkhamo viya vuttaṃ, taṃ nāsikāvātabhāvasāmaññenāti daṭṭhabbaṃ.

Paṭhamamaraṇassatisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyamaraṇassatisuttavaṇṇanā

20. Dasame nikkhanteTi vītivatte. **Patigatāyā**ti paccāgatāya, sampattāyāti attho. Tenāha “**paṭipannāyā**”ti. **So mamassa antarāyoti** yathāvuttā na kevalaṃ kālakiriyāva, mama atidullabhaṃ khaṇaṃ labhitvā tassa satthusāsanamanasikārassa ceva jīvitassa ca saggamokkhānañca antarāyo assa, bhaveyyāti attho. Tenāha “**tividho antarāyo**”ti-ādi. **Vipajjeyyā**ti vipattiṃ gaccheyya. Satthakena viya aṅgapaccāṅgānaṃ kantanakārakā kāye sandhibandhanacchedakavātā **satthakavātā**. **Kattukamyatāchandoti** niyyānāvaho kattukamyatākusalacchando. **Payogavīriyanti** bhāvanānuyogavīriyaṃ. Na paṭivāti na paṭinivattatīti **appaṭivānī**, antarā vosānānāpajjanavīriyaṃ. Tenāha “**anukkaṇṭhanā appaṭisaṅgharaṇā**”ti.

Dutiyamaraṇassatisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāraṇiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Anuttariyavaggo

1-2. Sāmakasuttādivaṇṇanā

21-22. Tatiyassa paṭhame **kevalakappanti** ettha **kevala**-saddo anavasesattho, **kappa**-saddo samantabhāvattho. Tasmā kevalakappaṃ pokkharāṇiyanti evamattho daṭṭhabbo. Anavasesaṃ pharituṃ samatthassapi obhāsassa kenaci kāraṇena ekadesapharaṇampi siyā, ayaṃ pana sabbasova pharatīti dassetuṃ samantattho kappa-saddo gahito. **Attano obhāsena pharivāti** vatthālaṅkārasarīrasamuṭṭhitena obhāsena pharivā, candimā (3.0100) viya ekobhāsaṃ ekapajjotaṃ karitvāti attho. **Samanuññoti** sammadeva katamanuñño. Tenāha “**samānacitto**”ti, samānajjhāsayoti attho. Dukkhaṃ vaco etasminti dubbaco, tassa kammaṃ dovacassaṃ, tassa puggalassa anādariyavasena pavattā cetanā, tassa bhāvo atthitā **dovacassatā**. Atha vā dovacassameva **dovacassatā**. Sā atthato saṅkhāra-kkhandho hoti. Cetanāpadhāno hi saṅkhārakkhandho. Catunnaṃ vā khandhānaṃ apadakkhiṇaggāhitākārena pavattānaṃ etaṃ adhivacananti vadanti. Pāpā assaddhādayo puggalā etassa mittāti pāpamitto, tassa bhāvo **pāpamittatā**. Sāpi atthato dovacassatā viya daṭṭhabbā. Yāya hi cetanāya puggalo pāpamitto pāpasampanko nāma hoti, sā cetanā pāpamittatā. Cattāropi vā arūpino khandhā tadākārapavattā pāpamittatā. Dutiyaṃ uttānameva.

Sāmakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Bhayasuttavaṇṇanā

23. Tatiye sambhavati jātimaraṇaṃ etenāti **sambhavo**, upādānanti āha “**jātiyā ca maraṇassa ca sambhave paccayabhūte**” ti. **Anupādāti** anupādāya. Tenāha “**anupādiyivā**” ti. Jātimaraṇāni sammā khīyanti etthāti **jātimaraṇasaṅkhayo**, nibbānanti āha “**jātimaraṇānaṃ saṅkhayasāṅkhāte nibbāne**” ti. **Sabbadukkhaṃ upaccagunti** sakalampi vaṭṭadukkhaṃ atikkantā carimacittanirodhena vaṭṭadukkhalessapi asambhavato.

Bhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Himavantasuttavaṇṇanā

24. Catutthe **samāpattikusalo hotīti** samāpajjanakusalo hoti. Tenāha “**samāpajjitum kusalo**” ti. Tattha antogatahetu-attho ṭhiti-saddo, tasmā ṭhapanakusaloti atthoti āha “**samādhim ṭhāpetum sakkotīti attho**” ti. Tattha **ṭhāpetum sakkotīti** sattaṭṭha-accharāmatṭaṃ (3.0101) khaṇaṃ jhānaṃ ṭhāpetum sakkoti adhiṭṭhānavasi-bhāvassa nipphāditattā. **Yathāparicchedenāti** yathāparicchinnakālena. **Vuṭṭhātum sakkoti** vuṭṭhānavasi-bhāvassa nipphāditattā. Kallaṃ sañjātaṃ assāti kallitaṃ, tasmim kallite kallitabhāve kusalo **kallitakusalo**. **Hāsetum** tosetum sampahaṃsetum. **Kallaṃ kātunti** samādhānassa paṭipakkhadhammānaṃ dūrikaraṇena saha-kārikāraṇānañca samappadhānena samāpajjane cittaṃ samatthaṃ kātum. **Samādhissa gocarakusalo** Ti samādhismim nipphādetabbe tassa gocare kammaṭṭhāna-saññite pavattiṭṭhāne bhikkhācāragocare satisampajaññayogato kusalo cheko. Tenāha “**samādhissa asappāye anupakārake dhamme vajjetvā**” ti-ādi. **Paṭhamajjhānādisamādhim abhinīharitunti** paṭhamajjhānādisamādhim visesabhāgiyatāya abhinīharitum upanetum.

Himavantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Anussatiṭṭhānasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **anussatikāraṇānīti** anussatiyo eva diṭṭhadhammikasamparāyikā-dihitasukhānaṃ hetubhāvato kāraṇāni. **Nikkhantanti** nissaṭaṃ. **Muttanti** vissaṭṭhaṃ. **Vuṭṭhitanti** apetaṃ. Sabbametaṃ vikkhambhanameva sandhāya vadati. **Gedhamhāti** pañcakāmaguṇato. **Idampīti** buddhānussativasena laddhaṃ upacārajjhāna-

māha. **Ārammaṇaṃ karitvā**ti paccayaṃ karitvā, pādakaṃ katvāti attho.

Anussatiṭṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Mahākaccānasuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe **sambādheti** vā taṇhāsaṃkilesādīnaṃ sampiḷe saṅkare gharāvāse. **Okāsā vuccantī**ti maggaphalasukhādhigamāya okāsabhāvato okāsāti vuccanti. **Okāsādhigamoti** lokuttaradhammassa adhigamāya adhigantabba-okāso. **Visujjanatthāyāti** rāgādīhi malehi abhijjhāvisamalobhādīhi (3.0102) ca upakkiliṭṭhacittānaṃ visuddhatthāya. Sā panāyaṃ cittassa visuddhi sijjhamānā yasmā sokādīnaṃ anupādāya saṃvattati, tasmā vuttaṃ “**sokaparidevaṇaṃ samatikkamāyā**”-ti-ādi. Tattha socanaṃ ñātibyasanādinimittaṃ cetaso santāpo antotāpo antonijjhānaṃ **soko**, ñātibyasanādinimittameva socikatā. “Kahaṃ ekaputtakā”-ti-ādinā (ma. ni. 2.353-354; saṃ. ni. 2.63) paridevanavasena lapanāṃ **paridevo. Samatikkamanatthāyāti** pahānāya. Āyaṭiṃ anuppajjanañhi idha samatikkamo. **Dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāyāti** kāyikadukkhassa ca cetasikadomanassassa cāti imesaṃ dvinnaṃ atthaṅgamāya, nirodhāyāti attho. Ñāyati nicchayena kamati nibbānaṃ, taṃ vā ñāyati paṭivijjhati etenāti **ñāyo**, ariyamaggo. Idha pana saha pubbabhāgena ariyamaggo gahitoti āha “**sahavipassanakassa maggassa adhigamanatthāyā**”-ti. **Apaccayaparinibbānassā**ti anupādisesanibbānaṃ sandhāya vadati. Paccayavasena anuppannaṃ asaṅkhataṃ amatadhātumeva. Sesamettha uttānameva.

Mahākaccānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Paṭhamasamayasuttavaṇṇanā

27. Sattame **vaḍḍheti**ti manaso vivaṭṭanissitaṃ vaḍḍhiṃ āvahati. **Manobhāvanīyoti** vā manasā bhāvito sambhāvito. Yañca āvajjato manasi karoto cittaṃ vinīvaraṇaṃ hoti. Imasmiṃ pakkhe kammaśādhano sambhāvanattho bhāvanīya-saddo. “Thinamidhdhavinodanakammaṭṭhānaṃ”-ti vatvā tadeva vibhāvento “**ālokasaññaṃ vā**”-ti-ādimāha. **Vīriyārambhavatthu-ādīnaṃ vāti** ettha **ādi**-saddena idha avuttānaṃ atibhojane nimittaggāhādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Vuttañhettaṃ “cha dhammā thinamidhdhassa pahānāya saṃvattanti atibhojane nimittaggāho, iriyāpathasamparivattanā, ālokasaññāmanasikāro, abbhokāsavāso, kalyāṇamittatā, sappāyakaṭhā”-ti (itivu. aṭṭha. 111). Antarāyasaddapariyāyo idha **antarā**-saddoti āha “**anantarāyenā**”-ti.

Paṭhamasamayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Dutiyasamayasuttavaṇṇanā

28. Atthame (3.0103) maṇḍalasaṅṭhānamāḷasaṅkhepena katā bhojanasālā maṇḍalamāḷāTi adhippetāti āha “**bhojanasālāyā**” ti. Sesamettha suviññeyyameva.

Dutiyasamayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Udāyīsuttavaṇṇanā

29. Navame diṭṭhadhammo vuccati paccakkho attabhāvoti āha “**imasmimyeva attabhāve**” ti. SukhavihāratthāyāTi

nikkilesatāya nirāmisena sukkena vihāratthāya. **Ālokasaññaṃ manasi karotīti** sūriyacandapajjotamaṇi-ukkāvijju-ādīnaṃ āloko divā rattiñca upaladdho, yathāla-ddhavaseneva ālokaṃ manasi karoti, citte ṭhapeti. Tathā ca naṃ manasi karoti, yathāssa subhāvitālokakasiṇassa viya kasiṇāloko yathicchakaṃ yāvadicchakañca so āloko rattiyaṃ upatiṭṭhati. Yena tattha divāsaññaṃ ṭhapeti, divāriva viga-tathinamiddho hoti. Tenāha “**yathā divā tathā rattin**”ti. **Divāti saññaṃ ṭhapetīti** vuttanayena manasi katvā divāriva saññaṃ uppādeti. **Yathānena divā ...pe... tatheva taṃ manasi karotīti** yathānena divā upaladdho sūriyāloko, evaṃ rattimpi divā diṭṭhākārenea taṃ ālokaṃ manasi karoti. **Yathā canena rattim ...pe... manasi karotīti** yathā rattiyaṃ candāloko upaladdho, evaṃ divāpi rattim diṭṭhākārenea taṃ ālokaṃ manasi karoti, citte ṭhapeti. **Vivaṭenāti** thinamiddhena apihitattā vivaṭena. **Anonaddhenāti** asañchādītena. **Sahobhāsakanti** saññāṇobhāsaṃ. Dibbacakkuññaṃ rūpagatassa dibbassa itarassa ca dassanaṭṭhena idha ñāṇa-dassananti adhippetanti āha “**dibbacakkhusañkhātassā**”ti-ādi.

Uddhaṃ jīvitapariyādānāTi jīvitakkhayato upari maraṇato paraṃ. **Samuggate-nāti** utṭhitena. **Dhumātattāti** uddhaṃ uddhaṃ dhumātattā sūnattā (3.0104). Setara-ttehi viparibhinnaṃ vimissitaṃ nīlaṃ, purimavaṇṇavipariṇāmaḥūtaṃ vā nīlaṃ vinīlaṃ, vinīlameva **vinīlakanti** ka-kārena padavaḍḍhanamāha anattantaratō yathā “pītakaṃ lohītaṃ”ti. **Paṭikūlattāti** jigucchaniyattā. Kucchitaṃ vinīlaṃ **vinīla-kanti** kucchanattho vā ayaṃ ka-kāroti dassetuṃ vuttaṃ yathā “pāpako kittisaddo abbhuggacchati”ti (dī. ni. 3.316; a. ni. 5.213). **Paribhinnaṭṭhānehi** kākadhañkādihi . **Vissandamānaṃ pubbanti** vissavantapubbaṃ, taḥaṃ taḥaṃ paggharantapub-banti attho. **Tathābhāvanti** vissandamānapubbatāṃ.

So bhikkhūti yo “passeyya sarīraṃ sīvathikāya chaḍḍitan”ti vutto, so bhikkhu. **Upasaṃharati** sadisatāṃ. **Ayampi khoti-ādi** upasaṃharaṇākāradassanaṃ. **Āyūti** rūpajīvitindriyaṃ. Arūpajīvitindriyaṃ panettha viññāṇagatikameva. **Usmāti** kamma-jatejo. **Evampūtikasabhāvoti** evaṃ ativiya pūtisabhāvo āyu-ādivigame viyāti adhip-pāyo. Ediso bhavissatīti evaṃbhāvīti āha “**evamevaṃ uddhumātādibhedo bhavi-ssatī**”ti.

Luñcitvā luñcitvāti uppāṭetvā uppāṭetvā. **Sesāvasesamaṃsalohitayuttanti** sabbaso akkhādītattā taḥaṃ taḥaṃ sesena appāvasesena maṃsalohitena yuttaṃ. **Aññaena hatthaṭṭhikanti** avisesena hatthaṭṭhikānaṃ vippakiṇṇatā jotitāti anavase-sato tesāṃ vippakiṇṇatāṃ dassento “**catusaṭṭhibhedampi**”ti-ādimāha. **Terovassikā-nīti** tirovassagatāni. Tāni pana saṃvaccharaṃ vītivattāni hontīti āha “**atikkantaṃ-saṃ-vaccharānī**”ti. Purāṇatāya ghanabhāvavigamena vicuṇṇatā idha pūtibhāvo. So yathā hoti, taṃ dassento “**abbhokāse**”ti-ādimāha. **Anekadhātūnanti** cakkhudhātu-ādīnaṃ, kāmadhātu-ādīnaṃ vā. **Satiyā ca ñāṇassa ca atthāyāti** “abhikkante paṭikkante sampajānakārī hoti”ti-ādīnā (dī. ni. 1.214; 2.376; ma. ni. 1.109) vuttāya sattaṭṭhānikāya satiyā ceva taṃsāmpayuttañāṇassa ca atthāya.

Udāyīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Anuttariyasuttavaṇṇanā

30. Dasame (3.0105) **nihīnanti** lāmakam, kiliṭṭham vā. **Gāmvāsikānanti** bālānam. Puthujjanānam idanti **pothujjanikam**. Tenāha “**puthujjanānam santan**”ti, puthujjanehi sevitabbattā tesam santakanti vuttam hoti. **Anariyanti** na niddosam. Niddosaṭṭho hi ariyaṭṭho. Tenāha “**na uttamaṃ na parisuddhan**”ti. Ariyehi vā na sevitabbanti **anariyam**. **Anatthasamhitanti** diṭṭhadhammikasamparāyikā-divividhavipulānatthasahitam. Tādisañca atthasannissitam na hotīti āha “**na atthasannissitan**”ti. **Na vaṭṭe nibbindanattāyā**ti catusaccakammaṭṭhānābhāvato. Asati pana vaṭṭe nibbidāya virāgādīnam asambhavoyevāti āha “**na virāgāyā**”ti-ādi.

Anuttamaṃ **anuttariyanti** āha “**etaṃ anuttaran**”ti. **Hatthisminti** nimittatthe bhumanti āha “**hatthinimittam sikkhitabban**”ti. Hatthivisayattā hatthisannissitattā ca hatthisippam “hatthī”ti gahetvā “hatthismimpi sikkhatī”ti vuttam. Tasmā hatthisippe sikkhatīti evamettha attho daṭṭhabbo. Sesapadesupi eseva nayo.

Liṅgabyattayena vibhattibyattayena **pāricariyeti** vuttanti āha “**pāricariyāya paccupaṭṭhitā**”ti. Sesamettha suviññeyameva.

Anuttariyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Anuttariyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Devatāvaggo

1-4. Sekhasuttādivaṇṇanā

31-34. Catutthassa paṭhame sekhānam paṭiladdhaguṇassa parihāni nāma natthīti āha “**uparūpariguṇaparihānāyā**”ti, uparūpariladdhabbānam maggaphalānam parihānāya anuppādāyāti attho. Tatiyādīni uttānatthāneva.

Sekhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Vijjābhāgiyasuttavaṇṇanā

35. Pañcame (3.0106) sampayogavasena vijjam bhajanti, sahaajāta-aññamañña-nissayasampayutta-atthi-avigatādipaccayavasena tāya saha ekībhāvaṃ gacchantīti **vijjābhāgiyā**. Atha vā vijjābhāge vijjākoṭṭhāse vattanti vijjāsabhāgatāya tadeka-dese vijjākoṭṭhāse pavattantīti **vijjābhāgiyā**. Tattha vipassanāññaṃ, manoma-

yiddhi, cha abhiññāti aṭṭha vijjā. Purimena atthena tāhi sampayuttadhammā vijjābhāgiyā. Pacchimena atthena tāsu yā kāci ekāva vijjā vijjā, sesā vijjābhāgiyā. Evaṃ vijjāpi vijjāya sampayuttadhammāpi “vijjābhāgiyā” tveva veditabbā. Idha pana vipassanāññāsasampayuttā saññāva vijjābhāgiyāti āgatā, saññāsīsena sesa-sampayuttadhammāpi vuttā evāti daṭṭhabbaṃ. **Aniccānupassanāññāṇeti** aniccānupassanāññāṇe nissayapaccayabhūte uppannasaññā, tena sahaगतāti attho. Sese-supi eseva nayo.

Vijjābhāgiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Vivādamūlasuttavaṇṇanā

36. Chaṭṭhe **kodhanoti** kujjhanasīlo. Yasmā so appahīnakodhatāya adhigata-kodho nāma hoti, tasmā “**kodhena samannāgato**” ti āha. Upanāho etassa atthīti **upanāhī**, upanayhanasīloti vā **upanāhī**. Vivādo nāma uppajjamāno yebhuyyena paṭhamam dvinnam vasena uppajjatīti vuttam “**dvinnam bhikkhūnam vivādo**” ti. So pana yathā bahūnam anathāvaho hoti, tam nidassanamukhena nidassento “**kathan**” ti-ādimāha. **Abbhantaraparisāyāti** parisabbhantare.

Guṇamakkhanāya pavattopi attano kārakam gūthena paharantiṃ gūtho viya paṭhamataram makkhetīti makkho, so etassa atthīti **makkhī**. Paḷāsatiṃ paḷāso, parassa guṇe ḍamsitvā viya apanetiṃ attho. So etassa atthīti **paḷāsī**. Paḷāsī puggalo hi dutiyassa dhuram na deti, samam haritvā ativadati. Tenāha “**yugaggāhalakkhaṇena paḷāsena samannāgato**” ti. Issatiṃ **issukī**. Maccharāyatīti maccharam, tam etassa atthīti (3.0107) **maccharī**. Saṭhayati na sammā bhāsatiṃ **saṭho** Aññathā santam attānam aññathā pavedanato. Māyā etassa atthī **māyāvī**. Micchā pāpikā viññugarahitā etassa diṭṭhīti **micchādiṭṭhi**, kammapathapariyāpannāya “natthi dinnan” ti-ādivatthukāya micchattapariyāpannāya aniyyānikāya diṭṭhiyā samannāgatoti attho. Tenāha “**natthikavādī**” ti-ādi.

Sam attano diṭṭhiṃ, sayam vā attanā yathāgahitam parāmasati, sabhāvam atikkamitvā parato āmasatiṃ **sandiṭṭhiparāmāsī**. Ādhānam daḷham gaṇhātīti **ādhānaggāhī**, daḷhaggāhī, “idameva saccan” ti thiraggāhīti attho. Yuttam kāraṇam disvāva laddhiṃ paṭinissajjatiṃ paṭinissaggi, dukkhena kicchena kasirena bahumpi kāraṇam dassetvā na sakkā paṭinissaggiṃ kātunti **duppaṭinissaggi**. Yo attano uppannadiṭṭhiṃ “idameva saccan” ti daḷham gaṇhitvā api buddhādīhi kāraṇam dassetvā vuccamāno na paṭinissajjati. Tassetam adhivacanam. Tādiso hi puggalo yam yadeva dhammam vā adhammam vā suṇāti, tam sabbam “evam amhākam ācariyehi kathitam, evam amhehi sutan” ti kummova aṅgāni sake kapāle antoyeva samodahati. Yathā hi kacchapo attano hatthapādādike aṅge kenaci ghaṭite sabbāni aṅgāni attano kapāleyeva samodahati, na bahi nīharati, evamayampi “na sundaro tava gāho, chaḍḍehi nan” ti vutto tam na vissajjati, antoyeva attano hadaye eva ṭhapetvā vicarati, kumbhīlaggāham gaṇhāti. Yathā susumārā gahitam

na paṭinissajjanti, evaṃ gaṇhāti.

Vivādamūlasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Chaḷaṅgadānasuttavaṇṇanā

37. Sattame dakkhanti vaḍḍhanti etāyāti **dakkhinā**, pariccāgamayaṃ puññaṃ, tassūpakaraṇabhūto deyyadhammo ca. Idha pana deyyadhammo adhippeto. Tenevāha “**dakkhinaṃ paṭiṭṭhāpeti**” ti. Ito **uṭṭhitenā**ti ito khettato uppanna. Rāgo vinayati etenāti **rāgavinayo**, rāgassa samucchedikā paṭipadā. Tenāha “**rāgavinaya-paṭipadaṃ paṭipannā**” ti.

“**Pubbeva dānā sumano**” ti-ādigāthāya pubbeva dānā muñcacetanāya pubbe dānūpakaraṇasambharaṇato paṭṭhāya sumano “sampattinaṃ nidānaṃ anugāmi-kadānaṃ (3.0108) dassāmī” ti somanassito bhaveyya. **Dadaṃ cittaṃ pasādayeti** dadanto deyyadhammaṃ dakkhiṇeyyahatthe paṭiṭṭhāpento “asārato dhanato sārā-dānaṃ karomī” ti attano cittaṃ pasādeyya. **Datvā attamano hotīti** dakkhiṇeyyānaṃ deyyadhammaṃ pariccajitvā “paṇḍitapaññattaṃ nāma mayā anuṭṭhitaṃ, aho sādhu suṭṭhū” ti attamano pamudito pītisomanassajāto hoti. **Esāti** yā ayaṃ pubba-cetanā muñcacetanā aparacetanāti imāsaṃ kammaphalānaṃ saddhānugātānaṃ somanassapariggahitānaṃ tividhānaṃ cetanānaṃ pāripūrī, esā.

Sīlasaññaṃeti kāyikavācasikasamvarena. **Hatthapādeti** dakkhiṇeyyānaṃ hatthapāde. **Mukhaṃ vikkhāletvāti** tesamyeva mukhaṃ vikkhāletvā, attanāva mukhodakaṃ datvāti adhippāyo.

Chaḷaṅgadānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-11. Attakārīsuttādivaṇṇanā

38-41. Aṭṭhame kusalakiriyāya ādi-ārambhabhāvena pavattavīriyaṃ ṭhitasabhāvatāya sabhāvadhāraṇaṭṭhena dhātūti vuttanti āha- “**ārambhadhātūti ārabhanava-sena pavattavīriyan**” ti. Laddhāsevanaṃ vīriyaṃ balappattaṃ hutvā paṭipakkhe vidhamatīti āha “**nikkamadhātūti kosajjato nikkhamanasabhāvaṃ vīriyan**” ti. **Parakkamanasabhāvoti** adhimattatarānaṃ paṭipakkhadhammānaṃ vidhamanasama-tthatāya paṭupaṭutarabhāvena paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanasabhāvo.

Navamādīsu natthi vattabbaṃ.

Attakārīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Nāgitasuttavaṇṇanā

42. Dvādasame **māhaṃ nāgita yasena samāgamanti** mā ahaṃ yasena samāgamaṃ patthemī. **Mā ca mayā yasoti** yaso ca mayā mā samāgacchatūti (3.0109) attho. Iminā attano lābhasakkārena anattikataṃ vibhāveti. **Pañcahi vimuttīhīti** tadaṅgavimutti-ādīhi pañcahi vimuttīhi. Sesamettha uttānameva.

Nāgitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Devatāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dhammikavaggo

1. Nāgasuttavaṇṇanā

43. Pañcamassa paṭhame **parisiñcitunti** (ma. ni. aṭṭha. 1.272) yo cuṇṇamattikā-dīhi gattāni ubbaṭṭento mallakamuṭṭhādīhi vā ghaṃsanto nahāyati, so “nahāyati” ti vuccati. Yo tathā akatvā pakatiyāva nahāyati, so “parisiñcati” ti vuccati. Bhagavato ca sarīre tathā haritabbaṃ rajojallaṃ nāma nupalimpati acchachavibhāvato, utuggaṇatthaṃ pana bhagavā kevalaṃ uduke otarati. Tenāha **“gattāni parisiñcituṃ”** ti.

Pubbakoṭṭhakoti pācīnakoṭṭhako. Sāvattiyaṃ kira jetavanavihāro kadāci mahā, kadāci khuddako. Tathā hi so vipassissa bhagavato kāle yojaniko ahoṣi, sikhissa tigāvuto, vessabhussa aḍḍhayaṇiko, kakusandhassa gāvutappamāṇo, koṇāgamaṇassa aḍḍhagāvutappamāṇo, kassapassa vīsati-usabhappamāṇo, amhākaṃ bhagavato kāle aṭṭhakarīsappamāṇo jāto. Tampi nagaraṃ tassa vihārassa kadāci pācīnato hoti, kadāci dakkhiṇato, kadāci pacchimoto, kadāci uttarato. Jetavanagandhakuṭṭiyaṃ pana catunnaṃ mañcapādānaṃ patiṭṭhitaṭṭhānaṃ acalameva. Cattāri hi acalacetiyatṭhānāni nāma mahābodhipallaṅkatṭhānaṃ, isipatane dhammacakkappavattanaṭṭhānaṃ, saṅkassanagare devorohanakāle sopānassa patiṭṭhānaṭṭhānaṃ, mañcapādatṭhānanti. Ayaṃ pana pubbakoṭṭhako kassapadasabalassa vīsati-usabhavihārakāle pācīnadvārakoṭṭhako ahoṣi. So idāni “pubbakoṭṭhako” tveva paññāyati.

Kassapadasabalassa (3.0110) kāle aciravatī nagaraṃ parikkhipitvā sandamānā

pubbakoṭṭhakaṃ patvā udakena bhinditvā mahantaṃ udakarahadaṃ māpesi samatittikaṃ anupubbagambhīraṃ. Tattha ekaṃ rañño nhānatitthaṃ, ekaṃ nāgarānaṃ, ekaṃ bhikkhusaṅghassa, ekaṃ buddhānanti evaṃ paṭi-ekkāni nhānatitthāni honti ramaṇīyānivippakiṇṇarajatapaṭṭasadisavālūkāni. Iti bhagavatā āyasmatā ānandena saddhiṃ yena ayaṃ evarūpo pubbakoṭṭhako, tenupasaṅkami gattāni parisiñcituṃ. Athāyasmā ānando udakasāṭhikaṃ upanāmesi. Bhagavā surattadupaṭṭaṃ apanetvā udakasāṭhikaṃ nivāsesi. Thero dupaṭṭena saddhiṃ mahācīvaraṃ attano hatthagataṃ akāsi. Bhagavā udakaṃ otari, sahotaraṇenevassa uduke macchakacchapā sabbe suvaṇṇavaṇṇā ahesuṃ, yantanālikāhi suvaṇṇarasadhārāni siñcanakālo viya suvaṇṇapaṭappasāraṇakālo viya ca ahosi. Atha bhagavato nahānavattaṃ dassetvā paccuttiṇṇassa thero surattadupaṭṭaṃ upanāmesi. Bhagavā taṃ nivāsetvā vijjullatāsadisamaṃ kāyabandhanaṃ bandhitvā mahācīvaraṃ antantena saṃharitvā padumagabbhasadisamaṃ katvā upanītaṃ dvīsu kaṇṇesu gahetvā aṭṭhāsi. Tena vuttaṃ “**pubbakoṭṭhake gattāni parisiñcivā ekacīvaro aṭṭhāsi**” ti.

Evaṃ ṭhitassa pana bhagavato sarīraṃ vikasitapadumapupphasadisamaṃ sabba-pāliphullaṃ pāricchattakaṃ, tārāmarīcivikasitañca gaganatalaṃ siriyā avahasa-mānaṃ viya virocittha, byāmapabhāparikkhepavilāsini cassa dvattiṃsavaralakkhaṇamālā ganhitvā ṭhapitā dvattiṃsa candimā viya, dvattiṃsa sūriyā viya, paṭipāṭiyā ṭhapitadvattiṃsacakkavattidvattiṃsadevarājadvattiṃsamahābrahmāno viya ca ativiya virocittha. Yasmā ca bhagavato sarīraṃ sudhantacāmīkarasamānavāṇṇaṃ, suparisodhitapavāḷaruciratorāṇaṃ, suvisuddhanīlaratanāvalisadisakesatanuruhaṃ, tasmā taṃ taṃ taṃ viniggatasujātajātihiṅgulakarasūpasobhitaṃ upari satamegharatanāvalisucchāditaṃ jaṅgamamiva kanakagirisikharaṃ virocittha. Tasmiñca samaye dasabalassa sarīrato nikkhamitvā chabbaṇṇarasmiyo samantato asītihatthappamāṇe padese ādhāvanti vidhāvanti ratanāvalīratanadāmaratanacuṇṇavippakiṇṇaṃ viya pasāritaratanacittakañcanapaṭṭamiva āsiñcamānalākhārasadhārācittamiva ukkāsatani-pātasamākulamiva nirantaravippakiṇṇakāṇikārakiṇṇikapupphamiva vāyuvegasamuddhatacinapiṭṭhacuṇṇarañjitamiva (3.011 indadhanuvijjullatāvitānasanthataṃ viya gaganatalaṃ, taṃ ṭhānaṃ pavanañca sammā pharanti. Vaṇṇabhūmi nāmesā. Evarūpesu ṭhānesu buddhānaṃ sarīra-vaṇṇaṃ vā guṇavaṇṇaṃ vā cuṇṇiyapadehi vā gāthāhi vā atthañca upamāyo ca kāraṇāni ca āharitvā paṭibalena dhammakathikena pūretvā kathetuṃ vaṭṭati. Evarūpesu hi ṭhānesu dhammakathikassa thāmo veditabbo. **Pubbasadisāni kurumāno** Ti nirudakāni kurumāno, sukkhāpayamānoti attho. Sodake gatte cīvaraṃ pārupantassa hi cīvare kaṇṇikāni uṭṭhahanti, parikkhārabhaṇḍaṃ dussati, buddhānaṃ pana sarīre rajojallaṃ na upalimpati, padumapatte ukkhitta-udakabindu viya udakaṃ vinivaṭṭetvā gacchati. Evaṃ santepi sikkhāgāravatāya bhagavā “pabbajitavattaṃ nāmetan” ti mahācīvaraṃ ubhosu kaṇṇesu gahetvā purato kāyaṃ paṭicchādetvā aṭṭhāsi.

Tāḷitañca vāditañca tāḷitavāditaṃ, tūriyānaṃ tāḷitavāditaṃ tūriyatāḷitavāditaṃ. Mahantañca taṃ tūriyatāḷitavāditañcāti **mahātūriyatāḷitavāditaṃ**. Tenāha “**mahante-**

nā”ti-ādi. Atha vā bherimudiṅgapaṇavāditūriyānaṃ tāḷitaṃ viṇāveḷugomukhi-ā-dīnaṃ vāditañca **tūriyatāḷitavāditanti** vā evamettha attho daṭṭhabbo.

Abhiññāpāraṃ gatoti **abhiññāpāragū**. Evaṃ sesesupi. So hi bhagavā sabba-dhamme abhijānanto gatoti **abhiññāpāragū**. Tesu pañcupādānakkhandhe parijānanto gatoti **pariññāpāragū**. Sabbakilese pajahanto gatoti **pahānapāragū**. Cattāro magge bhāvento gatoti **bhāvanāpāragū**. Nirodhaṃ sacchikaronto gatoti **sacchikiri-yāpāragū**. Sabbasamāpattiṃ samāpajjanto gatoti **samāpattipāragū**. **Subrahmadevapuṭṭādayoti** ettha so kira devaputto accharāsaṅghaparivuto nandanakīḷitaṃ katvā pāricchattakamūle paññattāsane nisīdi. Taṃ pañcasatā parivāretvā nisinnā , pañcasatā rukkhaṃ abhiruhitvā madhurassarena gāyitvā pupphāni pātentī. Tāni gahetvā itarā ekatovaṇṭikamālāva ganthenti. Atha rukkhaṃ abhiruḷhā upaccheda-kavasena ekappahāreneva kālaṃ katvā avīcimhi nibbattā mahādukkhaṃ anubhāvanti. Atha kāle gacchante devaputto “imāsaṃ neva saddo suyati (3.0112), na pupphāni pātentī, kahaṃ nu kho gatā”ti āvajjento niraye nibbattabhāvaṃ disvā piyavatthukasokena ruppamāno cintesi- “etā tāva yathākammaṃ gatā, mayhaṃ āyusaṅkhāro kittako”ti. So “sattame divase mayāpi avasesāhi pañcasatāhi saddhiṃ kālaṃ katvā tattheva nibbattitabban”ti disvā balavatarena sokena sama-ppito. “Imaṃ mayhaṃ sokaṃ sadevake loke aññatra tathāgatā nibbāpetuṃ samattho natthī”ti cintetvā satthu santikaṃ gantvā vanditvā ekamantaṃ ṭhito-

“Niccaṃ utrastamidaṃ cittaṃ, niccaṃ ubbiggāmidaṃ mano;
anuppannesu kicchesu, atho uppatitesu ca;
sace atthi anutrastaṃ, taṃ me akkhāhi pucchito”ti. (saṃ. ni. 1.98)-

Imaṃ gāthamabhāsi. Bhagavāpissa-

“Nāññatra bojjhā tapasā, nāññatrindriyasamvarā;
nāññatra sabbanissaggā, sotthiṃ passāmi pāṇinan”ti. (saṃ. ni. 1.98)-

Dhammaṃ desesi. So desanāpariyosāne vigatasoko pañcahi accharāsatehi saddhiṃ sotāpattiphale patiṭṭhāya bhagavantaṃ namassamāno aṭṭhāsi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ “**dukkhappattā subrahmadevaputtādayo**”ti. **Ādi-saddena** candasūriyadevaputtādayo saṅgaṇhāti. **Catūhi kāraṇehīti** ārakattā, arīnaṃ arānañca hatattā, paccayādīnaṃ arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvāti imehi catūhi kāraṇehi.

Dasavidhasaṃyojanānīti orambhāgiyuddhambhāgiyabhedato dasavidhasaṃyojanāni. **Sabbe accarucīti** sabbasatte atikkamitvā pavattaruci. **Aṭṭhamakanti** sotāpattimaggaṭṭhaṃ sandhāya vadati. **Sotāpannoti** phalaṭṭho gahito.

Soraccanti “tattha katamaṃ soraccaṃ? Yo kāyiko avītikkamo, vācasiko avītkkamo, kāyikavācasiko avītkkamo, idaṃ vuccati soraccaṃ, sabbāpi silasaṃvaro soraccan”ti (dha. sa. 1349) vacanato sucisīlaṃ “soraccan”ti vuttaṃ. **Karuṇāti** karuṇābrahmavihāramāha. **Karuṇāpubbabhāgoti** tassa pubbabhāgaṃ upacārajjhānaṃ vadati.

Duvidhena (3.0113) **jhānenā** Ti ārammaṇūpanijjhānalakkhaṇūpanijjhānabhedato duvidhena jhānāmanena. **Pañcavidhamicchājīvavasenāti** kuhanālapanānemitikatānippesikatālābhena lābhamaṇnījigīsanatāsaṅkhāta- pañcavidhamicchājīva-

vasena. **Na lippatīti** na alliyati anusayato ārammaṇakaraṇato vā taṇhādiṭṭhi-abhinivesābhāvato. Sesamettha uttānameva.

Nāgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Migasālāsuttavaṇṇanā

44. Dutiye **samasamagatiyāti** ka-kārassa ya-kāravasena niddesoti āha “**sama-bhāvene**va samagatikā” ti. **Bhavissantīti** atītatthe anāgatavacanaṃ katanti āha “**bhavissantīti jātā**” ti. Purāṇassa hi isidattassa ca samagatikaṃ sandhāya sā evamāha.

Ammakāti mātugāmo. Upacāravacanañhetam. Itthīsu yadidaṃ ammakā mātugāmo janani janikāti. Tenāha “**itthī hutvā itthisaññāya eva samannāgatā**” ti.

Diṭṭhiyā paṭivijjhitabbaṃ appaṭividdhaṃ hotīti atthato kāraṇato ca paññāya paṭivijjhitabbaṃ appaṭividdhaṃ hoti, nijjaṭam niggumbaṃ katvā yāthāvato aviditaṃ hoti. Samaye samaye kilesehi vimuccanakaṃ pītipāmojjaṃ idha **sāmāyikaṃ** makāre akārassa dīghaṃ katvā. Tenāha- “**sāmāyikampi vimuttiṃ na labhatīti kālānu-kālaṃ dhammassavanaṃ nissāya pītipāmojjaṃ na labhati**” ti. **Pamiṇantīti** ettha ārambhattho pa-saddoti āha “**tuletuṃ ārabhanti**” ti. **Paṇītoti** visiṭṭho.

Tadantaranti vacanavipallāsenā upayogatthe sāmivacanaṃ katanti āha “**taṃ antaraṃ taṃ kāraṇan**” ti. Lobhassa aparāparuppattiyā bahuvacanasena “**lobhadhammā**” ti vuttā. **Sīlena vivesī aho**si methunadhammaviratiyā samannāgatattā.

Migasālāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-6. Iṇasuttādivaṇṇanā

45-48. Tatiye (3.0114) daliddo nāma duggato, tassa bhāvo **dāliddiyaṃ**. Na etassa sakaṃ sāpateyyanti **assako**, Asāpateyyo. Tenāha “**attano santakena rahito**” ti. “**Buddho dhammo saṅgho**” ti vutte “**sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho**” ti kenaci akampiyabhāvena okappanaṃ

ratanattayaguṇe ogāhetvā kappanaṃ **okappanasaddhā** nāma. “Idaṃ akusalaṃ kammaṃ no sakaṃ, idaṃ pana kammaṃ sakaṃ”ti evaṃ byatirekato anvayato ca kammassakatajānanaṃ **kammassakatapaññā**. Tividhañhi duccharitaṃ attanā katampi sakakammaṃ nāma na hoti atthabhañjanato. Sucaritaṃ sakakammaṃ nāma atthajananato. **Iṇādānasminti** paccattavacanatthe etaṃ bhumanti āha “**iṇa-ggahaṇaṃ vadāmi**”ti.

Kaṭaggāhoti kataṃ sabbaso siddhameva katvā gahaṇaṃ. So pana vijayalābho hotīti āha “**jayaggāho**”ti. Hirimano etassāti **hirimanoti** āha “**hirisampayuttacitto**”ti, pāpajigucchanaṃ **hiriyā sampayuttacittoti** attho. Ottappati ubbijjati bhāyati sīlenāti **ottappi**, ottappena samannāgato. **Nirāmisam sukhanti** tatiyajjhāna-sukhaṃ dūrasamussāritakāmāmisattā. **Upekkhanti** catutthajjhānupekkhaṃ, na yaṃ kiñci upekkhāvedananti āha “**catutthajjhānupekkhan**”ti. **Āraddhavīriyoti** paggahitaparipuṇṇakāyikacetāsikavīriyoti attho. Yo gaṇasaṅgaṇikaṃ vinodetvā catūsu iriyāpathesu aṭṭha-ārambhavatthavasena ekako hoti, tassa kāyikaṃ vīriyaṃ āraddhaṃ nāma hoti. Cittasaṅgaṇikaṃ vinodetvā aṭṭhasamāpattivasena ekako hoti. Gamane uppannakilesassa ṭhānaṃ pāpuṇitum na deti, ṭhāne uppannakilesassa nisajjaṃ, nisajjāya uppannakilesassa sayanaṃ pāpuṇitum na deti, uppanna-ṭṭhāneyeva kilese niggaṇhāti. Ayaṃ cetāsikaṃ vīriyaṃ āraddhaṃ nāma hoti. Paṭipakkhadūrībhāvena seṭṭhaṭṭhena ca eko udetīti ekodi, ekaggatā. Tassa yogato ekaggacitto idha **ekodi**. Paṭipakkhato attānaṃ nipāti, taṃ vā nipayati visosetīti **nipako**. Aññataraṃ kāyādibhedam ārammaṇaṃ sātisaṃyāya satiyā saratīti **sato**. Tenāha “**ekaggacitto**”ti-ādi.

Akuppā me vimuttīti mayhaṃ arahattaphalavimutti akuppatāya akuppārammaṇatāya ca akuppā. Sā hi rāgādīhi na kuppatīti akuppatāyapi akuppā (3.0115). Akuppaṃ nibbānamassā ārammaṇanti akuppārammaṇatāyapi akuppā. Tenevāha “**akuppārammaṇattā**”ti-ādi. **Bhavasamyojanānanti** kāmarāgapaṭighamānadiṭṭhivī-cikicchāsīlabbataparāmāsabhavarāga-issāmacchariya-avijjāsaṅkhātānaṃ dasannaṃ samyojanānaṃ. Imāni hi satte bhavesu samyojenti upanibandhanti bhavābhavena samyojenti, tasmā bhavasamyojanānīti vuccanti. **Khīṇāsavo uttama-aṇaṇo** kilesa-iṇānaṃ abhāvato. Aññe hi sattā yāva na kilesā pahīyanti, tāva sa-iṇā nāma aserivihārabhāvato. Catutthādīni uttānatthāni.

Iṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Khemasuttavaṇṇanā

49. Sattame **vutthabrahmacariyavāso**ti nivutthabrahmacariyavāso. **Katakaraṇīyoti** ettha **karaṇīyanti** pariññāpahānabhāvanāsacchikiriyamāha. Taṃ pana yasmā catūhi maggehi paccekaṃ catūsu saccesu kattabbattā soḷasavidhaṃ veditabbaṃ. Tenāha “**catūhi maggehi kattabban**”ti. Khandhakilesa-abhisāṅkhārasaṅkhātā tayo osīdāpanaṭṭhena bhārā viyāti bhārā. Te ohitā oropitā nikkhattā pātītā etenāti **ohita-**

bhāro. Tenāha “**khandhabhāraṃ ...pe... otāretvā ṭhito**” ti. Anuppatto sadatthanti **anuppattasadattho.** **Sadattho** ca sakatthamāha ka-kārassa da-kāraṃ katvā. Ettha hi arahattaṃ attano yonisomanasikārāyattattā attūpanibandhaṭṭhena sasantānapariyāpannattā attānaṃ avijahanaṭṭhena attano uttamatthena ca attano atthattā “sakattho” ti vuccati. Tenāha “**sadattho vuccati arahattan**” ti. **Sammadaññā vimuttoti** sammā aññāya vimutto, acchinnabhūtāya maggapaññāya sammā yathābhūtaṃ dukkhādīsu yo yathā jānitabbo, tathā jānitvā vimuttoti attho. Tenāha “**sammā hetunā**” ti-ādi. **Vimuttoti** ca dve vimuttiyo sabbassa cittasaṃkilesassa maggo nibbānādhimutti ca. Nibbāne adhimuccanaṃ tatha ninnapoṇapabbhāratāya. Arahā sabbakilesehi vimuttacittattā cittavimuttiyā vimutto. Nibbānaṃ adhimuttattā nibbāne vimutto. Sesamettha uttānameva.

Khemasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Indriyasamvarasuttavaṇṇanā

50. Aṭṭhame (3.0116) upanisīdati phalaṃ etthāti kāraṇaṃ **upanisā.** **Yathābhūtañānadassananti** yathāsabhāvajānanasaṅkhātaṃ dassanaṃ. Etena taruṇavipassanaṃ dasseti. Taruṇavipassanā hi balavavipassanāya paccayo hoti. **Taruṇavipassanā**ti nāmarūpapariggāhe ñāṇaṃ, paccayapariggāhe ñāṇaṃ, sammāsane ñāṇaṃ, maggāmagge vavatthapetvā ṭhitañāṇanti catunnaṃ ñāṇānaṃ adhivacanaṃ. Nibbindati etāyāti **nibbidā.** **Balavavipassanā**ti bhayatupatṭhāne ñāṇaṃ ādīnavānupassane ñāṇaṃ muccitukamyatāñāṇaṃ saṅkhārupekkhāñāṇanti catunnaṃ ñāṇānaṃ adhivacanaṃ. Paṭisaṅkhānupassanā pana muccitukamyatāpakkhikā eva. “Yāva maggāmaggañānadassanavisuddhi, tāva taruṇavipassanā” ti hi vacanato upakkilesavimutta-udayabbayañāṇato balavavipassanā. Virajjati ariyo saṅkhārato etenāti **virāgo**, ariyamaggo. **Arahattaphalanti** ukkaṭṭhaniddesato vuttaṃ. Indriyasamvarassa sīlarakkhaṇahetuttā vuttaṃ “**sīlānurakkhaṇa-indriyasamvaro kathito**” ti.

Indriyasamvarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Ānandasuttavaṇṇanā

51. Navame **therā bhikkhū viharanti bahussutā āgatāgamā**ti-ādipāḷipadesu imināva nayena attho daṭṭhabbo- sīlādiguṇānaṃ thirabhāvappattiyā **therā.** Suttageyyādi bahu suttaṃ etesanti **bahussutā.** Vācuggatadhāraṇena sammadeva garūnaṃ santike āgamitabhāvena āgato pariyattidhammasaṅkhāto āgamo etesanti **āgatāgamā.** Suttātidhammasaṅkhātassa dhammassa dhāraṇena **dhammadharā.** Vinayadhāraṇena **vinayadharā.** Tesamyeva dhammavinayānaṃ mātikāya dhāraṇena

mātikādharā. Tattha tattha dhammaparipucchāya **paripucchati.** Taṃ atthaparipucchāya **paripañhati** vīmaṃsati vicāreti. **Idaṃ, bhante, kathaṃ, imassa kvatthoti** paripucchanaṃ pañhanākāradassanaṃ. **Āvivaṭaṅgeva** pāḷiyā atthaṃ padesantarapāḷidassanena āgamato **vivaranti.** **Anuttānikataṅga** yuttivibhāvanena **uttānikaronti.** **Kaṅkhāṭṭhānīyesu dhammesu** saṃsayuppattiyā (3.0117) hetuyā gaṇṭhiṭṭhānabhūtesu pāḷipadesu yāthāvato vinicchayaḍānena **kaṅkhaṃ paṭivinodenti.**

Ānandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Khattiyasuttavaṇṇanā

52. Dasame bhoge adhippāyo etesanti **bhogādhippāyā.** Paññatthāya etesaṃ mano upavicaratīti **paññūpavicārā.** Pathaviyā dāyatthāya vā cittaṃ abhiniveso etesanti **pathavībhinivesā.** Mantā adhiṭṭhānaṃ patiṭṭhā etesanti **mantādhiṭṭhānā.** Iminā nyena sesapadānīpi veditabbāni. Sesam uttānameva.

Khattiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Appamādasuttavaṇṇanā

53. Ekādasame **jaṅgalānanti** ettha yo nipicchalo na anūpo nirudakatāya thaddhalūkho bhūmippadeso, so “jaṅgalo”ti vuccati. Tabbahulatāya pana idha sabbo bhūmippadeso jaṅgalo. Tasmim jaṅgale jātā bhavāti vā jaṅgalā, tesam **jaṅgalānaṃ.** Evañhi nadicarānampi hatthīnaṃ saṅgaho kato hoti samodhātānānaṃ viya samodhāyakānampi idha jaṅgalaggahaṇena gaḥetabbato. **Pathavītalacārīnanti** iminā jalacārino ca nivatteti adissamānapādattā. “**Pāṇānaṃ**”ti sādharmaṇava-cānampi “**padajātāni**”ti saddantarāsannidhānena visesaniviṭṭhameva hotīti āha “**sapādakapāṇānaṃ**”ti. “Muttagataṃ”ti-ādīsu (ma. ni. 2.119; a. ni. 9.11) gata-saddo viya idha **jāta**-saddo anattantaro ti āha “**padajātāni padāni**”ti. **Samodhānanti** samavarodham, antogadham vā. Tenāha “**odhānaṃ upanikkhepaṃ gacchanti**”ti. **Kūṭaṅgamāti** pārimantena kūṭam upagacchanti. **Kūṭaninnāti** kūṭacchiddamagge pavisanavasena kūṭe ninnā. **Kūṭasamosaraṇāti** chidde anupavisanavasena ca āhacca avatthānena ca kūṭe samodahitvā ṭhitā. Vaṇṭe (3.0118) patamāne sabbāni bhūmiyaṃ patantīti āha “**vaṇṭānuvattakāni bhavanti**”ti.

Appamādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Dhammikasuttavaṇṇanā

54. Dvādasame **jātibhūmiyanti** ettha jananaṃ jāti, jātiyā bhūmi **jātibhūmi**, Jāta-
tṭhānaṃ. Taṃ kho panetaṃ neva kosalamahārājādīnaṃ, na caṅkibrāhmaṇādīnaṃ,
na sakkasuyāmasantusitādīnaṃ, na asītimahāsāvakānaṃ, na aññesaṃ sattānaṃ
“jātibhūmi”ti vuccati. Yassa pana jātadivase dasasahassī lokadhātu ekaddhajamā-
lāvippakiṇṇakusumavāsacuṇṇagaṇasugandhā sabbapāli-phullamiva nandana-
vanaṃ virocāmānā paduminipaṇṇe udakabindu viya akampittha, jaccandhādī-
nañca rūpadassanādīni anekāni pāṭihāriyāni pavattiṃsu. Tassa sabbaññubodhis-
tassa jātaṭṭhānaṃ, sātisaṃyassa pana janakakapilavatthusannissayo “jātibhūmi”ti
vuccati. **Jātibhūmakā upāsakā**ti jātibhūmivāsino upāsakā. Santanetvā sabbaso
tanetvā pattharivā ṭhitamūlāni **mūlasantānakāni**. Tāni pana atthato mūlāniyevāti
āha “**mūlasantānakānanti mūlāna**”ti.

Jātadivase āvudhānaṃ jotitattā, rañño aparimitassa ca sattakāyassa anathato
paripālanasamatthatāya ca “jotipālo”ti laddhanāmattā vuttaṃ “**nāmena jotipālo**”ti.
Govindoti govindiyābhisekena abhisitto, govindassa ṭhāne ṭhapanābhisekena
abhisittoti attho. Taṃ kira tassa brāhmaṇassa kulaparamparāgataṃ ṭhānantaraṃ.
Tenāha “**ṭhānena mahāgovindo**”ti. Gavaṃ paññañca vindati paṭilabhatīti govindo,
mahanto govindoti **mahāgovindo**. **Goti** hi paññāyetaṃ adhivacanaṃ “gacchati
atthe bujjhati”ti katvā. Mahāgovindo ca amhākaṃ bodhisattoyeva. So kira disa-
mpatissa nāma rañño purohitassa govindabrāhmaṇassa putto hutvā attano
pitussa ca rañño ca accayena tassa putto reṇu, sahāyā (3.0119) cassa sattabhū,
brahmadatto, vessabhū, bharato, dve dhataratṭhāti ime satta rājāno yathā añña-
maññaṃ na vivadanti. Evaṃ rajje patiṭṭhāpetvā tesam atthadhamme anusāsante
jambudīpatale sabbesaṃ rājāva raññaṃ, brahmāva brāhmaṇānaṃ, devova gaha-
patikānaṃ sakkato garukato mānito pūjito apacito uttamagāraṇatṭhānaṃ ahosi.
Tena vuttaṃ “**reṇu-ādīnaṃ sattannaṃ rājūnaṃ purohito**”ti. Imeva satta bhāra-
dhārā mahārājāno. Vuttañhetam-

“Sattabhū brahmadatto ca, vessabhū bharato saha;

reṇu dve ca dhataratṭhā, tadāsuṃ satta bhāradhā”ti. (dī. ni. aṭṭha. 2.308);

Rañño diṭṭhadhammikasamparāyikatṭhānaṃ puro vidhānato pure saṃvidhānato
purohito. **Kodhāmagandhenāti** kodhasaṅkhātena pūtigandhena. Karuṇā assa
atthīti **karuṇanti** sapubbabhāgakarūṇajjhānaṃ vuttanti āha “**karuṇāya ca karuṇāpu-
bbabhāge ca ṭhitā**”ti. Yakāro sandhivasena āgatoti āha “**yeteti ete**”ti. **Arahattato
paṭṭhāya sattamoti** sakadāgāmī. **Sakadāgāmiṃ upādāyāti** sakadāgāmibhāvaṃ
paṭicca. Sakadāgāmissa hi pañcindriyāni sakadāgāmibhāvaṃ paṭicca mudūni
nāma honti. Sesamettha suviññeyyameva.

Dhammikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammikavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitam.

2. Dutiyapaṇṇāsakaṃ

6. Mahāvaggo

1. Soṇasuttavaṇṇanā

55. Chaṭṭhassa (3.0120) paṭhame nisīdi bhagavā paññatte āsaneti ettha kiṃ taṃ āsanam paṭhamameva paññattam, udāhu bhagavantaṃ disvā paññattanti ce? Bhagavato dharamānakāle padhānikabhikkhūnam vattametaṃ, yadidaṃ attano vasanaṭṭhāne buddhāsanam paññapetvāva nisīdananti dassento āha “**padhānika-bhikkhū**”-ti-ādi. Buddhakāle kira yattha yattha ekopi bhikkhu viharati, sabbattha buddhāsanam paññattameva hoti. Kasmā? Bhagavā hi attano santike kammaṭṭhānam gahetvā phāsukaṭṭhāne viharante manasi karoti- “asuko mayham santike kammaṭṭhānam gahetvā gato, asakkhi nu kho visesaṃ nibbattetuṃ, no”-ti. Atha naṃ passati kammaṭṭhānam vissajjetvā akusalavitakkaṃ vitakkayamānam, tato “kathañhi nāma mādisassa satthu santike kammaṭṭhānam gahetvā viharantaṃ imaṃ kulaputtaṃ akusalavitakkā adhibhavitvā anamatagge vaṭṭadukkhe saṃsāressanti”-ti tassa anuggahatthaṃ tattheva attānam dassetvā taṃ kulaputtaṃ ova-ditvā ākāsaṃ uppatitvā puna attano vasanaṭṭhānameva gacchati. Athevaṃ ovadiyamānā te bhikkhū cintayimṣu “satthā amhākaṃ manaṃ jānitvā āgantvā amhākaṃ samīpe ṭhitameva attānam dasseti. Tasmim̐ khaṇe, ‘bhante, idha nisīdatha nisīdathā’-ti āsanapariyesanam nāma bhāro”-ti. Te āsanam paññapetvāva viharanti. Yassa piṭhaṃ atthi, so taṃ paññapeti. Yassa natthi, so mañcaṃ vā phalakaṃ vā pāsāṇam vā vālikāpuñjam vā paññapeti. Taṃ alabhamānā purāṇapaṇṇānīpi saṃkaḍḍhitvā tattha paṃsukūlam pattharivā ṭhapenti.

Satta sarā-ti- chajjo, usabho, gandhāro, majjhimo, pañcamo, dhevato, nisādoti ete satta sarā. **Tayo gāmā**-ti- chajjagāmo, majjhimagāmo, sādharmaṇagāmoti tayo gāmā, samūhāti attho. Manussaloke viṇāvādanā ekekassa sarassa vasena tayo tayo mucchanāti katvā **ekavīsati mucchanā**. Devaloke viṇāvādanā pana samapaññāsa mucchanāti vadanti. Tattha hi ekekassa sarassa vasena satta (3.0121) satta mucchanā, antarassa sarassa ca ekāti samapaññāsa mucchanā. Teneva **sakkapañhasuttasamvaṇṇanāyam** (dī. ni. aṭṭha. 2.345) “samapaññāsa mucchanā mucchetvā”-ti pañcasikhassa viṇāvādanam dassentena vuttaṃ. **Ṭhānā ekūnapaññāsā**-ti ekekasseva sarassa satta satta ṭhānabhedā, yato sarassa maṇḍalatāvavattānam hoti. Ekūnapaññāsaṭṭhānaviseso tisso duve catasso catasso tisso duve catassoti dvāvīsati sutibhedā ca icchitā.

Atigāḷhaṃ āradhanti thinamiddhachambhitattānaṃ vūpasamatthaṃ ativiya āradhaṃ. Sabbattha niyuttā **sabbatthikā**. Sabbena vā līnuddhaccapakkihiyena atthetabbā **sabbatthikā**. Samathoyeva **samathanimittaṃ**. Evaṃ sesesupi. **Khayā rāgassa vītarāgattā**ti ettha yasmā bāhirako kāmesu vītarāgo na khayā rāgassa vītarāgo sabbaso avippahīnarāgattā. Vikkhambhitarāgo hi so. Arahā pana khayā eva, tasmā vuttaṃ “khayā rāgassa vītarāgattā”ti. Esa nayo dosamohesupi.

Lābhasakkārasilokaṃ nikāmayamānoti ettha labbhati pāpuṇiyatīti **lābho**, catunnaṃ paccayānametaṃ adhivacanaṃ. Sakkaccaṃ kātabboti **sakkāro**. Paccayā eva hi paṇītapāṇītā sundarasundarā abhisaṅkharitvā katā “sakkāro”ti vuccati, yā ca parehi attano gāravakiriyā, pupphādīhi vā pūjā. **Silokoti** vaṇṇabhāṇanaṃ. Taṃ lābhañca, sakkārañca, silokañca, nikāmayamāno, pavattayamānoti attho. Tenevāha “**catupaccayalābhañca ...pe... patthayamāno**”ti.

Thūṇanti pasūnaṃ bandhanatthāya nikhātathambhasaṅkhātaṃ thūṇaṃ. Sesam suviññeyyameva.

Soṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Phaggunasuttavaṇṇanā

56. Dutiye **samadhosī**ti samantato adhosi. Sabbabhāgena pariphandanacalanākārena apacitiṃ dasseti. Vattaṃ kiretaṃ bāḷhagilānenapi vuḍḍhataraṃ (3.0122) disvā uṭṭhitākārena apaciti dassetabbā. Tena pana “mā calī mā calī”ti vattabbo, taṃ pana calanaṃ uṭṭhānākāradassanaṃ hotīti āha “**uṭṭhānākāraṃ dasseti**”ti. **Santimāni āsanānī**ti paṭhamameva paññatthāsaṇaṃ sandhāya vadati. Buddhakālasmiñhi ekassapi bhikkhuno vasanaṭṭhāne- “sace satthā āgacchissati, āsanaṃ paññattameva hotū”ti antamaso phalakamattampi paṇṇasanthāramattampi paññattameva. **Khamaniyaṃ yāpaniyanti** kacci dukkhaṃ khamituṃ, iriyāpathaṃ vā yāpetuṃ sakkāti pucchati. **Sīsavedanā**ti kutoci nikkhamituṃ alabhamānehi vātehi samuṭṭhāpitā balavatiyo sīsavedanā honti.

Phaggunasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Chaḷabhijātisuttavaṇṇanā

57. Tatiye **abhijātiyoti** ettha **abhi**-saddo upasaggamattaṃ, na atthavisesajotakoti āha “**cha jātiyo**”ti. **Abhijāyatīti** etthāpi eseva nayo.

Urabbhe hanantīti **orabbhikā**. Evaṃ **sūkarikā**dayo veditabbā. **Rodenti** kururakammantatāya sappāṭibaddhe satte assūni mocentīti ruddā, te eva **luddā** ra-kārassa la-kāraṃ katvā. Iminā aññepi ye keci māgavikā nesādā vuttā, te pāpakammappa-sutatāya “**kaṇhābhijātī**”ti vadati.

Bhikkhūti ca buddhasāsane bhikkhū. Te kira sacchandarāgena paribhuñjantīti adhippāyena catūsu paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādantīti “kaṇṭakavuttikā”ti vadati. Kasmāti ce? Yasmā te paṇite paccaye paṭisevantīti tassa micchāgāho. Nāyaladdhepi paccaye bhuñjamānā ājīvakasamayassa vilomaggāhitāya paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādanti nāmāti vadatīti. Atha vā **kaṇṭakavuttikā** evaṃ-nāmakā eke pabbajitā, ye savisesaṃ attakilamathānuyogaṃ anuyuttā. Tathā hi te kaṇṭake vattantā viya hontīti “kaṇṭakavuttikā”ti vuttā. Imameva ca atthavikappaṃ sandhāyāha “**kaṇṭakavuttikāti samaṇā nāmete**”ti.

Lohitābhijāti (3.0123) nāma nigaṇṭhā ekasātakāti vuttā. Te kira ṭhatvā bhuñjana-nahānappaṭikkhepādivatasamāyogena purimehi dvīhi paṇḍaratarā.

Acelakasāvakāti ājīvakasāvake vadati. Te kira ājīvakaladdhiyā suvisuddhacittatāya nigaṇṭhehipi paṇḍaratarā. Evañca katvā attano paccayadāyake nigaṇṭhehipi jeṭṭhakatare karoti.

Ājīvakā ājīvakiniyo “**sukkābhijāti**”ti vuttā. Te kira purimehi catūhi paṇḍaratarā. Nandādayo hi tathārūpaṃ ājīvakappaṭipattiṃ ukkaṃsaṃ pāpetvā ṭhitā, tasmā nigaṇṭhehi ājīvakasāvakehi ca paṇḍaratarāti “**paramasukkābhijāti**”ti vuttā.

Bilaṃ olaggeyyunti maṃsabhāgaṃ nhārunā vā kenaci vā ganthitvā purisassa hatthe vā kese vā olambanavasena bandheyyuṃ. Iminā satthadhammaṃ nāma dasseti. Satthavāho kira mahākantāraṃ paṭipanno antarāmagge goṇe mate maṃsaṃ gahetvā sabbesaṃ satthikānaṃ “idaṃ khāditvā ettakaṃ mūlaṃ dātābba-n”ti koṭṭhāsaṃ olambati. Goṇamaṃsaṃ nāma khādantāpi atthi, akhādantāpi atthi, khādantāpi mūlaṃ dātuṃ sakkontāpi asakkontāpi. Satthavāho yena mūlena goṇo gahito, taṃ mūlaṃ satthikehi dhāraṇatthaṃ sabbesaṃ balakkārena koṭṭhāsaṃ datvā mūlaṃ gaṇhāti. Ayaṃ satthadhammo.

Kaṇhābhijātiyo samānoti kaṇhe nīcakule jāto hutvā. **Kaṇhadhammanti** paccatte upayogavacananti āha “**kaṇhasabhāvo hutvā abhijāyati**”ti, taṃ antogadhahe-tu-atthaṃ padaṃ, uppādetīti attho. Tasmā **kaṇhaṃ dhammaṃ abhijāyatīti** kālakāṃ dasadussīlyadhammaṃ uppādeti. **Sukkaṃ dhammaṃ abhijāyatīti** etthāpi iminā nayena attho veditabbo. So hi “ahaṃ pubbepi puññānaṃ akatattā nīcakule nibbatto, idāni puññaṃ karissāmi”ti puññasāṅkhātaṃ paṇḍaradhammaṃ karoti.

Akaṇhaṃ asukkaṃ nibbānanti sace kaṇhaṃ bhavēyya, kaṇhavipākaṃ dadeyya yathā dasavidhaṃ dussīlyadhammaṃ. Sace sukkaṃ, sukkavipākaṃ dadeyya yathā dānasīlādikusalakammaṃ. Dvinnampi appadānato “akaṇhaṃ asukkan”ti vuttaṃ. Nibbānañca nāma imasmiṃ atthe arahattaṃ adhippettaṃ “abhijāyati”ti vacanato (3.0124). Tañhi kilesanibbānante jātattā nibbānaṃ nāma yathā “rāgā-dīnaṃ khayante jātattā rāgakkhayo, dosakkhayo, mohakkhayo”ti. Paṭippassa-mbhanavasena vā kilesānaṃ nibbāpanato nibbānaṃ. Taṃ esa abhijāyati pasavati. Idhāpi hi antogadhahetu atthaṃ “jāyati”ti padaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana “jāyatī”ti imassa pāpuṇātīhi atthaṃ gahetvāva “**nibbānaṃ pāpuṇātī**”ti vuttaṃ. **Sukkābhijātiyo samānoti** sukke uccakule jāto hutvā. Sesametta suviññeyyameva.

Chaḷabhijātisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Āsavasuttavaṇṇanā

58. Catutthe **saṃvarenā**ti saṃvarena hetubhūtena vā. **Idhā**ti ayaṃ idha-saddo sabbākārato indiyasaṃvarasaṃvutassa puggalassa sannissayabhūtasāsanapari-dīpano, aññassa tathābhāvappaṭisedhano vāti vuttaṃ “**idhāti idhasmiṃ sāsane**”ti. **Paṭisaṅkhā**ti paṭisaṅkhāya. **Saṅkhā**-saddo ñāṇakoṭṭhāsapaññattigaṇanādīsu dissati “saṅkhāyekaṃ paṭisevati”ti-ādīsu (ma. ni. 2.168) hi ñāṇe dissati. “Papañca-saññāsaṅkhā samudācaranti”ti-ādīsu (ma. ni. 1.202, 204) koṭṭhāse. “Tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ saṅkhā samaññā”ti-ādīsu (dha. sa. 1313-1315) paññattiyāṃ. “Na sukaraṃ saṅkhātun”ti-ādīsu (saṃ. ni. 2.128) gaṇanāya. Idha pana ñāṇe daṭṭhabbo. Tenevāha “**paṭisañjānitvā paccavekkhitvāti attho**”ti. Ādīnavapaccavekkhaṇā ādīnavapaṭisaṅkhāti yojanā. **Sampalimaṭṭhanti** ghaṃsitaṃ. **Anubyañjana-**soti hatthapādasita-ālokitavilokitādippakārabhāgaso. Tañhi ayonisomanasikaroto kilesānaṃ anubyañjanato “anubyañjanan”ti vuccati. **Nimittaggāho**ti itthipurisani-mittassa subhanimittādikassa vā kilesavatthubhūtassa nimittassa gāho. **Ādittapari-**yāyenāti **ādittapariyāye** (saṃ. ni. 4.28; mahāva. 54) āgatanayena veditabbo.

Yathā itthiyā indriyaṃ itthindriyaṃ, na evamidaṃ, idaṃ pana cakkhumeva indri-yanti **cakkhundriyaṃ**. Tenāha “**cakkhumeva indriyan**”ti. Yathā āvāṇe niyataṭṭhitiko kacchapo “āvāṇakacchapo”ti vuccati, evaṃ tappaṭibaddhavuttitāya taṃ ṭhāno (3.012) saṃvaro cakkhundriyasaṃvaro. Tenāha “**cakkhundriye saṃvaro cakkhundriya-**saṃvaro”ti. Nanu ca cakkhundriye saṃvaro vā asaṃvaro vā natthi. Na hi cakkhu-pasādaṃ nissāya sati vā muṭṭhassaccaṃ vā uppajjati. Apica yadā rūpārammaṇaṃ cakkhussa āpāthaṃ āgacchati, tadā bhavaṅge dvikkhattuṃ uppajjitvā niruddhe kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṃ sādhayamānā uppajjitvā nirujjhati. Tato cakkhu-viññāṇaṃ dassanakiccaṃ, tato vipākamanodhātu sampaṭicchana-kiccaṃ, tato vipākamanoviññāṇadhātu santīraṇakiccaṃ, tato kiriyāhetukamanoviññāṇadhātu voṭṭhabbanakiccaṃ sādhayamānā uppajjitvā nirujjhati, tadanantaraṃ javanaṃ javati. Tatthāpi neva bhavaṅgasamaye, na āvajjanādīnaṃ aññatarasamaye ca saṃvaro vā asaṃvaro vā atthi. Javanakkhaṇe pana sace dussīlyaṃ vā muṭṭha-ssaccaṃ vā aññāṇaṃ vā akkhanti vā kosajjaṃ vā uppajjati, asaṃvaro hoti. Tasmim̐ pana silādīsu uppannesu saṃvaro hoti, tasmā “cakkhundriye saṃvaro”ti

kasmā vuttanti āha “javane uppajjamānopi hesa ...pe... cakkhundriyasaṃvaroti vuccati” ti.

Idaṃ vuttaṃ hoti- yathā nagare catūsu dvāresu asaṃvutesu kiñcāpi antoghara-
dvārakoṭṭhakagabbhādayo susaṃvutā, tathāpi antonagare sabbaṃ bhaṇḍaṃ ara-
kkhitaṃ agopitameva hoti. Nagaradvārena hi pavisitvā corā yadicchakaṃ
kareyyuṃ, evamevaṃ javane dussilyādīsu uppannesu tasmim̐ asaṃvare sati
dvārampi aguttaṃ hoti bhavaṅgampi āvajjanādīni vithicittāni. Yathā pana nagara-
dvāresu saṃvutesu kiñcāpi antogharādayo asaṃvutā, tathāpi antonagare sabbaṃ
bhaṇḍaṃ surakkhitaṃ sugopitameva hoti. Nagaradvāresu hi pihitesu corānaṃ
paveso natthi, evamevaṃ javane silādīsu uppannesu dvārampi suguttaṃ hoti
bhavaṅgampi āvajjanādīni vithicittāni, tasmā javanakkhaṇe uppajjamānopi
cakkhundriyasaṃvaroti vuttoti.

Saṃvarena samannāgato puggalo saṃvutoti āha “upeto” ti. **Ayamevettha attho
sundarataroti** upari pāliyaṃ sandissanato vuttaṃ. Tenāha “**tathā hi**” ti-ādi.

Yanti ādesoti iminā liṅgavipallāsenā saddhiṃ vacanavipallāso katoti dasseti,
nipātapadaṃ vā etaṃ puthuvacanatthaṃ. **Vighātakarā**ti cittavighātakarā (3.0126),
kāyacittadukkhanibbattakā vā. Yathāvuttakilesahetukā dāhānubandhā vipākā eva
vipākaparilāhā. Yathā panettha āsavā aññe ca vighātakarā kilesaparilāhā sambha-
vanti, taṃ dassetuṃ “**cakkhudvārasmiñhi**” ti-ādi vuttaṃ. Taṃ suviññeyyameva.
Ettha ca saṃvaraṇūpāyo, saṃvaritabbaṃ, saṃvaro, yato so saṃvaro, yattha
saṃvaro, yathā saṃvaro, yañca saṃvaraphalanti ayaṃ vibhāgo veditabbo.
Kathaṃ? “Paṭisaṅkhā yoniso” ti hi **saṃvaraṇūpāyo**. Cakkhundriyaṃ **saṃvaritabbaṃ**.
Saṃvaraggahaṇena gahitā sati saṃvaro. “Asaṃvutassā” ti **saṃvaraṇāvadhī**.
Asaṃvarato hi saṃvaraṇaṃ. Saṃvaritabbaggahaṇasiddho idha **saṃvaravisayo**.
Cakkhundriyañhi saṃvaraṇaṃ ñāṇaṃ rūpārammaṇe saṃvarayatīti avuttasiddho-
yamatto. Āsavatannimittakilesaparilāhābhāvo **phalaṃ**. Evaṃ sotadvārādīsu yoje-
tabbaṃ. **Sabbathevāti** manodvāre pañcadvāre cāti sabbasmim̐ dvāre.

Paṭisaṅkhā yoniso cīvaranti-ādīsu “sītassa paṭighātāyā” ti-ādinā paccavekkhaṇa-
meva yoniso paṭisaṅkhā. **Īdisanti** evarūpaṃ iṭṭhārammaṇaṃ. **Bhavapatthanāya**
assādayatoti bhavapatthanāmukhena **bhāvitam̐** ārammaṇaṃ assādentassa. **Cīva-**
ranti nivāsanādi yaṃ kiñcicīvaraṃ. **Paṭisevatīti** nivāsanādivasena paribhuñjati.
Yāvadevāti payojanaparimāṇaniyamaṃ. Sītappaṭighātādiyeva hi yogino cīvara-
ppaṭisevanappayojanaṃ. **Sītassāti** sītadhātukkabhato vā utupariṇāmato vā uppa-
nassa sītassa. **Paṭighātāyāti** paṭighātanatthaṃ tappaccayassa vikārassa vinoda-
natthaṃ. **Uṇhassāti** aggisantāpato uppannassa uṇhassa. **Ḍamsā**dayo pākaṭāyeva.
Puna **yāvadevāti** niyatappayojanaparimāṇaniyamaṃ. Niyatañhi payojanaṃ
cīvaraṃ paṭisevantassa hirikopīnappaṭicchādanaṃ, itaraṃ kadāci. **Hirikopīnanti**
sambādhaṭṭhānaṃ. Yasmiñhi aṅge vivaṭe hirī kuppāti vinassati, taṃ hiriyā kopa-
nato hirikopīnaṃ, taṃpaṭicchādanatthaṃ cīvaraṃ paṭisevati.

Piṇḍapātanti yaṃ kiñci āhāraṃ. So hi piṇḍolyena bhikkhuno patte patanato,
tattha tattha laddhabhikkhāpiṇḍānaṃ pāto sannipātoti vā “piṇḍapāto” ti vuccati.
Neva davāyāti na kīlanāya. **Na madāyāti** na balamadamaṇamadapurisama-

dattham. **Na mañḍanāyāti** na aṅgapaccaṅgānaṃ piṇanabhāvattham. **Na vibhūsanāyāti** na tesamyeva sobhattham, chavisampatti-atthanti attho (3.0127). Imāni yathākkamaṃ mohadosasaṅṭhānavaṇṇarāgūpanissayappahānatthāni veditabbāni. Purimaṃ vā dvayaṃ attano saṃkilesuppattinisedhanattham, itaraṃ parasapi. Cattāripi kāmasukhallikānuyogassa pahānattham vuttānīti veditabbāni. **Kāyassāti** rūpakāyassa. **Ṭhitiyā yāpanāyāti** pabandhaṭṭhitatthañceva pavattiyā avicchedanatthañca, cirakālaṭṭhitattham jīvitindriyassa pavattāpanattham. **Vihimsūparatiyāti** jighacchādukkhassa uparamattham. **Brahmacariyānuggahāyāti** sāsana-maggabrahmacariyānaṃ anuggaṇhanattham. **Itīti** evaṃ iminā upāyena. **Purāṇaṅca vedanaṃ paṭihaṅkhāmīti** purāṇaṃ abhuttapaccayā uppajjanakavedanaṃ paṭihānissāmi. **Navaṅca vedanaṃ na uppādessāmīti** navaṃ bhuttapaccayā uppajjanakavedanaṃ na uppādessāmi. Tassā hi anuppajjanatthameva āhāraṃ paribhuñjati. Ettha abhuttapaccayā uppajjanakavedanā nāma yathāvuttajighacchānimittā vedanā. Sā hi abhuñjantassa bhīyyo bhīyyopavaḍḍhanavasena uppajjati, bhuttapaccayā anuppajjanakavedanāpi khudānimittāva aṅgadāhasūlādivedanā appavattā. Sā hi bhuttapaccayā anuppannāva na uppajjissati. Vihimsānimittatā cetāsaṃ vihiṃsāya viseso.

Yātrā ca me bhavissatīti yāpanā ca me catunnaṃ iriyāpathānaṃ bhavissati. “Yāpanāyā”ti iminā jīvitindriyayāpanā vuttā, idha catunnaṃ iriyāpathānaṃ avicchedasaṅkhātā yāpanāti ayametāsaṃ viseso. **Anavajjatā ca phāsuvihāro cāti** ayuttapariyesanappaṭiggahaṇaparibhogaparivajjanena anavajjatā, parimitaparibhogena phāsuvihāro. Asappāyāparimitabhōjanapaccayā aratitandīvijambhitāviññugarahādidosābhāvena vā anavajjatā. Sappāyāparimitabhōjanapaccayā kāyabalasambhāvena phāsuvihāro. Yāvadattham udarāvadehakabhōjanaparivajjanena vā seyyasukhapassasukhamiddhasukhādīnaṃ abhāvato anavajjatā. Catupañcālopamatta-ūnabhōjanena catu-iriyāpathayogyatāpādanato phāsuvihāro. Vuttañhetam-

“Cattāro pañca ālope, abhutvā udakaṃ pive;

alam phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno”ti. (theragā. 983; mi. pa. 6.5.10).

Ettāvatā (3.0128) ca payojanapariggaho, majjhimā ca paṭipadā dīpitā hoti. **Yātrā ca me bhavissatīti** payojanapariggahadīpanā. Yātrā hi naṃ āhārūpayogaṃ payojetī. Dhammikasukhāpariccāgahetuko **phāsuvihāro** majjhimā paṭipadā antadvaya-parivajjanato.

Senāsananti senāṅca āsanaṅca. Yattha vihārādike seti nipajjati āsati nisīdati, taṃ senāsaṇaṃ. **Utuparissayavinodanappaṭisallānārāmatthanti** utuyeva parisahanaṭṭhena parissayo sarīrābādhacittavikkhepakaro, tassa vinodanattham, anuppannassa anuppādanattham, uppannassa vūpasamanatthañcāti attho. Atha vā yathāvutto utu ca sīhabyagghādīpākaṭaparissayo ca rāgadosādīpaṭicchannaparissayo ca utuparissayo, tassa vinodanatthañceva ekībhāvaphāsukatthañca. Cīvara-ppaṭisevane hirīkopīnappaṭicchādanaṃ viya taṃ niyatapayojananti puna **“yāvadevā”**ti vuttaṃ.

Gilānapaccayabhesajjaparikkhāranti rogassa paccaṇīkappavattiyā gilānapaccayo, tato eva bhisakkassa anuññātavattutāya bhesajjaṃ, jīvitassa parivārasa-

mbhārabhāvehi parikkhāro cāti gilānapaccayabhesajjaparikkhāro, taṃ. **Veyyābādhikānanti** veyyābādhato dhātukkhobhato ca taṃnibbattakuṭṭhagaṇḍapīlakādiro-gato uppannānaṃ. **Vedanānanti** dukkhavedanānaṃ. **Abyābajjhaparamatāyāti** niddukkhaparamabhāvāya. Yāva taṃ dukkhaṃ sabbaṃ pahīnaṃ hoti, tāva paṭise-vāmīti yojanā. Evamettha saṅkhepeneva pāḷivaṇṇanā veditabbā. **Navavedanuppā-datopīti** na kevalaṃ āyatīṃ eva vipākaparīḷhā, atha kho atibhojanapaccayā alaṃ-sātakādīnaṃ viya navavedanuppādatopi veditabbā.

Kammaṭṭhānikassa calanaṃ nāma kammaṭṭhānapariccāgoti āha “**calati kampati kammaṭṭhānaṃ vijahati**” ti. “Khamo hoti sītassa uṇhassā” ti ettha ca lomasaṅga-ttherassa vatthu kathetabbā. Thero kira cetiyapabbate piyaṅguguhāya padhāna-ghare viharanto antaraṭṭhake himapātasamaye lokantarikanirayaṃ paccavekkhitvā kammaṭṭhānaṃ avijahantova abbhokāse vītināmesi. Gimhasamaye ca pacchābhattaṃ bahicaṅkame kammaṭṭhānaṃ manasikaroto sedāpissa kacchehi muccanti. Atha naṃ antevāsiko āha- “idha, bhante, nisīdatha, sītalo okāso” ti. Thero “uṇhabhayenevamhi, āvuso, idha nisinno” ti avīcimahānirayaṃ paccavekkhitvā (3.0129) nisīdiyeva. **Uṇhanti** cettha aggisantāpova veditabbo sūriyasantā-passa parato vuccamānattā. Sūriyasantāpavasena panetaṃ vatthu vuttaṃ.

Yo ca dve tayo vāre bhattaṃ vā pāṇiyaṃ vā alabhamānopi anamatagge saṃsāre attano pettivisayūpapattiṃ paccavekkhitvā avedhanto kammaṭṭhānaṃ na vijahatiyeva. Ḍaṃsamakasavātātapasamphassehi phuṭṭho cepi tiracchānūpa-pattiṃ paccavekkhitvā avedhanto kammaṭṭhānaṃ na vijahatiyeva. Sarīsapasa-mphassena phuṭṭho cāpi anamatagge saṃsāre sīhabyagghādīmukhesu aneka-vāraṃ parivattitapubbabhāvaṃ paccavekkhitvā avedhanto kammaṭṭhānaṃ na vija-hatiyeva **padhāniyatthero** viya, ayaṃ “**khamo jighacchāya ...pe... sarīsapasa-mphassānan**” ti veditabbo. Therāṃ kira khaṇḍacelavihāre kaṇikārapadhāniya-ghare ariyavaṃsadhammaṃ suṇantaññeva ghoraviso sappo ḍaṃsi. Thero jāni-tvāpi pasannacitto nisinno dhammaṃyeva suṇāti, visavego thaddho ahosi. Thero upasampadamāḷaṃ ādiṃ katvā sīlaṃ paccavekkhitvā “visuddhasīlomhī” ti pītiṃ uppādesi, saha pītuppādā viṣaṃ nivattitvā pathaviṃ pāvīsi. Thero tattheva citteka-ggataṃ labhitvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇi.

Yo pana akkosavasena durutte duruttatāyeva ca durāgate api antimavatthusa-ññite vacanapathe sutvā khantiguṇaṃyeva paccavekkhitvā na vedhati **dīghabhāṇa-ka-abhayatthero** Viya, ayaṃ “**khamo duruttānaṃ durāgatānaṃ vacanapathānan**” -ti veditabbo. Thero kira paccayasantosabhāvanārāmatāya mahā-ariyavaṃsappa-ṭīpadaṃ kathesi, sabbo mahāgāmo āgacchati, therassa mahāsakkāro uppajji. Taṃ aññataro mahāthero adhivāsetuṃ asakkonto “dīghabhāṇako ‘ariyavaṃsaṃ katha-mī’ ti sabbarattiṃ kolāhalaṃ karoti” ti-ādīhi akkosi. Ubhopi ca attano attano vihāraṃ gacchantā gāvutamattaṃ ekapathena agamaṃsu. Sakalagāvutampi so taṃ akko-siyeva. Tato yattha dvinnaṃ vihārānaṃ maggo bhijjati, tattha ṭhatvā dīghabhāṇa-katthero taṃ vanditvā “eso, bhante, tumhākaṃ maggo” ti āha. So assuṇanto (3.0130) viya agamaṃsi. Theropi vihāraṃ gantvā pāde pakkhāletvā nisīdi. Tameṃ antevā-siko “kiṃ, bhante, sakalagāvutaṃ paribhāsantaṃ na kiñci avocutthā” ti āha. Thero

“khantiyevāvuso, mayhaṃ bhāro, na akkhanti, ekapaduddhārepi kammaṭṭhānavi-yogaṃ na passāmi”ti āha.

Vacanameva tadatthaṃ ñāpetukāmānañca patho upāyoti āha “**vacanameva vacanapatho**”ti. Asukhaṭṭhena vā **tibbā**. Yañhi na sukhaṃ, taṃ aniṭṭhaṃ tibbanti vuccati. **Adhivāsakajātiko hotīti** yathāvuttavedanānaṃ adhivāsakasabhāvo hoti. Cittalapabbate padhāniyattherassa kira rattiṃ padhānena vītināmetvā ṭhitassa udaravāto uppajjati. So taṃ adhivāsetuṃ asakko avattati parivattati. Tameṇaṃ caṅkamanapasse ṭhito piṇḍapātiyatthero āha- “āvuso, pabbajito nāma adhivāsanāsiḷo hoti”ti. So “sādhu, bhante”ti adhivāsetvā niccalo sayi. Vāto nābhito yāva hadayaṃ phālesi. Thero vedanaṃ vikkhambhetvā vipassanto muhuttena anāgāmi hutvā parinibbāyi. **Evam sabbatthāti** “uḥhena phuṭṭhassa sītaṃ patthayato”-ti-ādinaṃ sabbattha uḥhādinimittaṃ kāmāsavuppatti veditabbā. **Natthi sugatibhave sītaṃ vā uḥhaṃ vāti** aniṭṭhaṃ sītaṃ vā uḥhaṃ vā natthīti adhippāyo. Attaggāhe sati attaniyaggāhoti āha “**mayhaṃ sītaṃ uḥhanti gāho diṭṭhāsavo**”ti.

Ahaṃ samaṇoti “ahaṃ samaṇo, kiṃ mama jīvitena vā maraṇena vā”ti evaṃ cintetvāti adhippāyo. **Paccavekkhitvāti** gāmapavesappayojanādiñca paccavekkhitvā. **Paṭikkamatīti** hatthi-ādinaṃ samīpagamanato apakkamati. Ṭhāyanti etthāti ṭhānaṃ, kaṇṭakānaṃ ṭhānaṃ **kaṇṭakatthānaṃ**, yattha kaṇṭakāni santi, taṃ okāsanti vuttaṃ hoti. **Amanussaduṭṭhānīti** amanussasañcārena dūsitāni, sapari-ssayānīti attho. **Aniyatavatthubhūtanti** aniyatasikkhāpadassa kāraṇabhūtaṃ. **Vesiyātibhedatoti** vesiyāvidhavāthullakumārikāpaṇḍakapānāgārabhikkhunibhedato.

Samānanti samaṃ, avisamanti attho. **Akāsi vā**ti tādisaṃ anācāraṃ akāsi vā. **Sīla-saṃvarasaṅkhātenā**ti kathaṃ parivajjanaṃ sīlaṃ? Anāsanaparivajjanaena hi (3.0131) anācāraparivajjanaṃ vuttaṃ. Anācārāgocaraparivajjanaṃ cārittasīlatāya sīlasaṃvaro. Tathā hi bhagavatā “pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharatī”ti (vibha. 508) sīlasaṃvaravibhajane ācāragocarasaṃpattiṃ dassentena “atthi anācāro, atthi agocaro”ti-ādinā (vibha. 513-514) ācāragocarā vibhajitvā dassitā. “Caṇḍaṃ hatthiṃ parivajjetī”ti vacanato hatthi-ādiparivajjanampi bhagavato vacanānuṭṭhānanti katvā ācārasīlamevāti veditabbaṃ.

Itipīti imināpi kāraṇena ayonisomanasikārasamuṭṭhitattāpi, lobhādisahagata-ttāpi, kusalappaṭipakkhatopīti-ādīhi kāraṇehi ayaṃ vitakko akusaloti attho. Iminā nayena **sāvajjoti**-ādīsipi attho veditabbo. Ettha ca **akusaloti**-ādinā diṭṭhadhammikaṃ kāmavitakkassa ādinavaṃ dasseti, **dukkhavipākoti** iminā samparāyikaṃ. **Attabyābādihāya saṃvattatī**-ādīsipi imināva nayena ādinavavibhāvanā veditabbā. Uppannassa kāmavitakkassa anadhivāsaṃ nāma puna tādissa anuppādanaṃ. Taṃ panassa pahānaṃ vinodanaṃ byantikaraṇaṃ anabhāvagama-nanti ca vattum vaṭṭatīti pāḷiyaṃ- “uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti”ti vatvā “pajahatī”ti-ādi vuttanti tamatthaṃ dassento “**anadhivāseto kiṃ karotī**”ti-ādimāha. Pahānañcetta vikkhambhanameva, na samucchediti dassetuṃ “**vinodeti**”ti-ādi vuttanti vikkhambhanavaseneva attho dassito. **Uppannuppanneti** tesam pāpavita-kkānaṃ uppādāvattahāgahaṇaṃ vā kataṃ siyā anavasesaggahaṇaṃ vā. Tesu paṭhamaṃ sandhāyāha “**uppannamatte**”ti, sampatijātetī attho. Anavasesagga-haṇaṃ byāpanicchāyaṃ hotīti dassetuṃ “**satakkhattumpi uppannuppanne**”ti vuttaṃ.

Ñātivitakkoti “amhākaṃ ñātayo sukhajīvino sampattiyuttā”ti-ādinā gehassitape-mavasena ñātaka ārabba uppannavitakko. **Janapadavitakkoti** “amhākaṃ janapado subhikkho sampannasasso ramaṇīyo”ti-ādinā gehassitapemavasena janapadaṃ ārabba uppannavitakko. Ukkuṭṭikappadhānādīhi dukkhe nijjiṇṇe samparāye sattā sukhī honti amarāti dukkarakārikāya paṭisaṃyutto amaratthāya vitakko. Taṃ vā ārabba amarāvikkhepaditṭhisahagato amaro ca so vitakko cāti (3.0132) **amarāvitakko**. **Parānuddayatāpaṭisaṃyuttoti** paresu upaṭṭhākādīsū sahananditādivasena pavatto anuddayatāpatirūpako gehassitapemappaṭisaṃyutto vitakko. **Lābhasakkārasilokappaṭisaṃyuttoti** cīvarādilābhena ca sakkārena ca kittisaddena ca āramaṇakaraṇavasena paṭisaṃyutto. **Anavaññattippaṭisaṃyuttoti** “aho vata maṃ pare na avajāneyyūṃ, na heṭṭhā katvā maññeyyūṃ, pāsāṇacchattaṃ viya garuṃ kareyyun”ti uppannavitakko.

Kāmavitakko kāmasaṅkappanasabhāvato kāmāsavappattiyā sātisayattā ca kāmanākāroti āha “**kāmavitakko panettha kāmāsavo**”ti. **Tabbiseso**ti kāmāsavaviseso bhavasabhāvattāti adhippāyo. Kāmavitakkādike vinodeti attano santānato nīharati etenāti **vinodanaṃ**, vīriyanti āha “**vīriyasaṃvarasaṅkhātena vinodane-nā**”ti.

“Satta bojjaṅgā bhāvitā bahulikatā vijjāvimuttiyo paripūrentī”ti vacanato vijjāvimuttīnaṃ anadhigamo tato ca sakalavaṭṭadukkhānativatti **abhāvanāya ādīnavo**.

Vuttavipariyāyena bhagavato orasaputtabhāvādivasena ca **bhāvanāya ānisaṃso** veditabbo. **Thomentoti āsavapahānassa dukkarattā tāya eva dukkarakiriyāya taṃ abhitthavanto. Saṃvareneva pahīnāti** saṃvarena pahīnā eva. Tena vuttaṃ “**na appahīnesuyeva pahīnasaññī**” ti.

Āsavasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dārukammikasuttavaṇṇanā

59. Pañcame **puttasambādhasayananti** puttehi sambādhasayanaṃ. Ettha puttasīsenā dārapariggahaṃ puttadāresu uppilo viya. Tena tesamaṃ rogādihetu sokābhībhavena ca cittassa saṃkiliṭṭhataṃ dasseti. **Kāmabhogināti** iminā pana rāgābhībhavanti. Ubhayenapi vikkhittacittataṃ dasseti. **Kāsikacandananti** ujjalacandanaṃ. Taṃ kira vaṇṇavisesasamujjalaṃ hoti pabhassaraṃ, tadatthameva naṃ saṅhātaraṃ karonti. Tenevāha “**saṅhacandan**” ti (3.0133), kāsikavatthañca candanañcāti attho. **Mālāgandhavilepananti** vaṇṇasobhatthañceva sugandhabhāvattthañca mālaṃ, sugandhabhāvattthāya gandhaṃ, chavirāgakaraṇattthañceva subhattthañca vilepanaṃ dhārentena. **Jātarūparajatanti** suvaṇṇaṃceva avasiṭṭhadhanañca sādīyanta. Sabbenapi kāmesu abhigiddhabhāvameva pakāseti.

Dārukammikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Hatthisāriputtasuttavaṇṇanā

60. Chaṭṭhe hatthiṃ sāretīti hatthisārī, tassa puttoti **hatthisāriputto**. So kira sāvattthiyaṃ hatthi-ācariyassa putto bhagavato santike pabbajitvā tīṇi piṭakāni uggahevā sukhumesu khandhadhātu-āyatanādīsu atthantaresu kusalo ahosi. Tena vuttaṃ- “**therānaṃ bhikkhūnaṃ abhidhammakathaṃ kathentānaṃ antarantarā kathaṃ opātetī**” ti. Tattha **antarantarā kathaṃ opātetīti** therehi vuccamānassa kathāpabandhassa antare antare attano kathaṃ pavesetīti attho. **Pañcahi saṃsaḡgehīti** savanasamaṃsaggo, dassanasamaṃsaggo, samullāpasamaṃsaggo, sambhogasamaṃsaggo, kāyasamaṃsaggoti imehi pañcahi saṃsaḡgehi. **Kiṭṭhakhādakoti** kiṭṭhātṭhāne uppannasassañhi kiṭṭhanti vuttaṃ kāraṇūpacārena. **Sippiyo** suttīyo. **Sambukāti** saṅkhamāha.

Gihibhāve vaṇṇaṃ kathesī Ti (dī. ni. aṭṭha. 1.422) kassapasammāsambuddhassa kira sāsane dve saḡāyakā ahesuṃ, aññamaññaṃ samaggā ekatova sajjhāyanti. Tesu eko anabhirato gihibhāve cittaṃ uppādetvā itarassa ārocesi. So gihibhāve ādīnavaṃ, pabbajjāya ānisaṃsaṃ dassetvā ovadi. So taṃ sutvā abhiramitvā puna ekadivasamaṃ tādise citte uppanne taṃ etadavoca- “mayhaṃ, āvuso, evarūpaṃ cittaṃ uppajjati, imāhaṃ pattacīvaraṃ tuyhaṃ dassāmi” ti. So pattacīva-

ralobhena tassa gihibhāve ānisaṃsaṃ dassetvā pabbajjāya ādīnavaṃ kathesi. Tassa taṃ sutvāva gihibhāvato cittaṃ nivattetvā pabbajjāyameva abhirami. Evameva tadā sīlavantassa bhikkhuno gihibhāve (3.0134) ānisaṃsakathāya kathitattā idāni cha vāre vibbhamitvā sattamavāre pabbajitvā mahāmogallānassa mahākoṭṭhikattherassa ca abhidhammakathaṃ kathentānaṃ antarantarā kathaṃ opātesī. Atha naṃ mahākoṭṭhikatthero apasādesī. So mahāsāvakaṃsa kathite patiṭṭhātumaṃ asakkonto vibbhamitvā gihi jāto. Poṭṭhapādassa panāyaṃ gihisahāyako ahosi, tasmā vibbhamitvā dvīhatīhaccayena poṭṭhapādassa santikaṃ gato. Atha naṃ so disvā- “samma, kiṃ tayā kataṃ, evarūpassa nāma satthu sāsanaṃ apasakkantosi, ehi pabbajitumaṃ dāni te vaṭṭati”ti taṃ gahetvā bhagavato santikaṃ agamāsī. Tasmīṃ ṭhāne pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **“sattame vāre pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇi”** ti.

Hatthisāriputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Majjhésuttavaṇṇanā

61. Sattame **mantā**ti ya-kāralopena niddeso, karaṇatthe vā etaṃ paccattava-canaṃ. Tenāha **“tāya ubho ante veditvā”**ti. **Phassavasena nibbattattā**ti dvayadvaya-samāpattiyā aññaṃaññaṃ samphassavasena nibbattattā, “phassapaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādānaṃ, upādānapaccayā bhavo, bhavapaccayā jāti”ti iminā cānukkamena phassasamuṭṭhānattā imassa kāyassa phassavasena nibbattattāti vuttaṃ. **Eko antoti** ettha ayaṃ **anta**-saddo anta-abbhantaramariyādālāma-ka-abhāvakoṭṭhāsapadapūraṇasamīpādīsu dissati. “Antapūro udarapūro”ti-ādīsu (su. ni. 197) hi ante antasaddo. “Caranti loke parivārachannā anto asuddhā, bahi sobhamānā”ti-ādīsu (saṃ. ni. 1.122) abbhantare. “Kāyabandhanassa anto jīrati (cūḷava. 278) sā haritantaṃ vā panthantaṃ vā selantaṃ vā udakantaṃ vā”ti-ādīsu (ma. ni. 1.304) mariyādāyaṃ. “Antamidaṃ, bhikkhave, jīvikānaṃ”ti-ādīsu (saṃ. ni. 3.80; itivu. 91) lāmake. “Esevanto dukkhassā”ti-ādīsu (ma. ni. 3.393; saṃ. ni. 2.51) abhāve. Sabbapaccayasāṅkhayo hi dukkhassa abhāvo (3.0135) koṭṭīpi vuccati. “Tayo antā”ti-ādīsu (dī. ni. 3.305) koṭṭhāse. “Ingha tāva suttantaṃ vā gāthāyo vā abhidhammaṃ vā pariyāpuṇassu, suttante okāsaṃ kārapetvā”ti (pāci. 442) ca ādīsu padapūraṇe. “Gāmantamaṃ vā osaṭo (pārā. 409-410; cūḷava. 343) gāmantase-nāsananaṃ”ti-ādīsu (pārā. atṭha. 2.410) samīpe. Svāyamidha koṭṭhāse vattatīti **ayameko koṭṭhāsoti**.

Santo paramatthato vijjamāno dhammasamūhoti **sakkāyo**, pañcupādāna-kkhandhā. Tenāha **“tebhūmakavaṭṭanaṃ”**ti. Sesamettha suviññeyyameva.

Majjhésuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Purisindriyañāṇasuttavaṇṇanā

62. Aṭṭhame nibbattivasena apāyasaṃvattaniyena vā kammunā apāyesu niyuttoti **āpāyiko nerayikoti** etthāpi eseva nayo. Avīcimhi uppajjitvā tattha āyukappasaññitaṃ antarakappaṃ tiṭṭhatīti **kappaṭṭho**. Nirayūpapattipariharaṇavasena tikkhituṃ asakkuṇeyyoti **atekiccho**. **Akhaṇḍānī**ti ekadesenapi akhaṇḍitāni. Bhinnakālato paṭṭhāya bījaṃ bījatthāya na upakappati. **Apūtīnī**ti udakate manena apūtīkāni. Pūtīkāñhi bījaṃ bījatthāya na upakappati. **Avātātapahatānī**ti vātena ca ātāpena ca na hatāni nirojataṃ na pāpitāni. Nirojañhi kasaṭaṃ bījaṃ bījatthāya na upakappati. “Sārādānī”ti vattabbe ā-kārassa rassattaṃ katvā pāḷiyaṃ “**sārādānī**”ti vuttanti āha “**sārādānī**”ti. Taṇḍulasārassa ādānato **sārādānī**, gahitasārāni patiṭṭhitasārāni. Nissarañhi bījaṃ bījatthāya na upakappati. **Sukhasayitānī**ti cattāro māse koṭṭhe pakkhittaniyāmeneva sukhasayitāni suṭṭhu sannicitāni. **Maṇḍakhetṭeti** ūsakhārādīdosehi aviddhaste sārakkhetṭe. **Abhidoti** abhi-saddena samānattānīpātāpadanti āha “**abhi-aḍḍharattan**”ti. Natthi etassa bhidāti vā **abhido**. “Abhidaṃ aḍḍharattan”ti vattabbe upayogathe paccattavacanaṃ. **Aḍḍharattanti** (3.0 ca accantasamāyogavacanaṃ, bhummatthe vā. Tasmā **abhido aḍḍharattanti** abhinne aḍḍharattasamayeti attho. Puṇṇamāsiyañhi gaganamajjhassa purato vā pacchato vā cande ṭhite aḍḍharattasamayo bhinno nāma hoti, majjhe eva pana ṭhite abhinno nāma.

Suppabuddhasunakkhattādayoti ettha (dha. pa. aṭṭha. 2.127 suppabuddhasakya vatthu) suppabuddho kira sākiyo “mama dhītaraṃ chaḍḍetvā nikkhanto, mama puttāṃ pabbājetvā tassa veriṭṭhāne ṭhito cā”ti imehi dvīhi kāraṇehi satthari āghātaṃ bandhitvā ekadivasāṃ “na dāni nimantitaṭṭhānaṃ gantvā bhuñjituṃ dassāmi”ti gamanamaggaṃ pidahitvā antaravīthiyaṃ suraṃ pivanto nisīdi. Athassa satthari bhikkhusaṅghaparivute taṃ ṭhānaṃ āgate “satthā āgato”ti ārocesuṃ. So āha- “purato gacchāti tassa vadetha, nāyaṃ mayā mahallakataro, nāssa maggaṃ dassāmi”ti. Punappunaṃ vuccamānopi tattheva nisīdi. Satthā mātulassa santikā maggaṃ alabhitvā tatova nivatti. Sopi carapurisaṃ pesesi- “gaccha tassa kathaṃ sutvā ehi”ti. Satthāpi nivattanto sitaṃ katvā ānandattherena- “ko nu kho, bhante, sitapātukamme paccayo”ti puṭṭho āha- “passasi, ānanda, suppabuddhan”ti. Passāmi, bhante. Bhāriyaṃ tena kammaṃ kataṃ mādisassa buddhassa maggaṃ adentena, ito sattame divase heṭṭhāpāsāde pāsādamūle pathaviyā pavisissati”ti ācikkhi.

Sunakkhattopi (ma. ni. aṭṭha. 1.147) pubbe bhagavantaṃ upasaṅkamitvā dibbacakkhuparikammaṃ pucchi. Athassa bhagavā kathesi.

So dibbacakkhuṃ nibbattetvā ālokaṃ vaḍḍhetvā olokeno devaloke nandanavana-cittalatāvanaphārusakavanamissakavanesu dibbasampattiṃ anubhavamāne devaputte ca devadhītarō ca disvā- “etesam evarūpāya attabhāvasampattiyā t̥hitānaṃ kira madhuro nu kho saddo bhavissati”ti saddaṃ sotukāmo hutvā dasabalaṃ upasaṅkamtivā dibbasotadhātuparikammaṃ pucchi. Bhagavā panassa- “dibbasotadhātussa upanissayo natthi”ti ñatvā parikammaṃ na kathesi. Na hi buddhā yaṃ na bhavissati, tassa parikammaṃ kathenti. So bhagavati āghātaṃ bandhitvā cintesi- “ahaṃ samaṇaṃ gotamaṃ paṭhamaṃ dibbacakkhuparikammaṃ pucchiṃ, so mayhaṃ ‘sampajjatu vā mā vā sampajjatū’ti kathesi. Ahaṃ pana paccattapurisakārena taṃ nibbattetvā dibbasotadhātuparikammaṃ pucchiṃ, taṃ me na kathesi. Addhā evaṃ (3.0137) hoti ‘ayaṃ rājapabbajito dibbacakkhu-ñāṇaṃ nibbattetvā, dibbasotañāṇaṃ nibbattetvā, cetopariyakammañāṇaṃ nibbattetvā, āsavānaṃ khaye ñāṇaṃ nibbattetvā, mayā samasamo bhavissati’ti issāma-cchariyavasena mayhaṃ na katheti”ti bhiiyoso āghātaṃ bandhitvā kāsāyāni chaḍḍetvā gihibhāvaṃ patvāpi na tuṇhībhūto vihāsi. Dasabalaṃ pana asatā tucchena abbhācikkhitvā apāyūpago ahosi. Tampi bhagavā byākāsi. Vuttañhetam- “evampi kho, bhaggava, sunakkhatto licchaviputto mayā vuccamāno apakkameva imasmā dhammavinayā, yathā taṃ apāyiko”ti (dī. ni. 3.6). Tena vuttaṃ **“aparepi suppbuddhasunakkhattādayo bhagavatā ñātāvā”**ti. **Ādi**-saddena kokālikādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Susīmo paribbājako (saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.70) evaṃnāmako vedaṅgesu kusalo paṇḍito paribbājako. Aññatitthiyā hi parihīnalābhasakkārasilokā “samaṇo gotamo na jātigottādīni ārabha lābhaggappatto jāto, kaviseṭṭho panesa uttamakavitāya sāvakānaṃ bandhaṃ bandhitvā deti. Te taṃ uggaṇhitvā upaṭṭhākānaṃ upanisi-
nnakathampi anumodanampi sarabhaññampīti evamādīni kathenti. Te tesam pasannānaṃ lābhaṃ upasaṃharanti. Sace mayaṃ yaṃ samaṇo gotamā jānāti, tato thokaṃ jāneyyāma, attano samayaṃ tattha pakkhipitvā mayampi upaṭṭhākānaṃ katheyyāma. Tato etehi lābhitarā bhaveyyāma. Ko nu kho samaṇassa gota-
massa santike pabbajitvā khippameva uggaṇhituṃ sakkhissati”ti evaṃ cintetvā “susīmo paṭibalo”ti disvā upasaṅkamtivā evamāhaṃsu “ehi tvaṃ, āvuso susīma, samaṇe gotame brahmacariyaṃ cara, tvaṃ dhammaṃ pariyāpuṇitvā amhe vāce-
yyāsi, taṃ mayaṃ dhammaṃ pariyāpuṇitvā gihīnaṃ bhāsissāma, evaṃ mayampi sakkatā bhavissāma garukatā mānitā pūjitā lābhino cīvarapiṇḍapātasenāsanagilā-
napaccayabhesajjaparikkhārānan”ti (saṃ. ni. 2.70).

Atha susīmo paribbājako tesam vacanaṃ sampaṭicchitvā yenānando tenupasa-
ṅkami, upasaṅkamtivā pabbajjaṃ yāci. Thero ca taṃ ādāya bhagavantaṃ (3.0138) upasaṅkamtivā etamatthaṃ ārocesi. Bhagavā pana cintesi “ayaṃ paribbājako
titthiyasamaye ‘ahaṃ pāṭi-ekko satthā’ti paṭijānamāno carati, ‘idheva maggabra-
hmacariyaṃ carituṃ icchāmi’ti kira vadati, kiṃ nu kho mayi pasanno, udāhu
mayhaṃ vā mama sāvakānaṃ dhammakathāya pasanno”ti. Athassa ekaṭṭhānepi
pasādābhāvaṃ ñatvā “ayaṃ mama sāsane ‘dhammaṃ thenessāmi’ti pabbajati,
itissa āgamaṃ aparisuddhaṃ, nipphatti nu kho kīdisā”ti olokeno “kiñcāpi

‘dhammaṃ thenessāmi’ti pabbajati, katipāheneva pana ghaṭetvā arahattaṃ gaṇhi-
ssati”ti ñatvā “tenahānanda, susīmaṃ pabbājethā”ti āha. Taṃ sandhāyetaṃ
vuttaṃ “**evaṃ bhagavatā ko ñāto? Susīmo paribbājako**” ti.

Santatihāmatto (dha. pa. aṭṭha. 2.141 santatihāmattevavattu) so kira
ekasmiṃ kāle rañño pasenadissa paccantaṃ kupitaṃ vūpasametvā āgato.
Athassa rājā tuṭṭho satta divasāni rajjaṃ datvā ekaṃ naccagītakusalaṃ itthiṃ
adāsi. So satta divasāni surāmadamatto hutvā sattame divase sabbālaṅkārappaṭi-
maṇḍito hatthikkhandhavaragato nahānatitthaṃ gacchanta sathāraṃ piṇḍāya
pavisantaṃ dvārantare disvā hatthikkhandhavaragatova sīsaṃ cāletvā vandi.
Sathā sitaṃ katvā “ko nu kho, bhante, sitapātukaraṇe hetū”ti ānandattherena
puṭṭho sitakāraṇaṃ ācikkhanta āha- “passasi, ānanda, santatihāmattaṃ, ajjeva
sabbābharaṇappaṭimaṇḍito mama santikaṃ āgantvā cātuppadikagāthāvasāne
arahattaṃ patvā parinibbāyissati”ti. Tena vuttaṃ “**evaṃ ko ñāto bhagavatāti?
Santatihāmatta**” ti.

Purisindriyañāṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Nibbedhikasuttavaṇṇanā

63. Navame parihāyati attano phalaṃ pariggahetvā vattati, tassa vā kāraṇa-
bhāvaṃ upagacchatīti **pariyāyoti** idha kāraṇaṃ vuttanti āha “**nibbijhanakāra-
n**” ti.

“Anujānāmi (3.0139), bhikkhave, ahatānaṃ vatthānaṃ diguṇaṃ saṅghāṭin”ti
ettha hi paṭalaṭṭho guṇaṭṭho. “Accenti kālā tarayanti rattiyo, vayoguṇā anupubbaṃ
jahanti”ti (saṃ. ni. 1.4) ettha rāsaṭṭho guṇaṭṭho. “Sataguṇā dakkhiṇā pāṭikaṅkhita-
bbā”ti (ma. ni. 3.379) ettha ānisaṃsaṭṭho. “Antaṃ antaguṇaṃ (dī. ni. 2.377; ma.
ni. 1.110; khu. pā. 3.dvattiṃsākāro), kayirā mālāguṇe bahū”ti (dha. pa. 53) ettha
bandhanaṭṭho guṇaṭṭho. Idhāpi esova adhippetoti āha “**bandhanaṭṭhena guṇā**” ti.
Kāmarāgassa saṃyojanassa paccayabhāvena vatthukāmesupi bandhanaṭṭho
rāsaṭṭho vā guṇaṭṭho datṭhabbo. **Cakkhuvīñṇeyyā**ti vā cakkhuvīñṇāṇataṃdvārika-
vīñṇāṇehi jānitabbā. **Sotavīñṇeyyā**ti-ādīsipi eseva nayo. **Iṭṭhārammaṇabhūtā**ti
sabhāveneva iṭṭhārammaṇajātikā, iṭṭhārammaṇabhāvaṃ vā pattā. **Kamanīyā**ti
kāmetabbā. **Manavaḍḍhanakā**ti manoharā. Etena parikkappanatopi iṭṭhārammaṇa-
bhāvaṃ saṅgaṇhāti. **Piyajātikā**ti piyāyitabbasabhāvā. **Kāmūpasañhitā**ti kāmarā-
gena upecca sambandhanīyā sambandhā kātabbā. Tenāha “**ārammaṇaṃ katvā**”-
ti-ādi. **Saṅkapparāgoti** vā subhādivasena saṅkappitavutthamhi uppannarāgo. Eva-
mettha vatthukāmaṃ paṭikkhipitvā kilesakāmo vutto tasseva vasena tesampi
kāmaḥvasiddhito, kilesakāmassapi iṭṭhavedanā diṭṭhādisampayogabhedenā
pavatti-ākārabhedena ca atthi vicittakāti tato visesetaṃ “**citravicitrārammaṇānī**” ti
āha, nānappakārāni rūpādi-ārammaṇānīti attho.

Athettha dhīrā vinayanti chandanti atha etesu ārammaṇesu dhitisampannā

paṇḍitā chandarāgaṃ vinayanti.

Tajjātikanti taṃsabhāvaṃ, atthato pana tassa kāmassa anurūpanti vuttaṃ hoti. Puññassa bhāgo puññabhāgo, puññakoṭṭhāso. Tena nibbatta, tattha vā bhavoti **puññabhāgiyo**. **Apuññabhāgiyoti** etthāpi eseva nayo. Vipākoyeva **vepakkanti** āha “**voḥāravipākaṃ**” ti.

Sabbasaṅgāhikāti kusalākusalasādhāraṇā. **Samvidahanacetanāti** sampayutta-dhammesu samvidahanalakkhaṇā cetanā. **Urattāḷinti** uraṃ tāḷetvā (3.0140). **Ekapadanti** ekapadacitaṃ mantāṃ. Tenāha “**ekapadamantaṃ vā**” ti-ādi.

Nibbedhikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sihanādasuttavaṇṇanā

64. Dasame **tathāgatabalānīti** aññehi asādhāraṇāni tathāgatasseva balāni. Nanu cetāni sāvakānampi ekaccāni uppajjantīti? Kāmaṃ uppajjanti, yādisāni pana buddhānaṃ ṭhānāṭṭhānañāṇādīni, na tādisāni tadaññesaṃ kadāci uppajjantīti aññehi asādhāraṇāni. Imameva hi yathāvuttaṃ lesaṃ apekkhitvā sādhāraṇabhāvato āsayānusayañāṇādīsu eva asādhāraṇasamaññā niruḷhā. Yathā pubbabuddhānaṃ balāni puññassa sampattiyā āgatāni, tathā āgatabalānīti vā **tathāgatabalāni**. Usabhassa idaṃ **āsabhaṃ**, seṭṭhaṭṭhānaṃ. **Pamukhanādanti** seṭṭhanādaṃ. **Paṭivedhañāṇaṅceva desanāñāṇaṅcāti** ettha paññāya pabhāvitaṃ attano ariyaphalāvahaṃ paṭivedhañāṇaṃ. Karuṇāya pabhāvitaṃ sāvakānaṃ ariyaphalāvahaṃ desanāñāṇaṃ. Tattha paṭivedhañāṇaṃ uppajjamānaṃ uppannanti duvidhaṃ. Tañhi abhinikkhamaṇato yāva arahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Tusitabhavanato yāva mahābodhipallaṅke arahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Dīpaṅkarato paṭṭhāya yāva arahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Desanāñāṇampi pavattamānaṃ pavattanti duvidhaṃ. Tañhi yāva aññātaḥkoṇḍaññassa sotāpattimaggā pavattamānaṃ, phalakkhaṇe pavattaṃ nāma. Tesu paṭivedhañāṇaṃ lokuttaraṃ, desanāñāṇaṃ lokiyaṃ. Ubhayampi panetaṃ aññehi asādhāraṇaṃ, buddhānaññeva orasañāṇaṃ.

Ṭhānaṅca ṭhānato pajānātīti kāraṇaṅca kāraṇato pajānāti. Yasmā tattha phalaṃ tiṭṭhati tadāyattavuttitāya uppajjati ceva pavattati ca, tasmā ṭhānanti vuccati. Bhagavā “ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ hetū paccayā uppādāya, taṃ taṃ ṭhānaṃ, ye ye dhammā yeyaṃ yeyaṃ dhammānaṃ na hetū na paccayā uppādāya, taṃ taṃ aṭṭhānaṃ” ti pajānanto ṭhānato aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānāti.

Samādiyantīti (3.0141) **samādānāni**, tāni pana samādiyitvā katāni hontīti āha “**samādiyitvā katānaṃ**” ti. **Kammameva vā kammamādānanti** etena “samādānaṃ” ti saddassa apubbattābhāvaṃ dasseti muttagatasadde gatasaddassa viya. **Gatīti** nirayādigatiyo. **Upadhīti** attabhāvo. **Kāloti** kammaṃ vipaccanārahakālo.

Payogoti vipākuppattiyā paccayabhūtā kiriyā.

Catunnaṃ jhānānanti paccanīkajjhāpanaṭṭhena ārammaṇūpanijjhānaṭṭhena ca catunnaṃ rūpāvacarajjhānānaṃ. Catukkanayena hetamaṃ vuttaṃ. **Aṭṭhannaṃ vimokkhānanti** “rūpī rūpāni passatī”ti-ādīnaṃ (ma. ni. 2.248; 3.312; dha. sa. 248; paṭi. ma. 1.209) aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ. **Tiṇṇaṃ samādhīnanti** savitakkasavicārādīnaṃ tiṇṇaṃ samādhīnaṃ. **Navannaṃ anupubbasaṃpattīnanti** paṭhamajjhāna-saṃpatti-ādīnaṃ navannaṃ anupubbasaṃpattīnaṃ. Ettha ca paṭipāṭiyā aṭṭhannaṃ samādhītipi nāmaṃ, saṃpattītipi cittekaggatāsabbhāvato, nirodhasa-māpattiyā tadabhāvato na samādhīti nāmaṃ. **Hānabhāgiyaṃ dhammanti** appagu-ṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ kāmādipakkhandanaṃ. **Visesabhāgiyaṃ dhammanti** paguṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmana-sikārānaṃ dutiyajjhānādipakkhandanaṃ. Iti saññāmanasikārānaṃ kāmādidutiya-jjhānādipakkhandanāni hānabhāgiyavisesabhāgiyadhammāti dassitāni. Tehi pana jhānānaṃ taṃsabhāvatā dhammasaddena vuttā. **Tasmāti** vuttamevatthaṃ hetubhāvena paccāmasati. **Vodānanti** paguṇatāsaṅkhātaṃ vodānaṃ. Tañhi paṭha-majjhānādīhi vuṭṭhahitvā dutiyajjhānādīnaṃ adhigamassa paccayattā “**vuṭṭhān**”ti vuttaṃ. Ye pana “nirodhato phalasaṃpattiyā vuṭṭhānanti pāḷi natthī”ti vadanti. Te “nirodhā vuṭṭhahantassa nevasaññānāsaññāyatanaṃ phalasaṃpattiyā anantarapaccayena paccayo”ti imāya **pāḷiyaṃ** (paṭṭhā. 1.1.417) paṭisedhetabbā.

Sihanādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Devatāvaggo

1-3. Anāgāmiphalasuttādivaṇṇanā

65-67. Sattamassa (3.0142) paṭhamādīni uttānatthāni. Tatiye abhisamācāre uttamasamācāre bhavaṃ **ābhisamācārikaṃ**, vattappaṭipattivattaṃ. Tenāha “**uttamasamācārabhūtan**”ti-ādi. **Sekhapaṇṇattisīlanti** sekhiyavasena paññattasīlaṃ.

Anāgāmiphalasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4-5. Saṅgaṇikārāmasuttādivaṇṇanā

68-69. Catutthe gaṇena saṅgaṇaṃ samodhānaṃ gaṇasaṅgaṇikā, sā āramita-

bbaṭṭhena ārāmo etassāti **gaṇasaṅgaṇikārāmo**. **Saṅgaṇikā**ti vā sakaparisasamo-
dhānaṃ. **Gaṇoti**

nānājanasamodhānaṃ. Sesamettha suviññeyyameva. Pañcamaṃ uttānatthameva.

Saṅgaṇikārāmasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Samādhisuttavaṇṇanā

70. Chaṭṭhe paṭippassambhanaṃ paṭippassaddhīti atthato ekanti āha “**na paṭippassaddhiladdhenāti kilesappaṭippassaddhiyā aladdhenā**” ti. Sukkapakkhe **sante-nāti**-ādīsu aṅgasantatāya ārammaṇasantatāya sabbakilesasantatāya ca santena, atappaniyaṭṭhena **paṇītena**, kilesappaṭippassaddhiyā laddhattā, kilesappaṭippassaddhibhāvaṃ vā laddhattā **paṭippassaddhiladdhena**, passaddhikilesena vā arahatā laddhattā **paṭippassaddhiladdhena**, ekodibhāvena adhigatattā **ekodibhāvādhigatenāti** evamattho daṭṭhabbo.

Samādhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-10. Sakkhibhabbasuttādivaṇṇanā

71-74. Sattame (3.0143) **tasmiṃ tasmiṃ viseseti** tasmiṃ tasmiṃ sacchikātabbe visese. Sakkhibhāvāya paccakkhakāritāya bhabbo sakkhibhabbo, tassa bhāvo sakkhibhabbatā. Taṃ **sakkhibhabbatam**. **Sati sati-āyataneti** sati satikāraṇe. Kiñcetta kāraṇaṃ? Abhiññā vā abhiññāpādakajjhānaṃ vā, avasāne pana chaṭṭhābhiññāya arahattaṃ vā kāraṇaṃ, arahattassa vipassanā vāti veditabbaṃ. Yañhi taṃ tatra tatra sakkhibhabbatāsaṅkhātamaṃ iddhividhapaccanubhavanādi, tassa abhiññā kāraṇaṃ. Atha iddhividhapaccanubhavanādi abhiññā, evaṃ sati abhiññāpādakajjhānaṃ kāraṇaṃ. Arahattampi “kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanaṃ upasampajja viharissāmi” ti anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhapetvā chaṭṭhābhiññamaṃ nibbattentassa kāraṇaṃ. Idañca sabbasādhāraṇaṃ na hoti, sādharmaṇavasena pana arahattassa vipassanā kāraṇaṃ. Atha vā **sati āyataneti** tassa tassa visesādhigamassa upanissayasaṅkhāte kāraṇe satīti evamettha attho daṭṭhabbo.

Hānabhāgiyādīsu “paṭhamajjhānassa lābhiṃ kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti, hānabhāgiyo samādhī. Tadanudhammatā sati santiṭṭhati, ṭhitibhāgiyo samādhī. Avitakkasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti, visesabhāgiyo samādhī. Nibbidāsahagatā saññāmanasikārā samudācaranti virāgūpasamhitā, nibbedhabhāgiyo samādhī” ti (vibha. 799) iminā nayena sabbasamāpattiyo vitthāretvā hānabhāgiyādi-attho veditabbo. Tattha **paṭhamajjhānassa lābhinti** yvāyaṃ appaṇassa paṭhamassa jhānassa lābhī, taṃ. **Kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācarantī** ti tato vuṭṭhitamaṃ ārammaṇavasena kāmasahagatā hutvā saññāmanasikārā samudācaranti tudanti, tassa kāmānatitassa kāmānupakkhandānaṃ

saññāmanasikārānaṃ vasena so paṭhamajjhānasamādhī hāyati parihāyati, tasmā **hānabhāgiyo** vutto. **Tadanudhammatā**ti tadanurūpasabhāvo. **Sati santiṭṭhatī**ti idaṃ micchāsatiṃ sandhāya vuttaṃ. Yassa hi paṭhamajjhānānurūpasabhāvā paṭhamajjhānaṃ santato paṇītaṃ disvā assādayamānā abhinandamānā nikanti hoti, tassa nikantivasena so paṭhamajjhānasamādhī neva hāyati na vaḍḍhati, ṭhitikoṭṭhāsiko hoti. Tena vuttaṃ (3.0144) “**ṭhitibhāgiyo samādhī**” ti. **Avitakkasahagatā**ti avitakkaṃ dutiyajjhānaṃ santato paṇītaṃ manasikaroto ārammaṇavasena avitakkasahagatā. **Saññāmanasikārā samudācarantī**ti paguṇapaṭhamajjhānato vuṭṭhitaṃ dutiyajjhānādhigamathāya codenti tudanti. Tassa upari dutiyajjhānānupakkhandānaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena so paṭhamajjhānasamādhī visesabhūtaṃ dutiyajjhānassa uppattipadaṭṭhānatāya “**visesabhāgiyo**” ti vutto.

Nibbidāsahagatāti tameva paṭhamajjhānalābhiṃ jhānato vuṭṭhitaṃ nibbidāsaṅkhātena vipassanāñāṇena sahagatā. Vipassanāñāṇaṃ hi jhānaṅgesu pabhedena upaṭṭhahantesu nibbindati ukkaṇṭhati, tasmā “**nibbidā**” ti vuccati. **Samudācarantī**ti nibbānasacchikiriyatthāya codenti tudanti. **Virāgūpasamhitā**ti virāgasāṅkhātena nibbānena upasamhitā. Vipassanāñāṇaṃ hi sakkā iminā maggena virāgaṃ nibbānaṃ sacchikānti pavattito “virāgūpasamhitā” ti vuccati. Taṃsāmpayuttā saññāmanasikārā virāgūpasamhitā eva nāma. Tassa tesāṃ saññāmanasikārānaṃ vasena paṭhamajjhānasamādhī ariyamaggappaṭivedhassa padaṭṭhānatāya “**nibbedhabhāgiyo**” ti vutto. Hānaṃ bhajantīti **hānabhāgiyā**, hānabhāgo vā etesaṃ atthīti **hānabhāgiyā**, parihānakoṭṭhāsikāti attho. Iminā nayena **ṭhitibhāgiyo** vedītabbo. Aṭṭhamādīni uttānatthāneva.

Sakkhibhabbasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Devatāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Arahattavaggo

1-3. Dukkhasuttādivaṇṇanā

75-77. Aṭṭhamassa paṭhamādīsū natthi vattabbaṃ. Tatiye **tividhaṃ kuhanavattanti** paccayappaṭisevanasāmantajappana-iriyāpathappavattanasāṅkhātaṃ tividhaṃ kuhanavattum. **Ukkhipitvā**ti “mahākuṭumbiko mahānāviko mahādānapatī” ti-ādīnā paggaṇhitvā lapaṇaṃ. **Avakkhipitvā**ti “kiṃ imassa jīvitaṃ, bījabhojano nāmāyaṇ” ti hīletvā lapaṇaṃ.

Dukkhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sukhasomanassasuttavaṇṇanā

78. Catutthe (3.0145) yathāvuttadhammādīsu tassa kilesanimittaṃ dukkhaṃ anavassananti “sukhasomanassabahulo viharati”ti vuttaṃ. Kāyikasukhañceva cetasikasomanassañca bahulaṃ assāti **sukhasomanassabahulo**. Yavati tena phalaṃ missitaṃ viya hotīti **yoni**, ekantikaṃ kāraṇaṃ. **Assāti** yathāvuttassa bhikkhuno. **Paripuṇṇanti** avikalaṃ anavasesaṃ.

Sukhasomanassasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Adhigamasuttavaṇṇanā

79. Pañcame āgacchanti etena kusalā vā akusalā vāti āgamaṇaṃ, kusalākusalānaṃ uppattikāraṇaṃ. Tattha kusalo **āgamanakusalo**. Evaṃ dhamme manasikaroto kusalā vā akusalā vā dhammā abhivaḍḍhantīti evaṃ jānanto. Apagacchanti kusalā vā akusalā vā etenāti apagamaṇaṃ. Tesaṃ eva anuppattikāraṇaṃ, tattha kusalo **apagamanakusalo**. Evaṃ dhamme manasikaroto kusalā vā akusalā vā dhammā nābhivaḍḍhantīti evaṃ jānanto. **Upāyakusalo**ti ṭhānuppattikapaññāsamañnāgato. Idañca accāyikakicce vā bhaye vā uppanne tassa tikicchanatthaṃ ṭhānuppattiyā kāraṇajānanavasena veditabbaṃ.

Adhigamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6-7. Mahantattasuttādivaṇṇanā

80-81. Chaṭṭhe **sampatteti** kilese sampatte. Sattamaṃ uttānameva.

Mahantattasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8-10. Dutyanirayasuttādivaṇṇanā

82-84. Aṭṭhame (3.0146) **kāyapāgabbhiyādīhīti ādi**-saddena vacīpāgabbhiyaṃ manopāgabbhiyañca saṅgaṇhāti. Navamādīni uttānatthāneva.

Dutyanirayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Arahattavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sītivaggo

1. Sītibhāvasuttavaṇṇanā

85. Navamassa paṭhame **sītibhāvanti** nibbānaṃ, kilesavūpasamaṃ vā. **Niggaṇhātīti** accāraddhavīriyatādīhi uddhataṃ cittaṃ uddhaccapakkhato rakkhaṇavasena niggaṇhāti. **Paggaṇhātīti** atisithilavīriyatādīhi līnaṃ cittaṃ kosajjapātato rakkhaṇavasena paggaṇhāti. **Sampahaṃsetīti** samappavattacittaṃ tathāpavattiyaṃ paññāya toseti uttejeti vā. Yadā vā paññāpayogamandatāya upasamasukhāna-dhigamena vā nirassādaṃ cittaṃ bhāvanāya na pakkhandati, tadā jāti-ādīni saṃvegavatthūni paccavekkhitvā sampahaṃseti samuttejeti. **Ajjupekkhatīti** yadā pana cittaṃ alīnaṃ anuddhataṃ anirassādaṃ ārammaṇe samappavattaṃ samma-deva bhāvanāvītiṃ otiṇṇaṃ hoti, tadā pagghaniggahasampahaṃsanesu kiñci byāpāraṃ akatvā samappavattesu assesu sārathī viya ajjupekkhati, upekkhako hoti. **Paṇitādhimuttikoti** paṇīte uttame maggaphale adhimutto ninnapoṇapabbhāro.

Sītibhāvasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-11. Āvaraṇasuttādivaṇṇanā

86-95. Dutiye **acchandikoti** kattukamyatākusalacchandarāhito. Uttarakurukā manussā acchandikaṭṭhānaṃ pavīṭṭhā. **Duppañño**ti bhavaṅgapaññāya parihīno (3.01) Bhavaṅgapaññāya pana paripuṇṇāyapi yassa bhavaṅgaṃ lokuttarassa paccayo na hoti, sopi duppañño eva nāma. **Abhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattanti** kusalesu dhammesu sammattaniyāmasaṅkhātaṃ ariyamaggaṃ okkamituṃ adhigantaṃ abhabbo. **Na kammāvaraṇatāyāti**-ādīsu abhavipariyāyena attho veditabbo. Catutthādīni uttānatthāni.

Āvaraṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sītivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Ānisaṃsavaggo

1-11. Pātubhāvasuttādivaṇṇanā

96-106. Dasamassa paṭhamādīsu natthi vattabbaṃ. Aṭṭhame mettā etassa atthīti mettāvā, tassa bhāvo **mettāvatā**, mettāpaṭipatti, tāya. Sā pana mettāvatā mettāvasena pāricariyāti āha “**mettāyuttāya pāricariyāyā**” ti. **Paricaranti** vippakata-brahmacariyattā. Pariciṇṇasatthukena sāvakena nāma satthuno yāva dhammena kātabbā pāricariyā, tāya sammadeva sampāditattā. Navamādīni uttānatthāni.

Pātubhāvasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Ānisaṃsavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

107-116. Ekādasamavaggo uttānatthoyeva.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Chakkanipātavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅguttaranikāye

Sattakanipāta-ṭīkā

1. Paṭhamapaṇṇāsakaṃ

1. Dhanavaggavaṇṇanā

1-10. Sattakanipātassa paṭhamo vaggo uttānattho.

2. Anusayavaggo

4Puggalasuttavaṇṇanā

14. Dutiyassa (3.0149) catutthe ubhato ubhayathā, ubhato ubhohi bhāgehi vimuttoti **ubhatobhāgavimutto** ekadesasarūpekasesanayena. **Dvīhi bhāgehīti** karaṇe nissakke cetam̐ bahuvacanaṃ. Āvutti-ādivasena ayam̐ niyamo veditabboti āha “**arūpasamāpattiyā**”ti-ādi. Etena “samāpattiyā vikkhambhanavimokkhena, maggena samucchavedavimokkhena vimuttattā ubhatobhāgavimutto”ti evaṃ pavatto **tipiṭakacūḷanāgatttheravādo**, “nāmakāyato rūpakāyato ca vimuttattā ubhatobhāgavimutto”ti evaṃ pavatto **tipiṭakamahārakkhitattheravādo**, “samāpattiyā vikkhambhanavimokkhena ekavāraṃ, maggena samucchavedavimokkhena ekavāraṃ vimuttattā ubhatobhāgavimutto”ti evaṃ pavatto **tipiṭakacūḷābhayattheravādo cāti** imesaṃ tiṇṇampi theravādānaṃ ekajjhaṃ saṅgaho katoti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca paṭhamavāde dvīhi bhāgehi vimutto ubhatobhāgavimutto vutto, dutiyavāde ubhato bhāgato vimuttoti ubhatobhāgavimutto, tatiyavāde dvīhi bhāgehi dve vāre vimuttoti ayametesam̐ visesoti. **Vimuttoti** kilesehi vimutto, kilesavikkhambhanasamucchadanehi vā kāyato vimuttohi attho.

Soti ubhatobhāgavimutto. Kāmañcetha rūpāvacaracatutthajjhānampi arūpāvacarajjhānaṃ viya duvaṅgikaṃ āneñjappattanti vuccati. Taṃ pana padaṭṭhānaṃ katvā arahattaṃ patto ubhatobhāgavimutto nāma na hoti rūpakāyato (3.0150) avimuttattā. Tañhi kilesakāyatova vimuttaṃ, na rūpakāyato, tasmā tato vuṭṭhāya arahattaṃ patto ubhatobhāgavimutto na hotīti āha “**catunnaṃ arūpa ...pe... pañca-vidho hoti**”ti. **Arūpasamāpattīnanti** niddhāraṇe sāmivacanaṃ. **Arahattaṃ patta-anāgāminoti** bhūtapubbagatiyā vuttaṃ. Na hi arahattaṃ patto anāgāmī nāma hoti. “Rūpī rūpāni passati”ti-ādike nirodhasamāpatti-ante aṭṭha vimokkhe vatvā-

“Yato ca kho, ānanda, bhikkhu ime aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ayam̐ vuccati, ānanda, bhikkhu ubhatobhāgavimutto”ti-

Yadipi **mahānidāne** (dī. ni. 2.130) vuttaṃ, taṃ pana ubhatobhāgavimuttasetṭhavasena vuttanti, idha pana sabba-ubhatobhāgavimutte saṅgahaṇatthaṃ “**pañca-vidho hoti**”ti vatvā “**pāḷi panettha ...pe... aṭṭhavimokkhalābhino vasena āgatā**”ti āha. Majjhimanikāye pana **kīṭāgirisutte** (ma. ni. 2.182)-

“Katamo ca, bhikkhave, puggalo ubhatobhāgavimutto? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo ye te santā vimokkhā atikkamma rūpe āruppā, te kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, puggalo ubhatobhāgavimutto” ti-

Arūpasamāpattivasena cattāro ubhatobhāgavimuttā, seṭṭho ca vutto vuttalakkhā-
ṇūpapattito. Yathāvuttesu hi pañcasu purimā cattāro samāpattisīsaṃ nirodhaṃ na
samāpajantīti pariyāyena ubhatobhāgavimuttā nāma. Aṭṭhasamāpattilābhī anā-
gāmi taṃ samāpajitvā tato vuṭṭhāya vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pattoti
nippariyāyena ubhatobhāgavimuttaseṭṭho nāma.

Katamo ca puggaloti-ādi puggalapaññattipāḷi. Tattha **katamoti** pucchāvacaṇaṃ.
Puggaloti asādhāraṇato pucchitabbavacaṇaṃ. **Idhāti** idhasmiṃ sāsane. **Ekaccoti**
eko. **Aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharatīti** (3.0151) aṭṭha samāpattiyo samā-
pajitvā nāmakāyato paṭilabhitvā viharati. **Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā**
hontīti vipassanāpaññāya saṅkhāragataṃ, maggapaññāya cattāri saccāni
passitvā cattāropi āsavā parikkhīṇā honti. **Disvāti** dassanahetu. Na hi āsave
paññāya passanti, dassanakāraṇā pana parikkhīṇā disvā parikkhīṇāti vuttā dassa-
nāyattaparikkhayattā. Evañhi dassanaṃ āsavānaṃ khayassa purimakiriyābhā-
vena vuttaṃ.

Paññāvimuttoti visesato paññāya eva vimutto, na tassa adhiṭṭhānabhūtena
aṭṭhavimokkhasaṅkhātena sātisayena samādhināti paññāvimutto. Yo ariyo ana-
dhigata-aṭṭhavimokkho sabbaso āsavehi vimutto, tassettaṃ adhivacaṇaṃ. Adhiga-
tepi hi rūpajjhānavimokkhe na so sātisayasamādhinissitoti na tassa vasena ubha-
tobhāgavimuttatā hotīti vuttovāyamatto. Arūpajjhānesu pana ekasmimpi sati
ubhatobhāgavimutttoyeva nāma hoti. Tena hi aṭṭhavimokkhekadesena taṃnāma-
dānasamatthena aṭṭhavimokkhalābhīveva vuccati. Samudāye hi pavatto vohāro
avayavepi dissati yathā taṃ “sattisayo” ti anavasesato āsavānaṃ parikkhīṇattā.
Aṭṭhavimokkhapaṭikkhepavaseneva na ekadesabhūtarūpajjhānappaṭikkhepava-
sena. Evañhi arūpajjhānekadesābhāvepi aṭṭhavimokkhapaṭikkhepo na hotīti
siddhaṃ hoti. Arūpāvacaṇajjhānesu hi ekasmimpi sati ubhatobhāgavimutttoyeva
nāma hoti.

Phuṭṭhantaṃ sacchikatoti phuṭṭhānaṃ anto phuṭṭhanto, phuṭṭhānaṃ arūpajjhā-
nānaṃ anantaro kāloti adhippāyo. Accantasamyoge cettaṃ upayogavacaṇaṃ.
Taṃ phuṭṭhānantarakālemeva sacchikātabbaṃ sacchikato sacchikaraṇūpāyenāti
vuttaṃ hoti, bhāvanapuṃsakaṃ vā etaṃ “ekamantaṃ nisīdī” ti-ādīsu viya. Yo hi
arūpajjhānena rūpakāyato nāmakāyekadesato ca vikkhambhanavimokkhena
vimutto, tena nirodhasaṅkhāto vimokkho ālocito pakāsito viya hoti, na pana
kāyena sacchikato. Nirodhaṃ pana ārammaṇaṃ katvā ekaccesu āsave su khepi-
tesu tena so sacchikato hoti, tasmā so sacchikātabbaṃ nirodhaṃ yathā-ālocitaṃ
nāmakāyena sacchi karotīti “**kāyasakkhī**” ti vuccati, na (3.0152) tu “vimutto” ti eka-
ccānaṃ āsavānaṃ aparikkhīṇattā. Tenāha “**jhānaphassaṃ paṭhamaṃ phusati,**
pacchā nirodhaṃ nibbānaṃ sacchikarotī” ti. Ayaṃ catunnaṃ arūpasamāpattīnaṃ
ekekato vuṭṭhāya saṅkhāre sammāsivā kāyasakkhibhāvaṃ pattānaṃ catunnaṃ,

nirodhā vuṭṭhāya aggamaggappatta-anāgāmino ca vasena ubhatobhāgavimutto viya pañcavidho nāma hotīti vuttaṃ **abhidhammaṭṭikāyaṃ** (pu. pa. mūlaṭī. 24) “kāyasakkhimhipi eseva nayo”ti. **Ekacce āsavāti heṭṭhimamaggavajjhā āsavā.**

Diṭṭhantaṃ pattoti dassanasañkhātassa sotāpattimaggañāṇassa anantaraṃ pattoti vuttaṃ hoti. “Diṭṭhattā patto”tipi pāṭho. Etena catusaccadassanasañkhātāya diṭṭhiyā nirodhassa pattataṃ dīpeti. Tenāha “**dukkhā sañkhārā**”ti-ādi. Tathā **paññāyāti** maggapaññāya. Paṭhamaphalaṭṭhato paṭṭhāya yāva aggamaggaṭṭhā diṭṭhippatto. Tenāha “**sopi kāyasakkhī viya chabbidho hotī**”ti. Yathā pana paññāvimutto, evaṃ ayampi sukkhavipassako catūhi arūpajjhānehi vuṭṭhāya diṭṭhippatta-bhāvappattā cattāro cāti pañcavidho hotīti veditabbo. Saddhāvimuttepi eseva nayo. **Idaṃ dukkhanti** ettakaṃ dukkhaṃ, na ito uddhaṃ dukkhanti. **Yathābhūtaṃ pajānāti**ti ṭhapetvā taṇhaṃ upādānakkhandhapañcakaṃ dukkhasaccanti yāthāvato pajānāti. Yasmā pana taṇhā dukkhaṃ janeti nibbatteti, tato taṃ dukkhaṃ samudeti, tasmā naṃ “**ayaṃ dukkhasamudayo**”ti **yathābhūtaṃ pajānāti**. Yasmā pana idaṃ dukkhañca samudayo ca nibbānaṃ patvā nirujjhati, appavattiṃ gacchati, tasmā na “**ayaṃ dukkhanirodho**”ti **yathābhūtaṃ pajānāti**. Ariyo pana aṭṭhaṅgiko maggo taṃ dukkhanirodhaṃ gacchati, tena taṃ “**ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā**”ti **yathābhūtaṃ pajānāti**. Ettāvata nānākkhaṇe saccavavatthānaṃ dassitaṃ. Idāni taṃ ekakkhaṇe dassetuṃ “**tathāgatappaveditā**”ti-ādi vuttaṃ. **Tathāgatappaveditāti** tathāgatena bodhimaṇḍe paṭividdhā viditā pākaṭā katā. **Dhammāti** catusaccadhammā. **Vodiṭṭhā** hotīti sudiṭṭhā. **Vocaritāti** sucaritā, paññāya suṭṭhu carāpitāti attho. **Ayanti** ayaṃ evarūpo puggalo diṭṭhippattoti.

Saddhāya vimuttoti saddahanavasena vimutto. Etena sabbathā avimuttassapi saddhāmattena vimuttabhāvaṃ dasseti. **Saddhāvimuttoti** vā saddhāya adhimuttoti (3.0153) attho. Kiṃ pana nesaṃ kilesappahāne nānattaṃ atthīti? Natthi. Atha kasmā saddhāvimutto diṭṭhippattaṃ na pāpuṇāti? Āgamaṇīyanānattena. Diṭṭhippatto hi āgamaṇīyamhi kilese vikkhambhento appadukkhena akasirena akilamantova sakkoti vikkhambhituṃ, saddhāvimutto pana dukkhena kasirena kilamanto sakkoti vikkhambhituṃ, tasmā saddhāvimutto diṭṭhippattaṃ na pāpuṇāti. Tenāha “**etassa hī**”ti-ādi. **Saddahantassāti** “ekaṃsato ayaṃ paṭipadā kilesakkhayaṃ āvahaṭi sammāsambuddhena bhāsītattā”ti evaṃ saddahantassa. Yasmā panassa aniccānupassanādīhi niccasaññāpahānavasena bhāvanāya pubbenāparaṃ viśesaṃ passato tatha tatha paccakkhatāpi atthi, tasmā vuttaṃ “**saddahantassa viyā**”ti. Sesapadadvayaṃ tasseva vevacanaṃ. Ettha ca **pubbabhāgamaggabhāvanāti** vacanena āgamaṇīyanānattena diṭṭhippattasaddhāvimuttānaṃ paññānānattaṃ hotīti dassitaṃ. **Abhidhammaṭṭhakathāyampi** (pu. pa. aṭṭha. 28) “nesaṃ kilesappahāne nānattaṃ natthi, paññāya nānattaṃ atthiyevā”ti vatvā “āgamaṇīyanānatteneva saddhāvimutto diṭṭhippattaṃ na pāpuṇāti sannitṭhānaṃ katan”ti vuttaṃ.

Āramaṇaṃ yāthāvato dhāreti avadhāretīti dhammo, paññā. Taṃ paññāsañkhātāṃ dhammaṃ adhimattatāya pubbaṅgamaṃ hutvā pavattaṃ anussaratīti **dhammānusārī**. Tenāha “**dhammo**”ti-ādi. **Paññāpubbaṅgamanti** paññāpadhānaṃ.

“Saddhaṃ anussarati, saddhāpubbaṅgamaṃ maggaṃ bhāveti”ti imamatthaṃ **eseva nayoti** atidisati. Paññaṃ vāhetiti **paññāvāhī**, paññaṃ sātisayaṃ pavattetīti attho. Tenāha “**paññāpubbaṅgamaṃ ariyamaggaṃ bhāveti**” ti. Paññā vā puggalaṃ vāheti nibbānābhikṣaṃ gametīti **paññāvāhī**. **Saddhāvāhī**ti etthāpi iminā naye-neva attho veditabbo. **Ubhatobhāgavimuttādikathā**ti ubhatobhāgavimuttādīsu āgamanato paṭṭhāya vattabbakathā. **Tasmāti visuddhimagge** (visuddhi. 2.773, 889) vuttattā. Tato eva **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ** (visuddhi. mahāṭī. 2.773) vuttanayeneva cettha attho veditabbo.

Puggalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Udakūpamāsuttavaṇṇanā

15. Pañcame (3.0154) **ekantakāḷakehī**ti natthikavāda-ahetukavāda-akiriyavāda-saṅkhātehi niyatamicchādiṭṭhidhammehi. Tenāha “**niyatamicchādiṭṭhiṃ sandhāya vuttan**”ti. **Evaṃ puggaloti** iminā kāraṇena ekavāraṃ nimuggo nimuggoyeva so hoti. Etassa hi puna bhavato vuṭṭhānaṃ nāma natthīti vadanti makkhaligosālādayo viya. Heṭṭhā heṭṭhā narakaggīnaṃyeva āhāro. **Sādhu saddhā kusalesūti** kusaladhammesu saddhā nāma sādhu laddhakāti ummujjati, so tāvattakeneva kusalena ummujjati nāma. **Sādhu hirīti**-ādīsipi eseva nayo. **Caṅkavāreti** rajakānaṃ khāraparissāvane, surāparissāvane vā. **Evaṃ puggaloti** “evaṃ sādhu saddhā”ti imesaṃ saddhādīnaṃ vasena ekavāraṃ ummujjitvā tesāṃ parihāniyā puna nimujjatiyeva devadattādayo viya. Devadatto hi aṭṭha samāpattiyo pañca ca abhiññāyo nibbattetvāpi puna buddhānaṃ paṭipakkhatāya tehi guṇehi parihīno ruhiruppādakammaṃ saṅghabhedakammañca katvā kāyassa bhedaṃ dutiyacittavārena cuticittamanantarā niraye nibbatto. Kokāliko dve aggasaṃvake upavaditvā padumaniraye nibbatto.

Neva hāyati no vaḍḍhatiti appahonakakālepi na hāyati, pahonakakālepi na vaḍḍhati. Ubhayampi panetaṃ agārikenapi anagārikenapi dīpetabbaṃ. Ekacco hi agāriko appahonakakāle pakkhikabhattaṃ vassikaṃ vā upanibandhāpesi, so pacchā pahonakakālepi pakkhikabhattādimattameva pavatteti. Anagārikopi ādimhi appahonakakāle uddesaṃ dhutaṅgaṃ vā gaṇhāti, medhāvī

balavīriyasampattiyā pahonakakāle tato uttarim na karoti. **Evam puggaloti** evam imāya saddhādīnaṃ ṭhitiyā puggalo ummujjitvā ṭhito nāma hoti. **Ummujjitvā patarati** sakadāgāmpuggalo kilesatanutāya uṭṭhahitvā gantabbadisābhimukho tarati nāma.

Paṭigādhappatto hotiti anāgāmpuggalaṃ sandhāya vadati. Ime pana satta puggalā udakopamena dīpitā. Satta kira jaṅghavāṇijā addhānamaggappaṭipannā antarāmagge ekaṃ puṇṇanadiṃ pāpuṇṇimsu. Tesu paṭhamaṃ otiṇṇo udakabhīruko puriso otiṇṇaṭṭhāneyeva nimujjitvā puna saṅṭhātuṃ nāsakkhi, avassaṃva macchakacchapabhattaṃ jāto. Dutiyo otiṇṇaṭṭhāne nimujjitvā (3.0155) sakiṃ uṭṭhahitvā puna nimuggo uṭṭhātuṃ nāsakkhi, antoyeva macchakacchapabhattaṃ jāto. Tatiyo nimujjitvā uṭṭhito majjhe nadiyā ṭhatvā neva orato āgantuṃ, na pāraṃ gantuṃ asakkhi. Catuttho uṭṭhāya ṭhito uttaraṇatitthaṃ olokesi. Pañcama uttaraṇatitthaṃ oloketvā patarati. Chaṭṭho taṃ disvā pārimatīraṃ gantvā kaṭippamaṇe uduke ṭhito. Sattamo pārimatīraṃ gantvā gandhacuṇṇādīhi nhatvā varavatthādīni nivāsetvā surabhivilepanaṃ vilimpitvā niluppalamālādīni pilandhitvā nānālaṅkārappaṭimaṇḍito mahānagaraṃ pavisitvā pāsādamāruhitvā uttamabhojanaṃ bhuñjati.

Tattha jaṅghavāṇijā viya ime satta puggalā, nadī viya vaṭṭaṃ, paṭhamassa udakabhīrukassa purisassa otiṇṇaṭṭhāneyeva nimujjanaṃ viya micchādiṭṭhikassa vaṭṭe nimujjanaṃ, ummujjitvā nimujjanapuriso viya saddhādīnaṃ uppattimatthakena ummujjitvā tāsamaṃ hāniyā nimuggapuggalo, majjhe nadiyā ṭhatvā viya saddhādīnaṃ ṭhitiyā ṭhitipuggalo, uttaraṇatitthaṃ olokeno viya sotāpanno, patarantaapuriso viya kilesakāmāvaṭṭatāya pataranto sakadāgāmī, taritvā kaṭimatte uduke ṭhitapuriso viya anāvaṭṭadhammattā anāgāmī, nhatvā pārimatīraṃ uttaritvā thale ṭhitapuriso viya cattāro oghe atikkamitvā nibbānathale ṭhito khīṇāsavabrāhmaṇo, thale ṭhitapurisassa nagaraṃ pavisitvā pāsādaṃ āruya uttamabhojanabhūñjanaṃ viya khīṇāsavassa nibbānārammaṇasamāpattiṃ appetvā vītināmanaṃ veditabbaṃ.

Udakūpamāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6-9. Aniccānupassīsuttādivaṇṇanā

16-19. Chaṭṭhe “**idha samasīsī kathito**”ti vatvā evaṃ samasīsitaṃ vibhajitvā idhādhippetamaṃ dassetuṃ “**so catubbidho hoti**”ti-ādimāha. Rogavasena samasīsī **rogasamasīsī**. Esa nayo sesesupi. **Ekappahārenevāti** ekavelāyameva. Yo cakkhurogādīsu aññatarasmiṃ sati “ito anuṭṭhito arahattaṃ pāpuṇṇissāmī”ti vipassanaṃ paṭṭhapesi, athassa arahattañca rogato vuṭṭhānañca ekakārameva hoti (3.0156), ayaṃ **rogasamasīsī** nāma. **Iriyāpathassa pariyosānanti** iriyāpathantarasaṃyogo. Yo ṭhānādīsu iriyāpathesu aññataraṃ adhiṭṭhāya “avikopetvāva arahattaṃ pāpuṇṇissāmī”ti vipassanaṃ paṭṭhapesi. Athassa arahattappatti ca iriyāpathavikopa-

nañca ekappahārenea hoti, ayaṃ **iriyāpathasamasīsī** nāma. **Jīvitasamasīsī nāmāti** ettha “palibodhasīsaṃ māno, parāmāsasīsaṃ diṭṭhi, vikkhepasīsaṃ uddhaccaṃ, kilesasīsaṃ avijjā, adhimokkhasīsaṃ saddhā, pagghasīsaṃ vīriyaṃ, upaṭṭhānasīsaṃ sati, avikkhepasīsaṃ samādhi, dassanasīsaṃ paññā, pavattasīsaṃ jīvitindriyaṃ, cutisīsaṃ vimokkha, saṅkhārasīsaṃ nirodho”ti **paṭisambhiddāyaṃ** (paṭi. ma. 3.33) vuttesu sattarasasu sīsesu pavattasīsaṃ kilesasīsanti dve sīsāni idhādhippetāni- “apubbaṃ acarimaṃ āsavapariyādānañca hoti jīvitapariyādānañcā”ti vacanato. Tesu kilesasīsaṃ arahattamaggo pariyādiyati, pavattasīsaṃ jīvitindriyaṃ cuticcittaṃ pariyādiyati. Tattha avijjāpariyādāyakaṃ cittaṃ jīvitindriyaṃ pariyādātuṃ na sakkoti, jīvitindriyapariyādāyakaṃ avijjaṃ pariyādātuṃ na sakkoti. Aññaṃ avijjāpariyādāyakaṃ cittaṃ, aññaṃ jīvitindriyapariyādāyakaṃ. Yassa cetam sīsadvayaṃ samaṃ pariyādānaṃ gacchati, so **jīvitasamasīsī** nāma.

Kathaṃ panidaṃ samaṃ hotīti? Vārasamatāya. Yasmiñhi vāre maggavuttānaṃ hoti, sotāpattimagge pañca paccavekkhaṇāni, sakadāgāmimagge pañca, anāgāmimagge pañca, arahattamagge cattārīti ekūnavīsatiṃ paccavekkhaṇāṇe paṭiṭṭhāya bhavaṅgaṃ otarivā parinibbāyato imāya vārasamatāya idaṃ ubhayasīsapariyādānampi samaṃ hotīti imāya vārasamatāya. Vārasamavuttidāyakena hi maggacittena attano anantaraṃ viya nipphādetabbā paccavekkhaṇavārā ca kilesapariyādānasseva vārāti vattabbaṃ arahati. “Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hotīti”ti (ma. ni. 1.78; saṃ. ni. 3.12, 14) vacanato paccavekkhaṇaparisaṃpanena kilesapariyādānaṃ sampāpitaṃ nāma hotīti imāya vāravuttiyā samatāya kilesapariyādānajīvitapariyādānānaṃ samatā veditabbā. Tenevāha “**yasmā panassa ...pe.. tasmā evaṃ vuttan**”ti.

Āyuno vemajjhaṃ anatikkamitvā antarāva kilesaparinibbānena parinibbāyatīti **antarāparinibbāyī**. Tenāha “**yo pañcasu suddhāvāsesū**”ti-ādi (3.0157). **Vemajjheti** avihādīsu yattha uppanno, tattha āyuno vemajjhe. Āyuvemajjhaṃ upahacca atikkamitvā tattha parinibbāyatīti **upahaccaparinibbāyī**. Tenāha “**yo tatthevā**”ti-ādi. Asaṅkhārena appayogena anussāhena akilamanto tikkhindriyatāya sukheva parinibbāyatīti **asaṅkhāraparinibbāyī**. Tenāha “**yo tesamyevā**”ti-ādi. **Tesamyeva puggalānanti** niddhāraṇe sāmivacanaṃ. **Appayogenāti** adhimattappayogena vinā appakasirena. Sasaṅkhārena sappayogena kilamanto dukkhena parinibbāyatīti **sasaṅkhāraparinibbāyī**. Uddhamvāhibhāvena uddhamassa taṇhāsotaṃ vaṭṭasotañcāti, uddhaṃ vā gantvā paṭilabhitabbato uddhamassa maggasotanti **uddhamabhoto**. Paṭisandhivasena akaniṭṭhaṃ gacchatīti **akaniṭṭhagāmī**.

Ettha pana catukkaṃ veditabbaṃ. Yo hi avihato paṭṭhāya cattāro devaloke sodhetvā akaniṭṭhaṃ gantvā parinibbāyati, ayaṃ **uddhamasoto akaniṭṭhagāmī nāma**. Ayañhi aviheṣu kappasahassaṃ vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā atappaṃ gacchati, tatrāpi dve kappasahassāni vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā sudassaṃ gacchati, tatrāpi cattāri kappasahassāni vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā sudassiṃ gacchati, tatrāpi aṭṭha kappasahassāni vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā akaniṭṭhaṃ gacchati, tattha vasanto aggamaggaṃ adhigacchati. Tattha yo avihato paṭṭhāya dutiyaṃ vā catutthaṃ vā devalokaṃ

gantvā parinibbāyati, ayaṃ **uddhaṃsoto na akaniṭṭhagāmi** nāma. Yo kāmabhavato cavitvā akaniṭṭhesu parinibbāyati, ayaṃ **na uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmi** nāma. Yo heṭṭhā catūsu devalokesu tattha tattheva nibbattitvā parinibbāyati, ayaṃ **na uddhaṃsoto na akaniṭṭhagāmi**ti.

Ete pana aviheṣu uppannasamanantara-āyuvemajjhaṃ appatvāva parinibbāyana-vasena tayo antarāparinibbāyino, eko upahaccaparinibbāyī, eko uddhaṃsototi pañcavidho, asaṅkhārasasaṅkhāraparinibbāyivibhāgena dasa honti, tathā atappa-sudassasudassīsūti cattāro dasakāti cattārīsaṃ. Akaniṭṭhe pana uddhaṃsoto natthi, tayo antarāparinibbāyino, eko (3.0158) upahaccaparinibbāyīti cattāro, asaṅkhārasasaṅkhāraparinibbāyivibhāgena aṭṭhāti aṭṭhacattārīsaṃ anāgāmino. Sattamādīsu natthi vattabbaṃ.

Aniccānupassīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Niddasavatthusuttavaṇṇanā

20. Dasame **niddasavatthūnī**ti ādisaddalopenāyaṃ niddesoti āha “**niddasādivatthūnī**”ti. Natthi idāni imassa dasāti **niddaso**. Pañhoti ñātumaṃ icchito attho. **Puna dasavasso na hotī**ti tesamaṃ matimattametanti dassetaṃ “**so kirā**”ti kirasaddaggaḥaṇaṃ. **Niddasoti** cetamaṃ vacanamattaṃ. Tassa nibbīsādibhāvassa viya ninnavādibhāvassa ca icchitattāti dassetaṃ “**na kevalañcā**”ti-ādi vuttaṃ. **Gāme vicarantoti** gāme piṇḍāya caranto. Na idaṃ titthiyānaṃ adhivacanaṃ tesu tannimittassa abhāvā, sāsaneṭṭhi sekhassapi na idaṃ adhivacanaṃ, kimaṅgaṃ pana puthujjanassa. Yassa panetaṃ adhivacanaṃ yena ca kāraṇena, taṃ dassetaṃ “**khīṇāsava-ssetan**”ti-ādi vuttaṃ. Appaṭisandhikabhāvo hissa paccakkhato kāraṇaṃ. Paramparāya itarāni yāni pāliyaṃ āgatāniṃ.

Sikkhāya sammadeva ādānaṃ **sikkhāsamādānaṃ**. Taṃ panassā pāripūriyā veditabbanti āha “**sikkhāttayapūraṇe**”ti. Sikkhāya vā sammadeva ādito paṭṭhāya rakkhaṇaṃ **sikkhāsamādānaṃ**. Tañca atthato pūraṇena paricchinnaṃ arakkhaṇe sabbena sabbaṃ abhāvato, rakkhaṇe ca paripūraṇato. **Balavacchandoti** daḷha-cchando. **Āyatinti** anantarānāgatadivasādikālo adhippeto, na anāgatabhavoti āha “**anāgate punadivasādīsūpi**”ti. Sikkhaṃ paripūrentassa tattha nibaddhabhattitā **avigatapematā**. Tebhūmakadhammānaṃ aniccādivasena sammadeva nijjhānaṃ **dhammanisāmanāti** āha “**vipassanāyetaṃ adhivacanan**”ti. **Tañhāvinayeti** bhaṅgānupassanāññānubhāvasiddhe tañhāvikkhambhane. **Ekībhāveti** gaṇasaṅgaṇikā-kilesasaṅgaṇikāvigamasiddhe vivekavāse. **Vīriyārambheti** sammappadhānassa paggaṇhane (3.0159). Taṃ pana sabbaso vīriyassa paribrūhanaṃ hotīti āha “**kāyikacetāsikassa vīriyassa pūraṇe**”ti. **Satiyañceva nipakabhāve cāti** satokāritāya ceva sampajānakāritāya ca. Satisampajāññabaleneva hi vīriyārambho ijjhati. **Diṭṭhi-paṭivedheti** maggasammādiṭṭhiyā paṭivijjhane. Tenāha “**maggadassane**”ti.

Niddasavatthusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Anusayavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Vajjisattakavaggo

1. Sārandadasuttavaṇṇanā

21. Tatiyassa paṭhame devāyatanabhāvena cittattā lokassa cittikāraṭṭhānatāya ca **cetiyaṃ** ahosi. **Yāvākīvanti** (dī. ni. ṭī. 2.134) ekamevetamaṃ padaṃ aniyamato parimāṇavācī. Kālo cettha adhippetoti āha “**yattakaṃ kālan**”ti. **Abhiṇhaṃ sannipātā**ti niccasannipātā. Taṃ pana niccasannipātataṃ dassetuṃ “**divasassā**”ti-ādi vuttaṃ. **Sannipātabahulā**ti pacurasannipātā. **Vosānanti** saṅkocaṃ. “**Vuddhiyevā**”ti-ādinā vuttamatthaṃ byatirekamukhena dassetuṃ “**abhiṇhaṃ asannipatantā hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Ākulā**ti khubhitā na pasannā. **Bhijjivā**ti vaggabandhato vibhajja viṣuṃ viṣuṃ hutvā.

Sannipātabheriyāti sannipātārocanabheriyā. **Addhabhuttā vā**ti sāmibhuttā vā. **Osīdamāneti** hāyamāne.

Suṅkanti bhaṇḍaṃ gahetvā gacchantehi pabbatakhandaṇḍanāditthagāmadvārādīsu rājapurisānaṃ dātābhabhāgaṃ. **Balinti** nipphannasassādito chabhāgaṃ sattabhāganti-ādinā laddhabbakaraṃ. **Daṇḍanti** dasavīsatikahāpaṇādikāṃ aparādhānurūpaṃ gahetabbadhanadaṇḍaṃ. **Vajjidhammanti** vajjirājadhammaṃ. Idāni apaññattapaññāpanādīsu tappaṭikkhepe ca ādinavānisamaṃse ca vitthārato dassetuṃ “**tesan**”ti-ādi (3.0160) vuttaṃ. **Pāricariyakkhamā**ti upaṭṭhānakkhamā. **Porāṇaṃ vajjidhammanti** ettha pubbe kira vajjirājāno “ayaṃ coro”ti ānetvā dassite “gaṇhatha naṃ coran”ti avatvā vinicchayamahāmattānaṃ denti. Te vinicchinitvā sace acoro hoti, vissajjenti. Sace coro, attanā kiñci akatvā vohārikānaṃ denti, tepi vinicchinitvā acoro ce, vissajjenti. Coro ce, suddharānaṃ denti. Tepi vinicchinitvā acoro ce, vissajjenti. Coro ce, aṭṭakulikānaṃ denti, tepi tatheva katvā senāpatissa, senāpati uparājassa, uparājā rañño. Rājā vinicchinitvā sace acoro hoti, vissajjeti. Sace pana coro hoti, paveṇipañṇakaṃ vācāpeti. Tattha “yena idaṃ nāma kataṃ,

tassa ayaṃ nāmaḍḍo”ti likhitaṃ. Rājā tassa kiriyaṃ tena samānetvā tadanu-
cchavikaṃ daḍḍaṃ karoti. Iti etaṃ porāṇaṃ vajjidhammaṃ samādāya vatta-
ntānaṃ manussā na ujjhāyanti. Paramparāgatesu aṭṭakulesu jātā agatigamanavi-
ratā aṭṭamahallakapurisā **aṭṭakulikā**.

Sakkāraṇti upakāraṃ. **Garubhāvaṃ paccupaṭṭhapetvā**ti “ime amhākaṃ garuno”-
ti tattha garubhāvaṃ paṭi paṭi upaṭṭhapetvā. **Mānessanti**ti sammānessanti. Taṃ
pana sammānanaṃ tesu nesaṃ attamanatāpubbakanti āha “**manena piyāyissanti**”-
ti. **Nipaccakāraṃ** paṇipātaṃ. **Dassenti**ti garucittabhāraṃ dassenti. **Sandhānetunti**
sambandhaṃ avicchinnaṃ katvā ghaṭetuṃ.

Pasayhakārassāti balakkārassa. Kāmaṃ vuddhiyā pūjanīyatāya “vuddhihāniyo”-
ti vuttaṃ, attho pana vuttānukkameneva yojetabbo. Pāḷiyaṃ vā yasmā “vuddhi-
yeva pāṭikaṅkhā, no parihāni”ti vuttaṃ, tasmā tadanukkamena “**vuddhihāniyo**”ti
vuttaṃ.

Vipaccituṃ aladdhokāse pāpakamme, tassa kammaṃ vipāke vā anavasaroṃ
devasopasaggo. Tasmim̐ pana laddhokāse siyā devatopasaggassa avasaroti āha
“**anuppannaṃ ...pe... vaḍḍhenti**”ti. Eteneva **anuppannaṃ sukhanti** etthāpi attho
veditabbo. Balakāyassa diguṇatiguṇatādassanaṃ paṭibhayabhāvadassananti eva-
mādinā devatānaṃ **saṅgāmasīse sahāyatā** veditabbā.

Anicchitanti (3.0161) aniṭṭhaṃ. **Āvaraṇatoti** nisedhanato. Dhammato anapetā
dhammiyāti idha “**dhammikā**”ti vuttā. Migasūkarādighātāya sunakhādīnaṃ
kaḍḍhitvā vanacaraṇaṃ vājo, tattha niyuttā, te vā vājentiti **vājikā**, migavadhacārino.

Sārandadasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vassakārasuttavaṇṇanā

22. Dutiye **abhiyātukāmoti** ettha **abhi-saddo** abhibhavanattho “anabhividditun”-
ti-ādīsu viyāti āha “**abhibhavanatthāya yātukāmo**”ti. **Vajjirājānoti** “vajjetabbā
ime”ti ādito pavattaṃ vacanaṃ upādāya vajjīti laddhanāmā rājāno, vajjiraṭṭhassa
vā rājāno vajjirājāno. Raṭṭhassa pana vajjisamaññā tannivāsirājakumāravasena
veditabbā. **Rājiddhiyāti** rājabhāvānugateṇa pabhāvena. So pana pabhāvo nesaṃ
gaṇarājānaṃ mitho sāmaggīyā loke pākaṭo. Ciraṭṭhāyī ca ahoṣīti “**samaggabhāvaṃ
katheti**”ti vuttaṃ. Anu anu taṃsamaṅgino bhāveti vaḍḍhetīti anubhāvo, anubhāvo
eva **ānubhāvo**, patāpo. So pana nesaṃ patāpo hatthi-assādivāhanasampattiyā
tattha ca subhikkhitabhāvena loke pākaṭo jātoti “**etena ...pe... katheti**”ti vuttaṃ.
Tālacchiggaḷenāti kuṅcīkāchiddena. **Asananti** saraṃ. **Atipātayissanti**ti atikkā-
menti. **Poṅkhānupoṅkhanti** poṅkhassa anupoṅkhaṃ, purimasarassa poṅkhaḍḍa-
nugatapoṅkhaṃ itaraṃ saraṃ katvāti attho. **Avirādhitanti** avirajjhitaṃ. **Ucchindissā-
mīti** ummūlanavasena kulasantatiṃ chindissāmi. Ayaṃ vaḍḍhanaṃ ayo, tappa-
tipakkhena **anayoti** āha “**avaḍḍhin**”ti. Ñātīnaṃ byasanaṃ vināso **ñātībyasanaṃ**.

Gaṅgāyāti gaṅgāsamīpe. **Paṭṭanagāmanti** sakaṭapaṭṭanagāmaṃ. **Tatrāti** tasmim̐

paṭṭane. **Balavāghātajātoti** uppannabalavakodho. **Meti** mayhaṃ. **Gatenāti** gama-
nena. **Sītaṃ vā uṇhaṃ vā natthi** tāya velāya. **Abhimukhaṃ yuddhenā** Ti abhi-
mukhaṃ ujukameva saṅgāmakaraṇena. **Upalāpanaṃ** sāmaṃ dānañcāti dassetuṃ
“alan”ti-ādi vuttaṃ. Bhedopi idha upāyo evāti (3.0162) vuttaṃ “**aññatra mithubhe-
dā**”ti. Yuddhassa pana anupāyatā pageva pakāsītā. **Idanti** “aññatra upalāpanāya
aññatra mithubhedā”ti idaṃ vacanaṃ. **Kathāya nayaṃ labhitvāti** “yāvakiṃvañca
...pe... parihānī”ti imāya bhagavato kathāya upāyaṃ labhitvā. **Anukampāyāti** vajji-
rājesu anuggahena.

Rājāpi tameva pesetvā sabbe ...pe... pāpesīti rājā taṃ attano santikaṃ āgataṃ
“kiṃ, ācariya, bhagavā avacā”ti pucchi. So “yathā bho samaṇassa gotamassa
vacanaṃ na sakkā vajji kenaci gahetuṃ, apica upalāpanāya vā mithubhedena vā
sakkā”ti āha. Tato naṃ rājā “upalāpanāya amhākaṃ hatthi-assādayo nassissanti,
bhedeneva te gahessāmi, kiṃ karomā”ti pucchi. Tena hi, mahārāja, tumhe vajji
ārabbha parisati kathaṃ samuṭṭhāpetha, tato ahaṃ “kiṃ te, mahārāja, tehi, attano
santakena kasivaṇijjādīni katvā jīvantu ete rājāno”ti vatvā pakkamissāmi. Tato
tumhe “kiṃ nu, bho, esa brāhmaṇo vajji ārabbha pavattaṃ kathaṃ paṭibāhati”ti
vadeyyātha. Divasabhāge cāhaṃ tesāṃ paṇṇākāraṃ pesessāmi, tampi gāhā-
petvā tumhepi mama dosaṃ āropetvā bandhanatāḷanādīni akatvāva kevalaṃ
khuramuṇḍaṃ maṃ katvā nagarā nīharāpetha, athāhaṃ “mayā te nagare pākāro
parikhā ca kārītā, ahaṃ thiradubbalaṭṭhānañca uttānagambhīraṭṭhānañca jānāmi,
na cirassaṃ dāni taṃ ujum karissāmi”ti vakkhāmi. Taṃ sutvā tumhe “gacchatū”ti
vadeyyāthāti. Rājā sabbaṃ akāsi.

Licchavī tassa nikkhamaṃ sutvā “saṭho brāhmaṇo, mā tassa gaṅgaṃ uttā-
retuṃ adatthā”ti āhaṃsu. Tatra ekaccehi “amhe ārabbha kathitattā kira so evaṃ
karoti”ti vutte “tena hi bhaṇe etū”ti vadiṃsu. So gantvā licchavī disvā “kimāgata-
tthā”ti pucchito taṃ pavattiṃ ārocesi. Licchavino “appamattakena nāma evaṃ
garuṃ daṇḍaṃ kātuṃ na yuttan”ti vatvā “kiṃ te tatra ṭhānantaran”ti pucchiṃsu.
Vinicchayamahāmacchohamasmīti. Tadeva te ṭhānantaraṃ hotūti. So suṭṭhutaṃ
vinicchayaṃ karoti. Rājakumārā tassa santike sippaṃ uggaṇhanti. So patiṭṭhita-
guṇo hutvā ekadivasaṃ ekaṃ licchaviṃ gahetvā ekamantaṃ gantvā “dārakā (3.0163)
kasanti”ti pucchi. Āma, kasanti. Dve goṇe yojetvāti. Āma, dve goṇe yojetvāti.
Ettakaṃ vatvā nivatto. Tato tamañño “kiṃ ācariyo āhā”ti pucchitvā tena vuttaṃ-
asaddahanto “na meso yathābhūtaṃ katheti”ti tena saddhiṃ bhijji.

Brāhmaṇo aparaṃpi ekadivasaṃ ekaṃ licchaviṃ ekamantaṃ netvā “kena
byañjanaena bhuttosī”ti pucchitvā nivatto. Tampi añño pucchitvā asaddahanto
tatheva bhijji. Brāhmaṇo aparaṃpi divasaṃ ekaṃ licchaviṃ ekamantaṃ netvā
“atiduggatosi kirā”ti pucchi. Ko evamāhāti. Asuko nāma licchavīti. Aparaṃpi eka-
mantaṃ netvā “tvaṃ kira bhīrujātiko”ti pucchi. Ko evamāhāti? Asuko nāma liccha-
vīti. Evaṃ aññena akathitameva aññassa kathento tīhi saṃvaccharehi te rājāno
aññamaññaṃ bhinditvā yathā dve ekamaggena na gacchanti, tathā katvā sannipā-
tabheriṃ carāpesi. Licchavino “issarā sannipatantu, sūrā sannipatantū”ti vatvā na
sannipatiṃsu. Brāhmaṇo “ayaṃ dāni kālo, sīghaṃ āgacchatū”ti rañño sāsanaṃ

peseti. Rājā sutvāva balabheriṃ carāpetvā nikkhami. Vesālikā sutvā “rañño gaṅgaṃ uttaritum na dassāmā”ti bheriṃ carāpesum. Te sutvā “gacchantu sūrarā-jāno”ti-ādīni vatvā na sannipatiṃsu. “Nagarappavesanaṃ na dassāma, dvārāni pidahissāmā”ti bheriṃ carāpesum. Ekopi na sannipati. Yathāvivaṭehi dvārehi pavisitvā sabbe anayabyasanaṃ pāpetvā gato. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ-“rājāpi tameva pesetvā sabbepi bhinditvā gantvā anayabyasanaṃ pāpesī”ti.

Vassakārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Paṭhamasattakasuttavaṇṇanā

23. Tatiye aparihānāya hitāti **aparihāniyā** (dī. ni. ṭi. 2.136), na parihāyanti etehi vā **aparihāniyā**. Evaṃ saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassento “**idhāpi cā**”ti-ādīmāha. Tattha **tatoti-ādi** disāsu āgatasāsane vuttavacanaṃ vuttakathanaṃ. **Vihārasīmā ākulā** yasmā (3.0164), tasmā **uposathapavāraṇā ṭhitā. Oliyamānakoti** pāḷito atthato ca vinassamānako. **Ukkhipāpentāti** paguṇabhāvakaraṇena atthasaṃvaṇṇanāvasena ca paggaṇhantā.

Sāvattiyam bhikkhū viya (pārā. 565) pācittiyam desāpetabboti paññāpentā. **Vajjiputtakā viya** (cūḷava. 446) dasavatthudīpanena. **Tathā akarontāti** navaṃ kati-kavattaṃ vā sikkhāpadaṃ vā amaddantā dhammavinayato sāsanaṃ dīpentā khuddakampi ca sikkhāpadaṃ asamūhanantā. **Āyasmā mahākassapo viya cāti** “suṇātu me, āvuso, saṅgho, santāmhākaṃ sikkhāpadāni gihigatāni. Gihinopi jānanti ‘idaṃ vo samaṇānaṃ sakyaputtikānaṃ kappati, idaṃ vo na kappati’ti. Sacepi hi mayaṃ khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samūhanissāma, bhavissanti vattāro ‘dhūmakālikaṃ samaṇena gotamena sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, yāvimesaṃ satthā aṭṭhāsi, tāvime sikkhāpadesu sikkhiṃsu. Yato imesaṃ satthā parinibbuto, na dānime sikkhāpadesu sikkhanti’ti. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho apaññattaṃ na paññapeyya, paññattaṃ na samucchindeyya, yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya vatteyyā”ti imaṃ (cūḷava. 442) tantim ṭhapento āyasmā mahākassapo viya ca.

Thirabhāvappattāti sāsane thirabhāvaṃ anivattitabhāvaṃ upagatā. **Therakārakehīti** therabhāvasādhakehi sīlādiguṇehi asekkhadhammehi. **Bahū rattiyo**ti pabbajitā hutvā bahū rattiyo jānanti. Sīlādiguṇesu patiṭṭhāpanameva sāsane **pariṇāyakatāti** āha “**tīsu sikkhāsu pavattenti**”ti. **Ovādaṃ na denti** abhājanabhāvato. **Paveṇika-thanti** ācariyaparamparābhataṃ sammāpaṭipattidīpanaṃ dhammakathaṃ. **Sārabhūtaṃ dhammapariyāyanti** samathavipassanāmaggaḥālasampāpanena sāsane sārabhūtaṃ bojjaṅgakosalla-anuttarasītibhāva- (a. ni. 6.85) adhiccittasuttādidhammatantiṃ. **Ādikaṃ ovādanti ādi-saddena** “evaṃ te āloketabbaṃ, evaṃ te viloketabbaṃ, evaṃ te samiñjitabbaṃ, evaṃ te pasāretabbaṃ, evaṃ te saṅghāṭipattacīvaraṃ dhāretabban”ti ovādaṃ saṅgaṇhāti.

Punabbhavadānaṃ **punabbhavo** uttarapadalopena. **Itareti** ye na paccayavasikā

na āmisacakkhukā, te **na gacchanti** taṇhāya vasaṃ.

Āraññakesūti (3.0165) araññabhāgesu araññapariyāpannesu. Nanu yattha katthacipi taṇhā sāvajjā evāti codanaṃ sandhāyāha “**gāmantasenāsanesu hī**”ti-ādi. Tena “anuttaresu vimokkhesu pihamaṃ upaṭṭhāpayato”ti ettha vuttapihā-dayo piya āraññakasenāsanesu sālayatā sevittabbapakkhikā evāti dasseti.

Attanāvāti sayameva. Tena parehi anussāhitānaṃ saraseneva anāgatānaṃ pesalānaṃ bhikkhūnaṃ āgamaṃ, āgatānañca phāsuvihāraṃ paccāsīsaṅgānaṃ dasseti. **Imināva nīhārenāti** imāya paṭipattiyā. **Aggahitadhammaggaṇanti** aggahitassa pariyaṭṭidhammassa uggahaṇaṃ. **Gahitasajjhāyakaṇanti** uggahitassa suṭṭhu atthacintanaṃ. Cintarattho hi ayaṃ sajjhāyasaddo. **Entīti** upagacchanti. Nisīdanti āsanapaññāpanādinā.

Paṭhamasattakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4-6. Dutiyasattakasuttādivaṇṇanā

24-26. Catutthe **karontoyevāti** yathāvuttaṃ tiracchānakathaṃ kathentoyeva. Attiracchānakathābhāvepi tassa tattha tapparabhāvadassanattaṃ avadhāraṇavacanaṃ. **Pariyantakārīti** sapariyantaṃ katvā vattā. “Pariyantavatiṃ vācaṃ bhāsītā”ti (dī. ni. 1.9, 194) hi vuttaṃ. **Appabhassovāti** parimitakathoyeva ekantena kathetabbasseva kathanato. Samāpattisamāpajjanaṃ **ariyo tuṇhībhāvo. Niddāyatīyevāti** niddokkamane anādinavadassī niddāyatīyeva, iriyāpathaparivattanādinā na naṃ vinodeti. **Evaṃ saṃsaṭṭhovāti** vuttanayena gaṇasaṅgaṇikāya saṃsaṭṭho eva viharati. **Dussilā pāpicchā nāmāti** sayamaṃ nissilā asantaḡaṇasambhāvanicchāya samannāgatattā pāpā lāmakā icchā etesanti pāpicchā. Pāpapuggalehi mittikaraṇato **pāpamittā**. Tehi sadā sahapavattanena **pāpasahāyā**. Tattha ninnatādinā tadadhimuttatāya **pāpasampavaṅkā**. Pañcamādīni uttānatthāniyeva.

Dutiyasattakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-11. Saññāsuttādivaṇṇanā

27-31. Sattame (3.0166) aniccāti anupassati etāyāti **aniccānupassanā**. Tathāpavattavipassanā pana yasmā attanā sahagatasaññāya bhāvitāya bhāvitā eva hoti, tasmā vuttaṃ “**aniccānupassanādīhi sahagatasaññā**” ti. Imā satta lokiyavipassanāpi honti “aniccan” ti-ādinā pavattanato. “Etaṃ santaṃ etaṃ paṇītaṃ yadidaṃ sabbasaṅkhārasamatho” ti āgatavasena panettha dve lokuttarā hontīti veditabbā. “Virāgo nirodho” ti hi tattha nibbānaṃ vuttanti idha virāgasaññā, tā vuttasaññā nibbānārammaṇāpi siyuṃ. Sesamettha suviññeyyameva. Aṭṭhamādīni uttānatthāneva.

Saññāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Vajjisattakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Devatāvaggo

5. Paṭhamamittasuttavaṇṇanā

36. Catutthassa pañcame **attano** guyhaṃ tassa **āvikarotīti** attano guyhaṃ nigguhituṃ yuttakathaṃ aññassa akathetvā tasseva ācikkhati. Tassa guyhaṃ **aññesaṃ nācikkhatīti** tena kathitaguyhaṃ yathā aññe na jānanti, evaṃ anāvikaronto chādeti.

Paṭhamamittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6-11. Dutiyamittasuttādivaṇṇanā

37-42. Chaṭṭhe **piyo ca hoti manāpo cāti** kalyāṇamittalakkhaṇaṃ dassitaṃ. Kalyāṇamitto hi saddhāsampanno ca hoti sīlasampanno sutasampanno cāgasampanno vīriyasampanno satisampanno samādhisampanno paññāsampanno. Tattha saddhāsampattiyā saddahati tathāgatassa sambodhiṃ kammañca kamma-phalañca, tena sambodhiyā hetubhūtaṃ sattesu hitasukhaṃ na pariccajati (3.0167). Sīlasampattiyā sattānaṃ piyo hoti garu bhāvanīyo codako pāpagarahī vattā vaca-

nakkhamo. Sutasampattiyā saccapaṭiccasamuppādādipaṭisaṃyuttānaṃ gambhīrānaṃ kathānaṃ kattā hoti. Cāgasampattiyā appiccho hoti santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho. Vīriyasampattiyā āradhaviṛiyo hoti attahitaparahitapaṭipattiyāṃ. Satisampattiyā upaṭṭhitassatī hoti. Samādhisampattiyā avikkhitto hoti samāhitacito. Paññāsampattiyā aviparītaṃ pajānāti. So satiyā kusalākusalānaṃ dhammānaṃ gatiyo samannesamāno paññāya sattānaṃ hitāhitāṃ yathābhūtaṃ jānitvā samādhinā tattha ekaggacitto hutvā vīriyena satte ahite nisedhetvā hite niyojeti. Tena vuttaṃ “**piyo ...pe... niyojeti**” ti. Sattamādīni uttānatthāni.

Dutiyamittasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Devatāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Mahāyaññavaggo

1. Sattaviññāṇaṭṭhitisuttavaṇṇanā

44. Pañcamassa paṭhame yasmā **nidassanatthe nipāto** (dī. ni. ṭī. 2.127) tasmā **seyyathāpi manussāti** yathā manussāti vuttaṃ hoti. **Viseso hotiyeva** satipi bāhirassa kāraṇassa abhede ajjhakkassa bhinnattā. Nānattaṃ kāye etesaṃ, nānatto vā kāyo etesanti **nānattakāyā**. Iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo. **Nesanti** manussānaṃ. Nānattā saññā etesaṃ atthīti **nānattasaññino**. Sukhasamussayato vinipāto etesaṃ atthīti **vinipātikā** satipi devabhāve dibbasampattiyā abhāvato. Apāyesu vā gato natthi nipāto etesanti **vinipātikā**. Tenāha “**catu-apāyavinimuttā**” ti. **Piyaṅkaramātādīnaṃ viyāti** piyaṅkaramātā kira yakkhinī paccūsasamaye anuruddhattherassa dhammaṃ sajjhāyato sutvā-

“Mā (3.0168) saddamakārī piyaṅkara, bhikkhu dhammapadāni bhāsati; api dhammapadaṃ vijāniya, paṭipajjema hitāya no siyā.

“Pāṇesu ca saṃyamāmasse, sampajānamusā na bhaṇāmasse;

sikkhema susīlyamattano, api muccema pisācayoniyā” ti. (saṃ. ni. 1.240)-

Evaṃ puttakaṃ saññāpetvā taṃ divasaṃ sotāpattiphalaṃ pattā. Uttaramātā pana bhagavato dhammaṃ sutvāva sotāpannā jātā.

Brahmakāye paṭhamajjhānanibbatte brahmasamūhe, brahmanikāye vā bhavāti **brahmakāyikā**. Mahābrahmuno parisāya bhavāti **brahmapārisajjā** tassa paricāra-kaṭṭhāne ṭhitattā. Mahābrahmuno purohitaṭṭhāne ṭhitāti **brahmapurohitā**. Āyuvavāṇādīhi mahantā brahmānoti **mahābrahmāno**. Satipi tesāṃ tividhānampi paṭhamena jhānena gantvā nibbattabhāve jhānassa pana pavattibhedena ayaṃ vise-soti dassetuṃ “**brahmapārisajjā panā**” ti-ādi vuttaṃ. **Parittenāti** hīnena. Sā cassa hīnatā chandādīnaṃ hīnatāya veditabbā. Paṭiladdhamattaṃ vā hīnaṃ. **Kappa-**

ssāti asaṅkhyeyyakappa. Hīnapaṇitānaṃ majjhe bhavattā **majjhimaṃ**. Sā cassa majjhimatā chandādīnaṃ majjhimatāya veditabbā. Paṭilabhitvā nātisubhāvitaṃ vā **majjhimaṃ**. **Upaḍḍhakappo** Ti asaṅkhyeyyakappa upaḍḍhakappo. **Vipphārikataroti** brahmapārisajjehi pamāṇato vipulatāro sabhāvato uḷāratāro ca hoti. Sabhāvenapi hi uḷāratāmovā. Taṃ panettha appamāṇaṃ. Tassa hi parittābhādīnaṃ parittasubhādīnaṃca kāye satipi sabhāvavematte ekattavaseneva vavattthapiyatīti “ekattakāyā” tveva te vuccanti. **Paṇītenā**ti ukkaṭṭhena. Sā cassa ukkaṭṭhatā chandādīnaṃ ukkaṭṭhatāya veditabbā. Subhāvitaṃ vā, sammadeva, vasi bhāvaṃ pāpitaṃ **paṇītaṃ** “padhānabhāvaṃ nītaṃ” ti katvā. Idhāpi kappo asaṅkhyeyyakappavaseneva veditabbo paripuṇṇamahākappaassa asambhavato. **Itī**ti evaṃ vuttappakārena. **Teti** “brahmakāyikā” ti vuttā tividhāpi brahmāno. **Saññāya ekattā**ti tihetukabhāvena ekasabhāvattā. Na hi tassā sampayuttadhammasena aññopi koci bhedo atthi. **Evanti** iminā nānattakāyā ekattasaññino gahitāti dasseti.

Daṇḍa-ukkāyāti (3.0169) daṇḍadīpikāya. **Sarati** dhāvati, **vissarati** vippakiṇṇā viya dhāvati. **Dve kappā**ti dve mahākappā. Ito paresupi eseva nayo. **Idhā**ti imasmim suttē. **Ukkaṭṭhaparicchedavasena** ābhassaraggahaṇeneva **sabbepi te** parittābhā-appamāṇābhāpi gahitā.

Sundarā pabhā subhā, tāya kiṇṇā subhākiṇṇāti vattabbe. Bhā-saddassa rassattaṃ antima-ṇa-kārassa ha-kāraṇca katvā “**subhakiṇhā**” ti vuttā. Aṭṭhaka-thāyaṃ pana niccalāya ekagghanāya pabhāya subhoti pariyāyavacananti “subhena okiṇṇā vikiṇṇā” ti attho vutto. Etthāpi antima-ṇa-kārassa ha-kārakaraṇaṃ icchitabbameva. **Na chijjivā pabhā gacchati** ekagghanattā. **Catutthaviññāṇaṭṭhiti-meva bhajanti** kāyassa saññāya ca ekarūpattā. Vipulasantasukhāyuvanāḍiphalattā **vehapphalā**. **Etthā**ti viññāṇaṭṭhitiyaṃ.

Vivaṭṭapakke ṭhitā apunarāvattanato. “**Na sabbakālikā**” ti vatvā tameva asabbakālikattaṃ vibhāvetuṃ “**kappasatasahassampi**” ti-ādi vuttaṃ. Soḷasakappasahasaccayena uppannānaṃ suddhāvāsabrahmānaṃ parinibbāyanato aññesaṇca tattha anuppajjanato **buddhasuññe loke** suññaṃ taṃ ṭhānaṃ hoti, tasmā suddhāvāsā na sabbakālikā. **Khandhāvāraṭṭhānasadisā honti** suddhāvāsabhūmiyo. **Iminā suttēna** suddhāvāsānaṃ sattāvāsabhāvādīpaneneva viññāṇaṭṭhitibhāvopi dīpito hoti, tasmā **suddhāvāsāpi** sattasu viññāṇaṭṭhitīsu **catutthaviññāṇaṭṭhitim**, navasu sattāvāsesu **catutthasattāvāsāna bhajanti**.

Sukhumattāti saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattattā. Paribyattaviññāṇakiccābhāvato **neva viññāṇaṃ**, na sabbaso aviññāṇaṃ hotīti **nāviññāṇaṃ**, tasmā paripphutaviññāṇakiccavantīsu **viññāṇaṭṭhitīsu na vuttaṃ**.

Sattaviññāṇaṭṭhitisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Samādhiparikkhārasuttavaṇṇanā

45. Dutiye **samādhiparikkhārā**ti ettha tayo parikkhārā. “Ratho silaparikkhāro,

jhānakkho cakkavīriyo”ti (saṃ. ni. 5.4) hi ettha alaṅkāro parikkhāro (3.0170) nāma. “Sattahi nagaraparikkhārehi suparikkhataṃ hoti”ti (a. ni. 7.67) ettha parivāro parikkhāro nāma. “Gilānapaccaya ...pe... jīvitaparikkhārā”ti (ma. ni. 1.191-192) ettha sambhāro parikkhāro nāma. So idha adhippetoti āha “**maggasamādhissa sambhārā**”ti. Parivāraparikkhāropi vaṭṭatiyeva. Parivāro hi sammādiṭṭhādayo magga-dhammā sammāsamādhissa saha-jātādipaccayabhāvena parikaraṇato abhisāṅkharāṇato. **Parikkhatāti** parivāritā. **Ayaṃ vuccati ariyo sammāsamādhīti** ayaṃ sattahi ratanehi parivuto cakkavattī viya sattahi aṅgehi parivuto ariyo sammāsamādhīti vuccati. Upecca nissīyatīti upanisā, saha upanisāyāti **sa-upaniso**, sa-upanissayo attho, saporivāroyevāti vuttaṃ hoti. Sahakārikāraṇabhūto hi dhammasamūho idha “upaniso”ti adhippeto.

Samādhiparikkhārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paṭhama-aggisuttavaṇṇanā

46. Tatiye **anuḍahanatṭhenāti** kāmaṃ āhuneyyaggi-ādayo tayo aggī brāhmaṇehipi icchitā santi. Te pana tehi icchitamattāva, na sattānaṃ tādīsā atthasādhakā. Ye pana sattānaṃ atthasādhakā, te dassetuṃ “**āhunam vuccati**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha ānetvā hunanaṃ pūjanaṃ “āhunan”ti vuttaṃ, taṃ **āhunam arahantī** mātā-pitaro. Tenāha bhagavā- “āhuneyyāti, bhikkhave, mātāpitūnaṃ etaṃ adhivacanan”-ti (itivu. 106). Yadaggena ca te puttānaṃ bahūpakāratāya āhuneyyāti, tesu sammāpaṭipatti nesaṃ hitasukhāvahā, tadaggena tesu micchāpaṭipatti ahitadukkhāvahāti āha “**tesu ...pe... nibbattanti**”ti.

Svāyamatto (dī. ni. aṭṭha. 3.305) **mittavindakavattunā** veditabbo. Mittavindako hi mātārā, “tāta, ajja uposathiko hutvā vihāre sabbarattim dhammassavanaṃ suṇohi, sahasaṃ te dassāmi”ti vutto dhanalobhena uposathaṃ samādāya vihāraṃ gantvā “idaṃ tṭhānaṃ akutobhayan”ti sallakkhetvā dhammāsanassa hetṭhā nipanno sabbarattim niddāyivā gharaṃ (3.0171) agamāsi. Mātā pātova yāguṃ pacitvā upanāmesi. So sahasaṃ gahetvāva pivi. Athassa etadahosi “dhanaṃ saṃharissāmi”ti. So nāvāya samuddaṃ pakkhanditukāmo ahosi. Atha naṃ mātā, “tāta, imasmim kule cattālīsakoṭidhanaṃ atthi, alaṃ gamanenā”ti nivāreti. So tassā vacanaṃ anādiyivā gacchati eva. Sā purato aṭṭhāsi. Atha naṃ kujjhivā “ayaṃ mayhaṃ purato tiṭṭhati”ti pādena paharivā patitaṃ antaraṃ katvā agamāsi.

Mātā utṭhahivā “mādisāya mātari evarūpaṃ kammaṃ katvā gatassa te gata-ṭṭhāne sukhaṃ bhavissatīti evaṃsaññī nāma tvaṃ puttā”ti āha. Tassa nāvaṃ āruya gacchato sattame divase nāvā aṭṭhāsi. Atha te manussā “addhā ettha pāpapuggalo atthi, salākaṃ dethā”ti āhaṃsu. Salākā dīyamānā tasseva tikkhattuṃ pāpuṇi. Te tassa

uḷumpaṃ datvā taṃ samudde pakkhipiṃsu. So ekaṃ dīpaṃ gantvā vimānapetihi saddhiṃ sampattiṃ anubhavanto tāhi “purato purato mā agamāsi”ti vuccamānopi taddiguṇaṃ taddiguṇaṃ sampattiṃ passanto anupubbena khuracakkadharaṃ ekaṃ addasa. Taṃ cakkaṃ padumapupphaṃ viya upatṭhāsi. So taṃ āha, “ambho, idaṃ tayā piḷandhitaṃ padumaṃ mayhaṃ dehi”ti. Na idaṃ, sāmi, padumaṃ, khuracakkaṃ etanti. So “vañcesi maṃ tvam, kiṃ mayā padumaṃ na diṭṭhapubban”ti vatvā “tvam lohita-candanaṃ vilimpitvā piḷandhanaṃ padumapupphaṃ mayhaṃ na dātukāmo”ti āha. So cintesi “ayampi mayā katasadisamaṃ kammaṃ katvā tassa phalaṃ anubhavitukāmo”ti. Atha naṃ “gaṇha, re”ti vatvā tassa matthake cakkaṃ khipi. Tena vuttaṃ-

“Catubbhi aṭṭhājḥagamā, aṭṭhāhi pica soḷasa;

soḷasāhi ca bāttiṃsa, atricchaṃ cakkamāsado;

icchāhatassa posassa, cakkaṃ bhamati matthake”ti. (jā. 1.1.104; 1.5.103);

Soti gehasāmiko bhaddā. **Purimanayenevāti** anuḍaḥanassa paccayatāya. Tatridaṃ vatthu- kassapabuddhakāle sotāpannassa upāsakassa bhariyā aticāraṃ carati. So taṃ paccakkhato disvā “kasmā evaṃ karosī”ti āha. Sā “sacāhaṃ eva-rūpaṃ karomi, ayaṃ me sunakho viluppamāno (3.0172) khādatū”ti vatvā kālakatā kaṇṇamuṇḍakadahe vemānikapeti hutvā nibbattā divā sampattiṃ anubhavati, rattiṃ dukkhaṃ. Tadā bārāṇasirājā migavaṃ caranto araṇṇaṃ pavisitvā anupubbena kaṇṇamuṇḍakadahaṃ sampatto tāya saddhiṃ sampattiṃ anubhavati. Sā taṃ vañcetvā rattiṃ dukkhaṃ anubhavati. So ñatvā “kattha nu kho gacchatī”ti piṭṭhito piṭṭhito gantvā avidūre ṭhito kaṇṇamuṇḍakadahato nikkhamitvā taṃ “paṭa-paṭan”ti khādamānaṃ ekaṃ sunakhaṃ disvā asinā dvidhā chindi, dve ahesuṃ. Puna chinne cattāro, puna chinne aṭṭha, puna chinne soḷasa ahesuṃ. Sā “kiṃ karosi, sāmi”ti āha. So “kiṃ idan”ti āha. Sā “evaṃ akatvā kheḷapiṇḍaṃ bhūmiyaṃ niṭṭhubhitvā pādena ghaṃsāhi”ti āha. So tathā akāsi. Sunakhā antaradhāyiṃsu. Muṭṭhiyogo kirāyaṃ tassa sunakhantaradhānassa, yadidaṃ kheḷapiṇḍaṃ bhūmiyaṃ niṭṭhubhitvā pādena ghaṃsanaṃ, taṃ divasaṃ tassā kammaṃ khīṇaṃ. Rājā vipaṭṭisārī hutvā gantuṃ āraddho. Sā “mayhaṃ, sāmi, kammaṃ khīṇaṃ, mā agamāsi”ti āha. Rājā assutvāva gato.

Dakkhiṇāti cattāro paccayā dīyamānā dakkhanti etehi hitasukhānīti, taṃ dakkhiṇaṃ arahatīti **dakkhiṇeyyo**, bhikkhusaṅgho.

Paṭhama-aggisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4-5. Dutīya-aggisuttādivaṇṇanā

47-48. Catutthe yaññavāṭaṃ sampādetvā mahāyaññaṃ uddissa saviññāṇa-kāni aviññāṇakāni ca yaññūpakaraṇāni sajjitānīti āha pāḷiyaṃ “**mahāyañño upa-kkhaṭo**”ti. Taṃ upakaraṇaṃ tesam tathāsajjananti āha “**upakkhaṭoti paccupaṭṭhito**”-ti. **Vacchatarasatānīti** yuvabhāvappattāni nātibalavavacchasatāni. Te pana

vacchā eva honti, na dammā, balībaddā vā. **Urabbhā**ti taruṇameṇḍakā vuccanti. **Upanītā**ṇi t̥hapanatthāya upanītāni. **Vihimsat̥thenā**ti himsanat̥thena. **Upavāyatū**ti upagantvā sarīradarathaṃ nibbāpento saṅhasitalā vāto vāyatu. Sesam̥ suviññeyyameva. Pañcame natthi vattabbaṃ.

Dutiya-aggisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dutiyaśāññāsuttavaṇṇanā

49. Chaṭṭhe (3.0173) **nhāruvilekhananti** cammaṃ likhantānaṃ cammaṃ likhitvā chaḍḍitakasaṭaṃ. “Esohamasmī”ti-ādinā ahaṃkaraṇaṃ **ahaṅkāro**. “Etaṃ mamā”-ti mamaṃkaraṇaṃ **mamaṅkāro**. Tenāha “**ahaṅkāradit̥thito**”ti-ādi. **Tisso vidhā**ti seyyasadiśahīnavasena tayo mānā. “Ekavidhena rūpasaṅgaho”ti-ādīsu (dha. sa. 584) koṭṭhāso “vidhā”ti vutto. “Kathaṃvidhaṃ sīlavantaṃ vadanti, kathaṃvidhaṃ pañnavantaṃ vadanti”ti-ādīsu (saṃ. ni. 1.95) pakāro. “Tisso imā, bhikkhave, vidhā. Katamā tisso? Seyyohamasmīti vidhā”ti (vibha. 920) ettha māno “vidhā”ti vutto. Idhāpi mānova adhippeto. Māno hi vidahanato hīnādivasena **tividhā**. Tenākārena dahanato upadahanato “**vidhā**”ti vuccati.

Dutiyaśāññāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-8. Methunasuttādivaṇṇanā

50-51. Sattame **idhā**ti imasmim̥ loke. **Ekaccoti** eko. **Samaṇo vā brāhmaṇo vā**ti pabbajjāmattena samaṇo vā, jātimmattena brāhmaṇo vā. **Dvayaṃdvayasamāpattinti** dvīhi dvīhi samāpajjitabbaṃ, methunanti attho. Na heva kho samāpajjatīti sambandho. **Ucchādanaṃ** ubbaṭṭanaṃ. **Sambāhanaṃ** parimaddanaṃ. **Sādiyatīti** adhivāseti. **Tadassādetīti** ucchādanādiṃ abhīramati. **Nikāmetīti** icchati. **Vittinti** tuṭṭhiṃ. **Idampi khoti** ettha **idanti** yathāvuttaṃ sādiyanādiṃ khaṇḍādibhāvavasena ekaṃ katvā vuttaṃ. **Pi-saddo** vakkhamānaṃ upādāya samuccayattho, **kho-saddo** avadhāraṇattho. Idaṃ vuttaṃ hoti- yadetaṃ brahmacāripaṭiññassa asatīpi dvayaṃdvayasamāpattiyāṃ mātugāmassa ucchādananahāpanasambāhanasādiyanādi. Idampi ekaṃsena tassa brahmacariyassa khaṇḍādibhāvāpādanato khaṇḍampi chiddampi sabalampi kammāsampīti. Evaṃ pana khaṇḍādibhāvāpattiyā so apari-suddhaṃ brahmacariyaṃ carati, na parisuddhaṃ, saṃyutto methunasam̥yogena, na (3.0174) viśam̥yutto. Tato cassa na jāti-ādīhi parimuttīti dassento “**ayaṃ vuccatī**”ti-ādīmāha.

Sañjagghatīti kilesavasena mahāhasitaṃ hasati. **Samkīlatīti** kāyasam̥saggavasena kīlati. **Samkelāyatīti** sabbaso mātugāmaṃ kelāyanta viharati. **Cakkhunāti** attano cakkhunā. **Cakkhanti** mātugāmassa cakkhuṃ. **Upanijjhāyatīti** upecca nijjhā-

yati oloketi. **Tirokuṭṭanti** kuṭṭassa parato. Tathā **tiropākāraṃ**, “mattikāmayā bhitti **kuṭṭaṃ**, Iṭṭhakāmayā **pākāro**” ti vadanti. Yā kāci vā bhitti porisakā diyaḍḍharatana-ppamāṇā **kuṭṭaṃ**, tato adhiko **pākāro**. **Assāti** brahmacāripaṭiñṇassa. **Pubbeti** vata-samādānato pubbe. **Kāmaguṇehīti** kāmakoṭṭhāsehi. **Samappitanti** suṭṭhu appitaṃ sahitaṃ. **Samaṅgibhūtaṃ** samannāgataṃ. **Paricārayamānanti** kiḷantaṃ, upaṭṭha-hiyamānaṃ vā. **Paṇidhāyāti** patthetvā. **Sīlenāti**-ādīsu yamaniyamādisamādānavasena **sīlaṃ**, avītikkamavasena **vataṃ**. Ubhayampi vā **sīlaṃ**, dukkaracariyavasena pavattitaṃ **vataṃ**. Taṃtaṃ-akiccasammaṃtaṃ vā nivattilakkhaṇaṃ **sīlaṃ**, taṃtaṃ-samādānavato vesabhojanakiccakaraṇādivisesappaṭipatti **vataṃ**. Sabbathāpi dukkaracariyā **taṃtaṃ**. Methunā virati **brahmacariyanti** evampettha pāḷivaṇṇanā veditabbā. Aṭṭhamaṃ uttānameva.

Methunasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dānamahapphalasuttavaṇṇanā

52. Navame “**sāhu dānaṃ**” ti **dānaṃ detīti** “dānaṃ nāma sādhu sundaraṃ” ti dānaṃ detīti attho. Dānañhi datvā taṃ paccavekkhantassa pāmojjapītisomanassā-dayo uppajjanti, lobhadosa-issāmaccherādayo vidūrībhavanti. Idāni dānaṃ anukūladhammaparibrūhanena paccanīkadhammavidūrīkaraṇena ca bhāvanācittassa upasobhanāya ca parikkhārāya ca hotīti “**alaṅkārabhūtañceva parivārabhūtañca detī**” ti vuttaṃ. **Jhānānāgāmī nāma hoti** jhānaṃ nibbattetvā (3.0175) brahmalokūpapannānaṃ ariyānaṃ heṭṭhā anuppajjanato. **Imaṃ pecca paribhuñjissāmīti** sāpekkhassa dānaṃ paralokaphalāsāya sātīsayāya ca pubbācārasena uppajjamānāya anubhavattā taṃhuttaraṃ nāma hotīti āha “**paṭhamaṃ taṃhuttariyadānaṃ**” ti. Dānaṃ nāma buddhādīhi pasatthanti garuṃ cittikāraṃ upaṭṭhapetvā dātabbattā “**dutiyam cīttīkāradānaṃ**” ti vuttaṃ. Pubbakehi pitupitāmahehi dinnapubbaṃ kata-pubbaṃ jahāpetuṃ nāma nānucchavikanti attabhāvasabhāgavasena hirottappaṃ paccupaṭṭhapetvā dātabbato “**tatīyam hirottappadānaṃ**” ti vuttaṃ. “Ahaṃ pacāmi, na ime pacanti, nārahāmi pacanto apacantānaṃ dānaṃ adātun” ti evaṃsaññī hutvā dento niravasesaṃ katvā detīti āha “**catutthaṃ niravasesadānaṃ**” ti. “Yathā tesam pubbakānaṃ isīnaṃ tāni mahāyaññakāni ahesuṃ, evaṃ me ayaṃ dānaparibhogo bhavissatī” ti evaṃsaññīno dānaṃ dakkhiṇaṃ arahesu dātabbato “**pañcamaṃ dakkhiṇeyyadānaṃ**” ti vuttaṃ. “Imaṃ me dānaṃ dadato cittaṃ pasīdatī” ti-ādinā pītisomanassaṃ uppādetvā dentassa dānaṃ somanassabāhullappaṭṭiyā somanassupacāraṃ nāma hotīti āha “**chaṭṭhaṃ somanassupavicāradānaṃ**” ti vuttaṃ.

Dānamahapphalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Nandamātāsuttavaṇṇanā

53. Dasame “**vutthavasso pavāretvā ...pe... nikkhamī**” ti aṅguttarabhāṇakānaṃ matenetamaṃ vuttaṃ. Majjhimabhāṇakā pana vadanti “bhagavā upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya jetavanato bhikkhusaṅghaparivuto cārikaṃ nikkhami. Teneva ca akāle nikkhantattā kosalarājādayo vāretuṃ ārabhiṃsu. Pavāretvā hi caraṇaṃ buddhāciṇṇaṃ” ti. Puṇṇāya sammāpaṭipattiṃ paccāsīsanto bhagavā “**mama nivatta-napaccayā tvamaṃ kiṃ karissasī**” ti āha. **Puṇṇāpi ...pe... pabbajīti** ettha seṭṭhi “puṇṇāya bhagavā nivattito” ti sutvā taṃ bhujissaṃ katvā dhītuṭṭhāne ṭhapesi. Sā pabbajamaṃ yācitvā pabbaji, pabbajitvā vipassanaṃ ārabhi. Athassā sathā āradhavi-passakabhāvaṃ ṇatvā imaṃ obhāsagāthaṃ vissajjesi-

“Puṇṇe (3.0176) pūrassu saddhammaṃ, cando pannaraso yathā;
paripuṇṇāya paññāya, dukkhassantaṃ karissasī” ti. (therīgā. 3);

Sā gāthāpariyosāne arahattaṃ patvā abhiññātā sāvikā ahosi. Sesamettha suviññeyyameva.

Nandamātāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāyaññavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitam.

6. Abyākatavaggo

1-2. Abyākatasuttādivaṇṇanā

54-55. Chaṭṭhavaggassa paṭhamaṃ suviññeyyameva. Dutiye **atīte attabhāve nibbattakaṃ kammanti** “purimakammabhavasmiṃ moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā, nikanti taṇhā, upagamaṃ upādānaṃ, cetanā bhavo” ti evamāgataṃ saparikkhāraṃ pañcavidhaṃ kammavaṭṭamāha. **Etarahi me attabhāvo na siyāti** viññāṇanāmarūpasaḷāyatanaphassavedanāsahitaṃ paccuppannaṃ pañcavidhaṃ vipākavaṭṭamāha. **Yaṃ atthikanti** yaṃ paramatthato vijjamānakaṃ. Tenāha “**bhūtan**” ti. Tañhi paccayanibbattatāya “bhūtan” ti vuccati. **Taṃ pajahāmīti** tappaṭibaddha-cchandarāgappahānena tato eva āyatiṃ anuppattidhammatāpādanavasena pajahāmi pariccajāmi. **Haritantanti** (ma. ni. aṭṭha. 1.303) haritameva. Anta-saddena padavaḍḍhanaṃ kataṃ yathā “vanantaṃ suttantaṃ” ti, allatiṇḍāḍḍhāni āgamma nibbāyatīti attho. **Pathantanti** mahāmaggaṃ. **Selantanti** pabbataṃ. **Udakantanti** udakaṃ. **Ramaṇīyaṃ vā bhūmibhāganti** tiṇagumbādirahitaṃ vivittaṃ abbhokāsabhūmi-

bhāgaṃ. **Anāhārā**ti apaccayā nirupādānā. Sesamettha uttānameva.

Abyākatasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tissabrahmāsuttavaṇṇanā

56. Tatiye (3.0177) **vivittāni** tādīsāni pana pariyaṅtāni atidūrāni hontīti āha “**anti-mapariyaṅtimāni**” ti. Ante bhavāni antimāni, antimāniyeva pariyaṅtimāni. Ubhaye-napi atidūrataṃ dasseti. **Samannāhāre ṭhapayamāno** Ti indriyaṃ samākārena vattento indriyasamataṃ paṭipādentō nāma hoti. Vipassanācittasampayutto samādhī, satipi saṅkhāranimittāvirahe niccanimittādivirahato “animitto” ti vuccatīti āha “**animittanti balavavipassanāsamādhin**” ti.

Tissabrahmāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4-7. Sīhasenāpatisuttādivaṇṇanā

57-60. Catutthe kucchito ariyo **kadariyo**. Thaddhamacchariyasadiṣaṃ hi kucchitaṃ sabbanihīnaṃ natthi sabbakusalānaṃ ādibhūtaṃ nisedhanato. Sesamettha pañcamādīni ca uttānatthāneva.

Sīhasenāpatisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Pacalāyamānasuttavaṇṇanā

61. Aṭṭhame **ālokasaññaṃ manasi kareyyāsīti** divā vā rattiṃ vā sūriyapajjotacandamaṇi-ādīnaṃ ālokaṃ “āloko” ti manasi kareyyāsī. Idaṃ vuttaṃ hoti- sūriyacandālokādiṃ divā rattiṅca upaladdhaṃ yathā-laddhavaseneva manasi kareyyāsī, citte ṭhapeyyāsī. Yathā te subhāvitālokakasiṅassa viya kasiṅāloko yadicchakaṃ yāvadicchakaṅca so āloko rattiyaṃ upatiṭṭhati, yena tattha divāsaññaṃ ṭhapeyyāsī, divā viya vigatathinamiddhova bhaveyyāsīti. Tenāha “**yathā divā tathā rattin**” -ti. **Iti vivaṭena cetasāti** evaṃ apihitena cittaena thinamiddhapidhānena apihitattā. **Apariyonaddhenāti** samantato anonaddhena asaṅchādītena. **Sahobhāsanti** sañā-ṇobhāsaṃ. Thinamiddhavinodana-ālokopi vā hotu kasiṅālokopi (3.0178) vā parikkammālokopi vā, upakkilesāloko viya sabboyaṃ āloko ṅāṇasamuṭṭhānovāti. Yesaṃ akaraṇe puggalo mahājāniyo hoti, tāni **avassaṃ kātabbāni**. Yāni akātumpi vaṭṭanti, sati samavāye kātabbato tāni **karaṇiyānīti** āha “**itarāni karaṇiyāni**” ti. Atha vā kātabbāni kammāni karaṇaṃ arahantīti **karaṇiyāni**. Itarāni **kiccānīti** vadanti.

Ādinayappavattā viggāhikakathāti “na tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāsi, ahaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāmi, kiṃ tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājāni-

ssasi, micchāpaṭipanno tvamasi, ahamasmi sammāpaṭipanno, sahitaṃ me, asahitaṃ te, purevacaniyaṃ pacchā avaca, pacchāvacaṇiyaṃ pure avaca, adhi-ciṇṇaṃ te viparāvattaṃ, āropito te vādo, niggahito tvamasi. Cara vādappamokkhāya, nibbeṭhehi vā sace pahosī”ti (dī. ni. 1.18; ma. ni. 3.41) evaṃpavattā kathā. Tattha **sahitaṃ meti** (dī. ni. aṭṭha. 1.18) mayhaṃ vacanaṃ sahitaṃ siliṭṭhaṃ, atthayuttaṃ kāraṇayuttanti attho. **Sahitanti vā** pubbāparāvuddhaṃ. **Asahitaṃ teti** tuyhaṃ vacanaṃ asahitaṃ asiliṭṭhaṃ. **Adhiciṇṇaṃ te viparāvattanti** yaṃ tuyhaṃ dīgharattāciṇṇavasena suppaṇaṃ, taṃ mayhaṃ ekavacaneneva viparāvattaṃ parivattitvā ṭhitaṃ, na kiñci jānāsīti attho. **Āropito te vādoti** mayā tava vāde doso āropito. **Cara vādappamokkhāyāti** dosamocanattaṃ cara vicara, tattha tattha gantvā sikkhāti attho. **Nibbeṭhehi vā sace pahosīti** atha sayhaṃ pahosi, idāni eva nibbeṭhehīti attho.

Taṇhā sabbaso khīyanti etthāti **taṇhāsaṅkhayo**, tasmim. **Taṇhāsaṅkhayeti** ca idaṃ visaye bhummanti āha “**taṃ ārammaṇaṃ katvā**”ti. **Vimuttacittatāyāti** sabbasaṃkilesehi vippayuttacittatāya. Aparabhāge paṭipadā nāma ariyasaccābhisa-mayo. Sā sāsana-cārigocarā paccattaṃ veditabbatoti āha “**pubbabhāgappaṭipadaṃ saṃkhittena desethāti pucchati**”ti. Akuppadhammatāya khayavayasaṅkhātaṃ antaṃ atītāti accantā, so eva aparihāyanasabhāvattā accantā niṭṭhā assāti **accanta-niṭṭhā**. Tenāha “**ekantaniṭṭho satataniṭṭhoti attho**”ti. Na hi paṭividdhassa (3.0179) lokuttaradhammassa dassannaṃ kuppannaṃ nāma atthi. Accantameva catūhi yogehi khemo etassa atthīti **accantayogakkhemī**. Maggabrahmacariyassa vusitattā tassa ca aparihāyanasabhāvattā accantaṃ brahmacārīti **accantabrahmacārī**. Tenāha “**niccabrahmacārīti attho**”ti. **Pariyosānanti** maggabrahmacariyapariyapariyosānaṃ vaṭṭadukkhapariyosānaṃca.

Pañcakkhandhāti pañcupādānakkhandhā. Sakkāyasabbañhi sandhāya idha “**sabbe dhammā**”ti vuttaṃ vipassanāvisayassa adhippetattā. Tasmā āyatanadhā-tuyopi taggatikā eva daṭṭhabbā. Tenāha bhagavā “**nālaṃ abhinivesāyā**”ti. **Na yuttā abhinivesāya** “etaṃ mama, eso me attā”ti ajjosānāya. “Alameva nibbindituṃ alaṃ virajjitun”ti-ādīsu (dī. ni. 2.272; saṃ. ni. 2.124, 128, 134, 143) viya **asaddo yuttatthopi hotīti āha “na yuttā”ti**. **Sampajantīti** bhavanti. Yadipi “tatiyā catutthī”ti idaṃ visuddhidvayaṃ abhiññāpaññā, tassa pana sapaccayanāmarūpada-ssanabhāvato sati ca paccayapariggāhe sapaccayattā aniccanti, nāmarūpassa aniccatāya dukkhaṃ, dukkhañca anattāti atthato lakkhaṇattayaṃ supākaṭameva hotīti āha “**aniccaṃ dukkhaṃ anattāti ñātapariññāya abhijānāti**”ti. **Tatheva tīraṇapariññāyāti** iminā niccātibhāvena nālaṃ abhinivesāyāti nāmarūpassa upasaṃharati, na abhiññāpaññānaṃ sambhāradhammānaṃ. Purimāya hi atthato āpannaṃ lakkhaṇattayaṃ gaṇhāti salakkhaṇasallakkhaṇaparattā tassā. Dutiyāya sarūpato tassā lakkhaṇattayāropanavasena sammāsanabhāvato. Ekacittakkaṇikatāya abhinipātamattatāya ca **appamattakampi**. Rūpapariggāhassa oḷārikabhāvato **arūpa-pariggāhaṃ dasseti**. Dassento ca vedanāya āsannabhāvato, visesato sukhasārā-gitāya, bhavassādagadhitamānasatāya ca therassa vedanāvasena nibbattetvā dasseti.

Khayavirāgoti khayasaṅkhāto virāgo saṅkhārānaṃ palujjanā. Yaṃ āgamma sabbaso saṅkhārehi virajjanā hoti, taṃ nibbānaṃ **accantavirāgo**. **Nirodhānupassimhipīti** nirodhānupassipadepi. **Eseva nayoti** atidisitvā taṃ (3.0180) ekadesena vivaranto “**nirodhopi hi ...pe... duvidhoyevā**”ti āha. Khandhānaṃ pariccajanaṃ tappaṭibaddhakilesappahānavasenāti yenākārena vipassanā kilese pajahati, tenākārena taṃnimittakkhandhe ca pajahatīti vattabbataṃ arahatīti āha “**sā hi ...pe... vossajjati**”ti. **Ārammaṇatoti** kiccasādhana vasena ārammaṇakaraṇato. Evañhi maggato aññesaṃ nibbānārammaṇānaṃ pakkhandanavossaggābhāvo siddhova hoti. Pariccajanena pakkhandanena cāti **dvīhipi vā kāraṇehi**. **Soti** maggo. Sabbesaṃ khandhānaṃ vossajjanaṃ tappaṭibaddhasaṃkilesappahānena daṭṭhabbaṃ. Yasmā vā vipassanācittaṃ pakkhandatīti maggasampayuttacittaṃ sandhāyāha. Maggo ca samucchadavasena kilese khandhe ca pariccajati, tasmā yathākkamaṃ vipassanāmaggānañca vasena pakkhandanapariccāgavossaggāpi veditabbā. **Tadubhayasamaṅgīti** vipassanāsamaṅgī maggasamaṅgī ca. “Aniccānupassanāya niccasaññaṃ pajahati”ti-ādivacanato (paṭi. ma. 1.52) hi yathā vipassanāya kilesānaṃ pariccāgappaṭinissaggo labbhati, evaṃ āyatīti tehi kilesehi uppādetabbakkhandhānampi pariccāgappaṭinissaggo vattabbo. Pakkhandanappaṭinissaggo pana magge labbhamānāya ekantakāraṇabhūtāya vuṭṭhānagāminivipassanāya vasena veditabbo. Magge pana tadubhayampi ñāyāgatameva nippariyāyatova labbhamānattā. Tenāha “**tadubhayasamaṅgīpuggalo**”ti-ādi. Pucchantassa ajjhāsayavasena “na kiñci loke upādiyati”ti ettha kāmupādānavasena upādiyaṃ paṭikkhipatīti āha “**taṇhāvasena na upādiyati**”ti. Taṇhāvasena vā asati upādiyane diṭṭhivasena upādiyaṃ anavakāsamevāti “**taṇhāvasena**”i-cceva vuttaṃ. **Na parāmasatīti** nādiyati. Diṭṭhiparāmāsavasena vā “nicca”ti-ādinā **na parāmasati**. **Samkhitteneva kathesīti** tassa ajjhāsayavasena papañcaṃ akatvā kathesi.

Pacalāyamānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Mettasuttavaṇṇanā

62. Navame **mā, bhikkhave, puññānanti** (itivu. aṭṭha. 62) ettha **māti** paṭisedhe nipāto. **Puñña**-saddo “kusalānaṃ, bhikkhave, dhammānaṃ samādānāhetu evamidamaṃ puññaṃ pavaḍḍhati”ti-ādīsu (3.0181) (dī. ni. 3.80) puññaphale āgato. “Avijjāgatoyaṃ, bhikkhave, purisapuggalo puññañce saṅkhāraṃ abhisāṅkharoti”ti-ādīsu (saṃ. ni. 2.51) kāmarūpāvacarasucaritesu. “Puññūpagaṃ hoti viññāṇaṃ”ti-ādīsu (saṃ. ni. 2.51) sugativisesabhūte upapattibhave. “Tīṇimāni, bhikkhave, puññakiriyavatthūni dānamayaṃ puññakiriyavatthu, sīlamayaṃ puññakiriyavatthu, bhāvanāmayāṃ puññakiriyavatthū”ti-ādīsu (itivu. 60; dī. ni. 3.305; a. ni. 8.36) kusalacetanāyaṃ. Idha pana tebhūmakakusaladhamme veditabbo. **Bhāyitthāti** ettha duvidhaṃ bhayaṃ ñāṇabhayaṃ, sārājjabhayaṃ. Tattha “yepi te, bhikkhave, devā

dīghāyukā vaṇṇavanto sukhabahulā uccesu vimānesu ciraṭṭhitikā, tepi tathāgata-
tassa dhammadesanaṃ sutvā yebhuyyena bhayaṃ saṃvegaṃ santāsaṃ āpajja-
ntī”ti (a. ni. 4.33) āgataṃ **ñāṇabhayaṃ**. “Ahudeva bhayaṃ, ahu chambhitattaṃ,
ahu lomahaṃso”ti-ādīsu (dī. ni. 2.318) āgataṃ **sārajjabhayaṃ**. Idhāpi sārajjabha-
yameva. Ayañhettha attho- bhikkhave, dīgharattaṃ kāyavacīsaṃyamo vattappaṭi-
vattapūraṇaṃ ekāsanaṃ ekaseyyaṃ indriyadamo dhutadhammehi cittassa
niggaho satisampajaññaṃ kammaṭṭhānānuyogavasena vīriyārambhoti evamādīni
yāni bhikkhunā nirantaraṃ pavattetabbāni puññāni, tehi mā bhāyittha, mā bhayaṃ
santāsaṃ āpajjittha. Ekaccassa diṭṭhadhammasukhassa uparodhabhayaena
samparāyikanibbānasukhadāyakehi puññehi mā bhāyitthāti. Nissakke idaṃ sāmī-
vacanaṃ.

Idāni tato abhāyitabbabhāve kāraṇaṃ dassento “**sukhassetan**”ti-ādīmāha.
Tattha **sukha**-saddo “sukho buddhānamuppādo, sukhā virāgatā loke”ti-ādīsu (dha.
pa. 194) sukhamūle āgato. “Yasmā ca kho, mahāli, rūpaṃ sukhaṃ sukhānupa-
titaṃ sukhāvakkantaṃ”ti-ādīsu (saṃ. ni. 3.60) sukhārammaṇe. “Yāvañcidaṃ,
bhikkhave, na sukaraṃ akkhānena pāpuṇitum yāva sukhā saggā”ti-ādīsu (ma. ni.
3.255) sukhapaccayaṭṭhāne. “Sukho puññassa uccayo”ti-ādīsu (dha. pa. 118)
sukhahetumhi. “Diṭṭhadhammasukhavihārā ete dhammā”ti-ādīsu (ma. ni. 1.82)
abyāpajje. “Nibbānaṃ paramaṃ sukhan”ti-ādīsu (ma. ni. 2.215; dha. pa. 203, 204)
nibbāne. “Sukhassa ca pahānā”ti-ādīsu (dī. ni. 1.232; ma. ni. 1.271; saṃ. ni. 2.152)
sukhavedanāyaṃ. “Adukkhamasukhaṃ santaṃ, sukhamicceva bhāsitaṃ”ti-ādīsu
(saṃ. ni. 4.253; itivu. 53) upekkhāvedanāyaṃ. “Dvepi (3.0182) mayā, ānanda,
vedanā vuttā pariyāyena sukhā vedanā dukkhā vedanā”ti-ādīsu (ma. ni. 2.89)
iṭṭhasukhesu. “Sukho vipāko puññānan”ti-ādīsu (peṭako. 23) iṭṭhavipāke. Idhāpi
iṭṭhavipāke eva datṭhabbo. **Iṭṭhassā**ti-ādīsu icchitabbato ceva anīṭṭhappaṭipakkhato
ca iṭṭhassa. Kamanīyato manasmiñca kamanato pavisanato **kantassa**. Piyāyita-
bbato santappanato ca **piyassa**. Mananīyato manassa vaḍḍhanato ca **manāpa-
ssā**ti attho veditabbo. **Yadidaṃ puññānīti puññānīti** yadidaṃ vacanaṃ, etaṃ
sukhassa iṭṭhassa vipākassa adhivacanaṃ nāmaṃ. **Sukhassetamaṃ yadidaṃ puññā-
nīti** phalena kāraṇassa abhedopacāraṃ vadati. Tena katūpacitānaṃ puññānaṃ
avassaṃbhāviphalaṃ sutvā appamattena sakkaccaṃ puññāni kattabbānīti puñña-
kiriyaṃ niyojeti, ādarañca nesaṃ tattha uppādeti.

Idāni attanā sunettakāle katena puññakammena dīgharattaṃ paccanubhūtaṃ
bhavantarappaṭicchannaṃ uḷārataraṃ puññavipākaṃ udāharitvā tamatthaṃ pāka-
ṭataraṃ karonto “**abhijānāmi kho panāhan**”ti-ādīmāha. Tattha **abhijānāmīti** abhivi-
siṭṭhena ñāṇena jānāmi, paccakkhato bujjhāmi. **Dīgharattanti** cirakālaṃ. **Puññā-
nanti**

dānādīnaṃ kusaladhammānaṃ. **Satta vassānī**ti satta saṃvaccharāni. **Mettacittanti** mījjatīti mettā, sīniyhatīti attho. Mitte bhavā, mittassa vā esā pavattītipi mettā. Lakkhaṇādīto pana hitākārapavattīlakkaṇā, hitūpasamhārarasā, āghātavīnaya-paccupaṭṭhānā, sattānaṃ manāpabhāvadassanapadaṭṭhānā. Byāpādūpasamo etissā sampatti, sinehasambhavo vipatti. **Mettacittaṃ bhāvetvā**ti mettāsahagataṃ cittaṃ, cittaśīna samādhī vuttoti mettāsamādhīṃ metābrahmavīhāraṃ uppādetvā ceva vaḍḍhetvā ca.

Satta saṃvaṭṭavivaṭṭakappeti satta mahākappe. Saṃvaṭṭavivaṭṭaggahaṇeṇeva hi saṃvaṭṭaṭṭhāyivivaṭṭaṭṭhāyīnopi gahitā. **Imaṃ lokanti** kāmalokaṃ. **Saṃvaṭṭamāne sudanti** saṃvaṭṭamāne, sudanti nipātamattaṃ, vipajjamāneti attho. “Varasaṃvattaṭṭhāne sudan”īpi paṭhanti. **Kappeti** kāle. Kappasīna hi kālo vutto, kāle khīyamāne sabbopi khīyateva. Yathāha- “kālo (3.0183) ghasati bhūtāni, sabbāneva sahattanā”īti (jā. 1.2.190). “**Ābhassarūpago homī**”īti vuttatā tejosamvaṭṭavase-nettha kappavutṭhānaṃ veditabbaṃ. **Ābhassarūpagoti** tattha paṭisandhiggahaṇavasena ābhassarabrahmalokaṃ upagacchāmīti ābhassarūpago homi. **Vivaṭṭamāneti** saṅghahamāneti attho. **Suññaṃ brahmavimānaṃ upapajjāmīti** kassaci sattaṃ tattha nibbattaṃ abhāvato suññaṃ yaṃ paṭhamajjhānabhūmisaṅkhātāṃ brahmavimānaṃ ādīto nibbattati, taṃ paṭisandhiggahaṇavasena upapajjāmi upemi.

Brahmāti kāmāvacarasattehi viṣiṭṭhaṭṭhena tathā tathā brūhitaguṇatāya brahmavīhārato nibbattanaṭṭhena ca brahmā. Brahmapārisajjabrahmapurohitehi mahanto brahmāti **mahābrahmā**, tato eva te abhibhavītvā ṭhitatā **abhibhū**. Tehi na kenacipi guṇena abhibhūtoti **anabhibhūto**. **Aññadatthūti** ekaṃsavacane nipāto. Dassanato **daso**, atītānāgatapaccuppannānaṃ dassanasamattho abhiññāññāneṇa passitabbaṃ passāmīti attho. Sesabrahmānaṃ iddhipādabhāvanābalena attano cittaṅca mama vase vatteṃīti **vasavattī** homīti yojetabbaṃ. Tadā kira bodhisatto aṭṭhasamāpatilābhīpi samāno tathā sattaḥitaṃ attano pāramipūraṇaṅca olokeno tāsū eva dvīsu jhānabhūmīsū nikanti uppādetvā mettābrahmavīhāravasena aparāparaṃ saṃsari. Tena vuttaṃ “**satta vassāni ...pe... vasavattī**”īti.

Evaṃ bhagavā rūpāvacarapuññaṃ vipākamahantataṃ pakāsetvā idāni kāmāvacarapuññaṃsapi vipākaṃ dassento “**chattīmsakkhattun**”īti-ādīmāha. Tattha **sakko ahosinti** chattīmsakkhattuṃ chattīmsavāre aññattha anupapajjitvā nīrantaraṃ sakko devānamīdo tāvatīmsadevarājā ahoṣiṃ. **Rājā ahosinti**-ādīsū catūhi acchariyadhammehi catūhi saṅghavattūhi ca lokaṃ rañjetīti **rājā**. Cakkaratanaṃ vatteti, catūhi sampatticakkehi vattati, tehi ca paraṃ vatteti, parahitāya ca iriyāpatacakkānaṃ vatto etasmīṃ atthīti **cakkavattī**. “Rājā”īti cettha sāmāññaṃ, “cakkavattī”īti viśesaṃ. Dhammena caratīti **dhammiko**, ñāyena samena vattatīti attho. Dhammeneva rajjaṃ labhitvā rājā jātoti **dhammarājā**, dasavidhe kusaladhamme agarahite ca rājadhamme niyuttoti **dhammiko**. Tena ca dhammena sakalaṃ (3.0184) lokaṃ rañjetīti **dhammarājā**. Parahitadhammakaraṇeṇa vā **dhammiko**, attahitadhammakaraṇeṇa **dhammarājā**. Yasmā cakkavattī dhammena ñāyena rajjaṃ adhigacchati, na adhammena, tasmā vuttaṃ “**dhammena laddharajjattā dhammarājā**”īti.

Catūsu disāsu samuddapariyosānatāya cāturantā nāma tattha tattha dīpe mahā-pathavīti āha “**puratthima ...pe... issaro**” ti. **Vijitāvīti** vijetabbassa vijitavā, kāmakodhādikassa abhantarassa paṭirājabhūtassa bāhirassa ca arigaṇassa vijayī vijinivā ṭhitoti attho. Kāmaṃ cakkavattino kenaci yuddhaṃ nāma natthi, yuddhena pana sādhetabbassa vijayassa siddhiyā “**vijitasāṅgāmo**” ti vuttaṃ. Janapado vā catubbidha-acchariyadhammena samannāgato asmiṃ rājini thāvariyaṃ kenaci asaṃhāriyaṃ daḥhabhattibhāvaṃ patto, janapade vā attano dhammikāya paṭipattiyā thāvariyaṃ thirabhāvaṃ pattoti **janapadatthāvariyappatto**. Caṇḍassa hi rañño balidaṇḍādīhi lokaṃ piḷayato manussā majjhima janapadaṃ chaḍḍetvā pabbatasamuddatirakandarādīni nissāya paccante vāsaṃ kappenti. Atimudukassa rañño corehi sāhasikadhanavilopapīḷitā manussā paccantaṃ pahāya janapadamajjhe vāsaṃ kappenti. Iti evarūpe rājini janapado thirabhāvaṃ na pāpuṇāti.

Sattaratanasamannāgato Ti cakkaratanādīhi sattahi ratanehi samupeto. Tesu hi rājā cakkavattī cakkaratanena ajitaṃ jināti, hatthi-assaratanehi vijite sukheveva anuvicarati, pariṇāyakaratanena vijitamanurakkhati, avasesehi upabhogasukhamanubhavati. Paṭhamena cassa ussāhasattiyogo, pacchimena mantasattiyogo, hatthi-assagahapatiratanehi pabhusattiyogo suparipuṇṇo hoti. Itthimaṇiratanehi upabhogasukhamanubhavati, sesehi issariyasukhaṃ. Visesto cassa purimāni tīṇi adosakusalamūlajanitakammānubhāvena sampajjanti, majjhimāni alobhakusalamūlajanitakammānubhāvena, pacchimamekaṃ amohakusalamūlajanitakammānubhāvenāti.

Sūrāti sattivanto, nibbhayāti atthoti āha “**abhīruno**” ti. **Ānganti** kāraṇaṃ. Yena kāraṇena “**vīrā**” ti vucceyyuṃ, taṃ vīraṅgaṃ. Tenāha “**vīriyassetam nāman**” ti. Yāva cakkavāḷapabbatā cakkassa vattanato “**cakkavāḷapabbataṃ sīmaṃ katvā ṭhitasamuddapariyantam**” ti vuttaṃ. **Adaṇḍenāti** iminā dhanadaṇḍassa sarīradaṇḍassa ca akaraṇaṃ vuttaṃ. **Asatthenāti** iminā (3.0185) pana senāya yujjhana-ssāti tadubhayaṃ dassetuṃ “**na daṇḍenā**” ti-ādi vuttaṃ. Iduṃ vuttaṃ hoti- ye katā-parādhe satte satampi sahasampi gaṇhanti, te dhanadaṇḍena rajjaṃ kārenti. Ye chejjabhejjaṃ anusāsanti, te satthadaṇḍena. Ahaṃ pana duvidhampi daṇḍaṃ pahāya adaṇḍena ajjhāvasiṃ. Ye ekatodhārādīnā satthena paraṃ viheṭhenti, te satthena rajjaṃ kārenti nāma. Ahaṃ pana satthena khuddakamakakkhikāya pivanamattampi lohitaṃ kassaci anuppādetvā dhammeneva “**ehi kho, mahārājā**” ti evaṃ paṭirājūhi sampaṭicchitāgamano vuttappakāraṃ pathaviṃ abhijinitvā ajjhāvasiṃ, abhivijinitvā sāmī hutvā vasinti.

Iti bhagavā attānaṃ kāyasakkiṃ katvā puññānaṃ vipākamahantataṃ pakāsetvā idāni tamevatthaṃ gāthābandhanena dassento “**passa, puññānaṃ vipākan**” ti-ādimāha. **Sukhesinoti** ālapanavacanametam, tena sukhapariyesake satte āmanteti. Pāḷiyaṃ pana “**passathā**” ti vattabbe “**passā**” ti vacanabyattayo katoti daṭṭhabbo. Manussānaṃ ure satthaṃ ṭhapetvā icchitadhanaharaṇādīnā vā sāhasakāritāya sāhasikā, tesam kammaṃ **sāhasikakammaṃ**. Pathaviyā issaro **pathabyoti** āha “**puthavisāmiko**” ti.

Mettasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bhariyāsuttavaṇṇanā

63. Dasame uccāsaddā mahāsaddā uddham uggatattā uccaṃ patthaṭattā mahantaṃ avinibbhogaṃ vinibhuñjitvā gahetuṃ asakkuṇeyyaṃ saddaṃ karontā vadanti. Vacīghosopi hi bahūhi ekajjhaṃ pavattito atthato ca saddato ca durava-bodho kevalaṃ mahānigghoso eva hutvā sotapathamāgacchati. **Macchavilopeti** macche vilumpitvā viya gahaṇe, macchānaṃ vā vilumpane. Kevaṭṭānañhi macchapa-cchiṭṭhapitaṭṭhāne mahājano sannipatitvā “idha aññaṃ ekaṃ macchaṃ dehi, ekaṃ macchaphālaṃ dehi, etassa te mahā dinno, mayhaṃ khuddako”ti evaṃ uccāsaddamahāsaddaṃ karonti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ “**kevaṭṭānaṃ macchapa-cchiṃ otāretvā ṭhitaṭṭhāne**”ti. Macchaggahaṇatthaṃ jāle pakkhittepi tasmīṃ ṭhāne kevaṭṭā ceva añña ca “paviṭṭho na paviṭṭho (3.0186), gahito na gahito”ti mahāsaddaṃ karonti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ “**jāle vā ...pe... mahāsaddo hoti**”-ti. **Kattabbavattanti** pādaparikammādikattabbakiccaṃ. **Kharāti** cittena vācāya ca kakkhaḷā. Sesamettha uttānameva.

Bhariyāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Kodhanasuttavaṇṇanā

64. Ekādasame **sapattakaraṇāti** vā sapattehi kātabbā. **Kodhananti** kujjhanasīlaṃ. **Kodhanoyanti** kujjhano ayaṃ. **Ayanti** ca nipātamattaṃ. **Kodhaparetoti** kodhena anugato, parābhibhūto vā. **Dubbaṇṇova hotīti** pakatiyā vaṇṇavāpi alaṅkatappaṭiya-ttopi mukhavikārādivasena virūpo eva hoti. Etarahi āyatiñcāti kodhābhibhūtassa ekantamidaṃ phalanti dīpetuṃ “dubbaṇṇovā”ti avadhāraṇaṃ katvā puna “**kodhā-bhibhūto**”ti vuttaṃ.

Ayasabhāvanti akittimabhāvaṃ. Attano paresaṅca anattaṃ janetīti **anattajana-****nano.** **Antaratoti** abbhantarato, cittato vā. **Taṃ jano nāvabujjhatīti** kodhasaṅkhātaṃ antarato abbhantare attano citteyeva jātaṃ anattajananacittappakopanādi-bhayaṃ bhayahetuṃ ayaṃ bālamahājano na jānāti. **Yanti** yattha. Bhummatthe hi etaṃ paccattavacanaṃ. Yasmīṃ kāle kodho sahate naraṃ, andhatamaṃ tadā hotīti sambandho. **Yanti** vā kāraṇavacanaṃ, yasmā kodho uppajjamāno naraṃ sahate abhibhavati, tasmā andhatamaṃ tadā hoti, yadā kuddhoti attho yaṃ-taṃ-saddānaṃ ekantasambandhabhāvato. Atha vā **yanti** kiriyāparāmasanaṃ. **Saha-****teti** yadetaṃ kodhassa sahanaṃ abhibhavanaṃ, etaṃ andhatamaṃ bhavananti attho. Atha vā yaṃ naraṃ kodho sahate abhibhavati, tassa andhatamaṃ tadā hoti. Tato ca kuddho atthaṃ na jānāti, kuddho dhammaṃ na passatīti.

Bhūnaṃ vuccati vuddhi, tassa hananaṃ ghāto etesanti **bhūnahaccāni.** Tenāha

“hatavuuddhīnī” ti. **Dama**-saddena vuttamevatthaṃ vibhāvetuṃ paññāvīriyena (3.0187) diṭṭhiyāti vuttanti dassento “**katarena damenā**” ti-ādimāha. Anekatto hi **da-saddo**. “**Saccena danto damasā upeto, vedantagū vusitabrahmacariyo**” ti (saṃ. ni. 1.195; su. ni. 467) ettha hi indriyasamvaro damoti vutto “**manacchatthāni indriyāni dameti**” ti katvā. “**Yadi saccā damā cāgā, khantiyā bhīyodha vijjati**” ti (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 191) ettha paññā damo “**samkilesam dameti pajahati**” ti katvā. “**Dānena damena samyamena saccavajjena atthi puññaṃ, atthi puññassa āgamo**” - ti (saṃ. ni. 4.365) ettha uposathakammaṃ damo “**upavasanavasena kāyakammā-dīni dameti**” ti katvā. “**Sakkhissasi kho tvam, puṇṇa, iminā damūpasamena samanāgato sunāparantasmim janapadantare viharitun**” ti (ma. ni. 3.396; saṃ. ni. 4.88) ettha adhvāsānakkhanti damo “**kodhūpanāhamakkhādike dameti vinodeti**” ti katvā. “**Na mānakāmassa damo idhatthi, na monamatthi asamāhitassā**” ti (saṃ. ni. 1.9) ettha abhisambojjhaṅgādiko samādhipakkhiko dhammo damo “**dammati cittam etenā**” ti katvā. Idhāpi “**taṃ damena samucchinde, paññāvīriyena diṭṭhiyā**” ti vacanato **dama**-saddena paññāvīriyadiṭṭhiyo vuttā.

Kodhanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Abyākatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mahāvaggo

1-2. Hiri-ottappasuttādivaṇṇanā

65-66. Sattamassa paṭhamam uttānameva. Dutiye **tayo samvaṭṭā**ti āposamvaṭṭo, tejosamvaṭṭo, vāyosamvaṭṭoti tayo samvaṭṭā. **Tisso samvaṭṭasīmā**ti ābhassarā, subhakiṇhā, vehapphalāti tisso samvaṭṭasīmā. Yadā hi kappo tejena samvaṭṭati vinassati, tadā ābhassarato heṭṭhā agginā ḍayhati. Yadā āpena samvaṭṭati, tadā subhakiṇhato heṭṭhā udakena vilīyati. Yadā vāyunā samvaṭṭati, tadā vehapphalato heṭṭhā vāyunā viddhamṣati. Vitthārato pana sadāpi ekaṃ buddhakkhettaṃ vina-ssati. **Buddhakkhettaṃ nāma** tividham hoti jātikkhettaṃ āṇākkhettaṃ (3.0188) visayakkhettanti. Tattha **jātikkhettaṃ** nāma dasasahassacakkavāḷapariyantam hoti, yaṃ tathāgatassa paṭisandhigahaṇādīsu kampati. **Āṇākkhettaṃ** koṭisahassa-cakkavāḷapariyantam, yattha ratanasuttaṃ (khu. pā. 6.1 ādayo; su. ni. 224 ādayo) khandhaparittam (a. ni. 4.67; cūḷava. 251) dhajaggaparittam (saṃ. ni. 1.249).

Āṭānāṭiyaparittam (dī. ni. 3.275 ādayo), moraparittanti (jā. 1.2.17-18) imesaṃ parittānaṃ ānubhāvo vattati. **Visayakkhettaṃ** anantamaparimāṇaṃ, yaṃ “yāvatā vā pana ākaṅkheyyā”ti vuttaṃ. Evametesu tisu buddhakkhettesu ekaṃ āṅākkhettaṃ vinassati. Tasmim̄ pana vinassante jātikkhettaṃ vinaṭṭhameva hoti. Vinassantañca ekatova vinassati, saṅṭhahantampi ekatova saṅṭhahati.

Tiṇi samvaṭṭamūlānīti rāgadosamohasaṅkhātāni tiṇi samvaṭṭakāraṇāni. Rāgādīsu hi akusalamūlesu ussannesu loko vinassati. Tathā hi rāge ussannatare agginā vinassati, dose ussannatare udakena, mohe ussannatare vātena. Keci pana “dose ussannatare agginā, rāge udakenā”ti vadanti.

Tiṇi kolāhalānīti kappakolāhalaṃ, buddhakolāhalaṃ, cakkavattikolāhalanti tiṇi kolāhalāni. Tattha “vassasatasahassamatthake kappuṭṭhānaṃ nāma bhavissati”ti-ādinā devatāhi ugghositasaddo **kappakolāhalaṃ** nāma hoti. “Ito vassasatasahassamatthake loko vinassissati, mettaṃ, mārisā, bhāvetha karuṇaṃ muditaṃ upekkhan”ti manussapathe devatā ghosantiyo caranti. “Vassasahassamatthake buddho uppajjissati”ti **buddhakolāhalaṃ** nāma hoti. “Ito vassasahassamatthake buddho uppajjitvā dhammānudhammappaṭipanno saṅgharatanena parivārito dhammaṃ desento vicarissati”ti devatā ugghosanti. “Vassasatamatthake pana cakkavattī uppajjissati”ti **cakkavattikolāhalaṃ** nāma hoti. “Ito vassasatamatthake sattaratanasampanno cātuddīpissaro saḥsaparivāro vehāsaṅgamo cakkavattī rājā uppajjissati”ti devatā ugghosanti.

Aciraṭṭhena na dhuvāti udakabubbuḷādayo viya na ciraṭṭhāyitāya dhuvabhāvarahitā. **Assāsarahitāti** supinake pītapānīyaṃ viya anulittacandanaṃ viya ca assāsavirahitā.

Upakappanameghoti (3.0189) kappavināsakameghaṃ sandhāya vadati. Yasmiñhi samaye kappo agginā nassati, āditova kappavināsakamahāmegho uṭṭhahitvā koṭisatasahassacakkavāḷe ekamahāvassaṃ vassati. Manussā tuṭṭhaḥaṭṭhā sabbabījāni nīharitvā vapanti. Sassesu pana gokhāyitakamattesu jātesu gadrabharavaṃ ravanto ekabindumpi na vassati, tadā pacchinnaṃ pacchinna-meva vassaṃ hoti. Tenāha “**tadā nikkhantabijaṃ..pe... ekabindumpi devo na vassati**”ti. “Vassasatasahassa accayena kappavuṭṭhānaṃ bhavissati”ti-ādinā devatāhi vuttavacanaṃ sutvā yebhuyyena manussā ca bhummadevatā ca saṃvegajātā aññamaññaṃ muducittā hutvā mettādīni puññāni katvā devaloke nibbattanti, avīcīto paṭṭhāya tuccho hotīti.

Pañca bījajātānīti mūlabijaṃ khandhabijaṃ phaḷubijaṃ aggabijaṃ bījabijanti pañca bījāni jātāni. Tattha **mūlabijanti** vacā, vacattaṃ, haliddaṃ, siṅgiveranti evamādi. **Khandhabijanti** assattho, nigrodhoti evamādi. **Phaḷubijanti** ucchu, veḷu, naḷoti evamādi. **Aggabijanti** ajjukaṃ, phaṇijjakanti evamādi. **Bījabijanti** vihi-ādi pubbaṇṇaṅceva muggamāsādi-aparaṇṇaṅca. Paccayantarasaṃvāyē visadisuppattiyā visesakāraṇabhāvato ruhanasamatthe sārāphale niruḷho bīja-saddo tadattasiddhiyā mūlādīsupi kesuci pavattatīti mūlādito nivattanattaṃ ekena bīja-saddena visesetvā vuttaṃ “bījabijaṃ”ti “rūparūpaṃ (visuddhi. 2.449) dukkhadukkhan”ti (saṃ. ni. 4.327) yathā. Yathā phalapākapariyantā osadhirukkhā veḷukadali-ā-

dayo.

Yaṃ kadācīti-ādīsu yaṃti nipātamattaṃ. Kadācīti kismiñci kāle. **Karahacīti** tasseva vevacanaṃ. **Dīghassa addhunoti dīghassa** kālassa. **Accayenāti** atikkamena. Sesamettha uttānameva.

Hiri-ottappasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Nagaropamasuttavaṇṇanā

67. Tatiye paccante bhavaṃ **paccantimaṃ**. “Ratho sīlaparikkhāro, jhānakkho cakkavīriyo”ti-ādīsu (saṃ. ni. 5.4) viya alaṅkāravacano parikkhārasaddoti āha “**nagarālaṅkārehi alaṅkatan**”ti. Parivāravacanopi vaṭṭatīyeva “satta samādhīparikkhārā”ti-ādīsu (3.0190) (dī. ni. 3.330) viya. Nemaṃ vuccati thambhādīhi anupatabhūmippadesoti āha “**gambhīra-āvāṭā**”ti, gambhīraṃ bhūmiṃ anuppaviṭṭhāti attho. **Suṭṭhu sannisīdāpitāti** bhūmiṃ nikhanitvā sammadeva ṭhapitā.

Anupariyāyeti etenāti anupariyāyo, soyeva pathoti **anupariyāyapatho**, parito pākārassa anuyāyamaggo.

Hatthiṃ ārohanti ārohāpayanti cāti **hatthārohā** (dī. ni. ṭī. 1.163). Yena hi payogena puriso hatthino ārohanayoggo hoti, hatthissa taṃ payogaṃ vidhāyantānaṃ sabbesampetesam gahaṇaṃ. Tenāha “**sabbepī**”ti-ādi. Tattha **hatthācariyā** nāma ye hatthino hatthārohakānañca sikkhāpakā. **Hatthivejjā** nāma hatthibhisakkā. **Hatthibandhā** nāma hatthīnaṃ pādarakkhakā. **Ādi**-saddena hatthīnaṃ yavapadāyakādike saṅgaṇhāti. **Assārohā rathikāti** etthāpi eseva nayo. Rathe niyuttā **rathikā**. **Ratharakkhā** nāma rathassa āṇirakkhakā. Dhanuṃ gaṇhanti gaṇhāpenti cāti **dhanuggahā**, issāsā dhanusippassa sikkhāpakā ca. Tenāha “**dhanu-ācariyā issāsā**”ti. Celena celapaṭākāya yuddhe akanti gacchantīti **celakāti** āha- “**ye yuddhe jayaddhajaṃ gahetvā purato gacchantī**”ti. Yathā tathā ṭhite senike brūhakaraṇava-sena tato tato calayanti uccālentīti **calakā**. Sakuṇagghi-ādayo viya maṃsapiṇḍaṃ parasenāsamūhaṃ sāhasikamahāyodhatāya chetvā chetvā dayanti uppatitvā gacchantīti **piṇḍadāyakā**. Dutiyavikappe piṇḍe dayanti janasammade uppatantā viya gacchantīti **piṇḍadāyakāti** attho veditabbo. **Uggatuggatāti** thāmajavaparakkamādivasena ativiya uggatā, udaggāti attho. **Pakkhandantīti** attano vīrasūrabhāvena asajjamānā parasenaṃ anupavisantīti attho. Thāmajavabalaparakkamādisampattiyā **mahānāgā viya mahānāgā**. **Ekasūrāti** ekākisūrā attano sūrabhāveneva ekākino hutvā yujjhanakā. **Sajālikāti** savammikā. **Saraparittāṇanti** cammaparisi-bbitaṃ khetakaṃ, cammamayaṃ vā phalakaṃ. **Gharadāsayodhāti** attano dāsayodhā.

Sampakkhandanalakkhaṇāti saddheyyavatthuno evametanti sampakkhandanalakkhaṇā. **Sampasādanalakkhaṇāti** pasīditabbe vatthusmiṃ pasīdanalakkhaṇā. **Okappanasaddhāti** (3.0191) okkantitvā pakkhanditvā adhimuccanaṃ. Pasādaniye vatthusmiṃ pasīdanaṃ **pasādasaddhā**. **Ayaṃ anudhammoti** ayaṃ navannaṃ loku-

ttaradhammānaṃ anulomadhammo. **Nibbidābahuloti** ukkaṅṭhanābahulo. **Saddhā bandhati pātheyyanti** saddhā nāmāyaṃ sattassa maraṇavasena mahāpathaṃ saṃvajato mahākantāraṃ paṭipajjato mahāviduggaṃ pakkhandato pātheyyapuṭaṃ bandhati, sambalaṃ vissajjetīti attho. Saddhañhi uppādetvā dānaṃ deti, sīlaṃ rakkhati, uposathakammaṃ karoti. Tenetaṃ vuttaṃ “saddhā bandhati pātheyyan”-ti. **Sirīti** issariyaṃ. Issariye hi abhimukhībhūte thalatopi jalatopi bhogā āgacchanti-yeva. Tenetaṃ vuttaṃ “**sirī bhogānamāsayo**”ti. **Saddhā dutiyā purisassa hotīti** purisassa devaloke, manussaloke ceva nibbānañca gacchantassa saddhā dutiyā hoti, sahāyakiccaṃ sādheti. **Bhattapuṭādīti ādi-saddena** dutiyikādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Anekasarasatāti** anekasabhāvatā, anekakiccatā vā. Sesāṃ suviññeyyameva.

Nagaropamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dhammaññūsuttavaṇṇanā

68. Catutthe suttageyyādidhammaṃ jānātīti **dhammaññū**. Tassa tasseva suttageyyādinā bhāsītassa tadaññassa suttapadatthassa bodhakassa saddassa atthakusalatāvasena atthaṃ jānātīti **atthaññū**. “Ettakomhi sīlena samādhinā paññāyā”ti evaṃ yathā attano pamāṇajānanavasena attānaṃ jānātīti **attaññū**. Paṭiggahaṇaparibhogapariyesanavissajjanesu mattaṃ jānātīti **mattaññū**. Niddese pana paṭiggahaṇamattaññūtāya eva paribhogādimmattaññūtā pabodhitā hotīti paṭiggahaṇamattaññūtāva dassitā. “Ayaṃ kālo uddesassa, ayaṃ kālo paripucchāya, ayaṃ kālo yogassa adhigamāyā”ti evaṃ kālaṃ jānātīti **kālaññū**. Tattha pañca vassāni uddesassa kālo, dasa paripucchāya, idaṃ atisambādhaṃ, atikkhapaññassa tāvatā kālena tīretuṃ asakkuṇeyyattā dasa vassāni uddesassa kālo, vīsati paripucchāya, tato paraṃ yoge kammaṃ kātappaṃ. Khattiyaparisādikaṃ (3.0192) aṭṭhavidhaṃ parisāṃ jānātīti **parisaññū**. Bhikkhuparisādikaṃ catubbidhaṃ, khattiyaparisādikaṃ manussaparisāmyeva puna catubbidhaṃ gahetvā aṭṭhavidhaṃ vadanti apare. Niddese panassa khattiyaparisādicatubbidhahaparisaṃgahaṇaṃ nidassana-mattaṃ daṭṭhabbaṃ. “Imaṃ me sevantassa akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti, tasmā ayaṃ puggalo sevitabbo, vipariyāyato añño asevitabbo”ti sevitabbāsevitabbapuggalaṃ jānātīti **puggalaparoparaññū**. Evañhi tesāṃ puggalānaṃ paroparaṃ ukkaṅṭhanihīnataṃ jānāti nāma. Niddesepissa sevitabbāsevitabbapuggale vibhāvanameva samaṇakathākatanti daṭṭhabbaṃ.

Dhammaññūsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Pāricchattakasuttādivaṇṇanā

69-70. Pañcame **patitapalāsoti** patitapatto. Ettha paṭhamam paṇḍupalāsataṃ, dutiyam pannapalāsatañca vatvā tatiyam jālakajātata, catuttham khārakajātata ca pāḷiyam vuttā. **Dīghanikāyaṭṭhakathāyam** pana **mahāgovindasuttavaṇṇanāyam** (dī. ni. aṭṭha. 2.294) imameva pāḷim āharitvā dassentena paṭhamam paṇḍupalāsataṃ, dutiyam pannapalāsatañca vatvā tatiyam khārakajātata, catuttham jālakajātata ca dassitā. Evañhi tattha vuttam- “pāricchattake pupphamāne ekaṃ vassam upaṭṭhānam gacchanti, te tassa paṇḍupalāsabhāvato paṭṭhāya attamanā honti. Yathāha-

Yasmiṃ, bhikkhave, samaye devānam tāvatimsānam pāricchattako koviḷāro, paṇḍupalāso hoti, attamanā, bhikkhave, devā tāvatimsā tasmiṃ samaye honti ‘paṇḍupalāso dāni pāricchattako, koviḷāro, na cirasseva pannapalāso bhavissatī’ti. Yasmiṃ samaye devānam tāvatimsānam pāricchattako, koviḷāro, pannapalāso hoti, jālakajāto hoti, khārakajāto hoti, kuṭumalakajāto hoti, korakajāto hoti, attamanā, bhikkhave (3.0193), devā tāvatimsā tasmiṃ samaye honti ‘korakajāto dāni pāricchattako koviḷāro, na cirasseva sabbapāliphullo bhavissatī’ti.

Līnatthappakāsiniyampi (dī. ni. ṭī. 2.294) ettha evamattho dassito- **pannapalāso**ti patitapatto. **Khārakajāto**ti jātakhuddakamakuḷo. Ye hi nīlapattakā ativiya khuddakā makuḷā, te “khārakā”ti vuccanti. **Jālakajāto**ti tehiyeva khuddakamakuḷehi jātajālako sabbaso jālo viya jāto. Keci pana “jālakajāto ekajālo viya jāto”ti attham vadanti. Pāricchattako kira khārakaggahaṇakāle sabbatthakameva pallaviko hoti, te cassa pallavā pabhassarapavāḷavaṇṇasamujjalā honti. Tena so sabbaso samujjalanto tiṭṭhati. **Kuṭumalajāto**ti sañjātamahāmakuḷo. **Korakajāto**ti sañjātasūcibhedo sampativikasamānāvatto. **Sabbapāliphullo**ti sabbaso phullitavikasitoti. Ayañca anukkamo dīghabhāṇakānam vaḷaṇṇanānukkamena dassito, na ettha ācariyassa virodho āsaṅkitabbo.

Kantanakavātoti devānam puñṇakammapaccayā pupphānam chindanakavāto. **Kantatīti** chindati. **Sampaṭicchanakavāto**ti chinnānam chinnānam pupphānam sampaṭiggaṇhakavāto. **Cinantoti** nānāvidhabhattisannivesavasena

nicinaṃ karonto. **Aññataradevatānanti** nāmagottavasena apaññātadevatānaṃ. **Reṇuvaṭṭīti** reṇusaṅghāto. **Kaṇṇikaṃ āhaccāti** sudhammāya kūṭaṃ āhantvā.

Anupharaṇānubhāvoti khīṇāsavassa bhikkhuno kittisaddassa yāva brahmalokā anupharaṇasaṅkhāto ānubhāvo. **Pabbajjānissitaṃ hotīti** pabbajjāya catupārisuddhisīlampi dassitamevāti adhippāyo. **Paṭhamajjhānasannissitanti-ādīsupi** imināva nayena attho veditabbo. Idha pana ubhayato paricchedo heṭṭhā sīlato upari arahattato ca paricchedassa dassitattā. **Tenetam vuttanti** tena kāraṇena etaṃ “catupārisuddhisīlaṃ pabbajjānissitaṃ hoti”ti-ādivacanaṃ vuttaṃ. Chaṭṭhaṃ uttānameva.

Pāricchattakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Bhāvanāsuttavaṇṇanā

71. Sattame (3.0194) **atthassa asādhikā** “bhāvanaṃ ananuyuttassā”ti vuttattā. **Sambhāvanattheti** “api nāma evaṃ siyā”ti vikappanattho sambhāvanattho. **Evañhi loke siliṭṭhavacanaṃ hotīti** ekameva saṅkhaṃ avatvā aparāya saṅkhāya saddhiṃ vacanaṃ loke siliṭṭhavacanaṃ hoti yathā “dve vā tīṇi vā udakaphusitānī”ti. **Sammā adhisayitānīti** pādādīhi attanā nesam kiñci upaghātaṃ akarontiyā bahivātādipari-ssayapariharaṇatthaṃ sammadeva upari sayitāni. Upari-attho hettha adhi-saddo. **Utum gaṇhāpentiyāti** tesam allasinehapariyādānatthaṃ attano kāyusmāvasena utum gaṇhāpentiyā. Tenāha “**usmīkatānī**”ti. **Sammā paribhāvitānīti** sammadeva sabbaso kukkuṭavāsanāya vāsitāni. Tenāha “**kukkuṭagandhaṃ gāhāpitānī**”ti. Ettha ca sammāparisedanaṃ kukkuṭagandhaparibhāvanañca sammā-adhisayana-sammāparisedananipphattiyā ānubhāvanipphādītanti daṭṭhabbaṃ. Sammā-adhisayaneneva hi itaradvayaṃ ijjhati. Na hi sammā-adhisayanato visuṃ sammāparisedanassa sammāparibhāvanassa ca kāraṇaṃ atthi. Tena pana saddhiṃyeva itaresaṃ dvinnampi ijjhanato vuttaṃ.

Tividhakiriyākaraṇenāti sammā-adhisayanāditividhakiriyākaraṇenāti attho. Kiñcāpi “evaṃ aho vata me”ti-ādinā na icchā uppajjeyya kāraṇassa pana sampāditattā, atha kho bhābbāva te abhinibbhijjuntī yojanā. Kasmā bhābbāti āha “**te hi yasmā tāyā**”ti-ādi. **Sayampīti** aṇḍāni. **Pariṇāmanti** paripākaṃ bahinikkhamanayogyataṃ. Yathā kapālassa tanutā ālokassa anto paññāyamānassa kāraṇaṃ, tathā kapālassa tanutāya nakhasikhāmukhatuṇḍakānaṃ kharatāya ca allasinehapariyādānaṃ kāraṇavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. **Tasmāti** ālokassa anto paññāyamānato sayañca paripākagatattā.

Opammasampañipādananti opammatthassa upameyyena sammadeva paṭipādanaṃ. **Tanti** opammasampañipādanaṃ. **Evanti** idāni vuccamānākārena. **Atthenāti** upameyyatthena saṃsandetvā saha yojetvā. Sampādanena sampayuttadhammavasena ñāṇassa tikkhabhāvo veditabbo. Ñāṇassa hi sabhāvato satinepa-kkato ca tikkhabhāvo, samādhivasena kharabhāvo, saddhāvasena vipprasanna-

bhāvo. **Pariṇāmakālo**ti balavavipassanākālo. **Vaḍḍhikālo**ti (3.0195) vuṭṭhānagāmi-nivipassanākālo. Anulomaṭṭhāniyā hi vipassanā gahitagabbhā nāma tadā magga-gabbhassa gahitattā. **Tajjātikanti** tassa vipassanānuyogassa anurūpaṃ. Satthāpi avijjaṇḍakosaṃ paharati, desanāpi vineyyasantānagataṃ avijjaṇḍakosaṃ paharati, yathāṭhāne ṭhātuṃ na deti.

Olambakasaṅkhātanti olambakasuttasaṅkhātaṃ. “Palan”ti hi tassa suttassa nāmaṃ. **Cāretvā** dāruno heṭṭhā dosajānanatthaṃ ussāpetvā. **Gaṇḍaṃ haratīti palagaṇḍoti** etena “palena gaṇḍahāro palagaṇḍoti pacchimapade uttarapadalopena niddeso”ti dasseti. **Gahaṇaṭṭhāneti** hatthena gahetabbaṭṭhāne. Sammadeva khipiyanti etena kāyaduccaritādīnīti saṅkhepo, pabbajjāva saṅkhepo **pabbajjāsaṅkhepo**. **Tena vipassanaṃ anuyuñjantassa puggalassa ajānantasseva āsavānaṃ parikkhaya idha vipassanānisamsoti adhippeto**.

Hemantikena kāraṇabhūtena, bhummatthe vā etaṃ karaṇavacanaṃ, hemantiketi attho. **Paṭippassambhantīti** paṭippassaddhaphalāni honti. Tenāha “**pūtikāni bhavanti**”ti. **Mahāsamuddo viya sāsanaṃ** agādhagambhīrabhāvato. **Nāvā viya yogāvācaro** mahoghuttarato. **Pariyāyanaṃ viyāti** parito aparāparaṃ yāyanaṃ viya. **Khajjamānānanti** khādantena viya udakena khepiyamānabandhanānaṃ. **Tanubhāvoti** pariyaṭṭhānapavattiyā asamatthatāya dubbalabhāvo. **Vipassanāñāṇapītipāmojjehīti** vipassanāñāṇasamuṭṭhitehi pītipāmojjehi. **Okkhāyamāne** Ti vipassanākammaṭṭhāne vīthippaṭipāṭiyā okkhāyamāne, paṭisaṅkhānupassanāya vā **okkhāyamāne**. Saṅkhārupekkhāya **pakkhāyamāne**. **Dubbalatā dīpitā** “appakasireneva saṃyojanāni paṭippassambhanti, pūtikāni bhavanti”ti vuttattā.

Bhāvanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-9. Aggikkhandhopamasuttādivaṇṇanā

72-73. Aṭṭhame **passatha nūti** api passatha. **Mahantanti** vipulaṃ. **Aggikkhandhanti** aggisamūhaṃ. **Ādittanti** padittaṃ. **Sampajjalitanti** samantato pajjalitaṃ accivipphuliṅgāni (3.0196) muñcantaṃ. **Sajotibhūtanti** samantato uṭṭhitāhi jālāhi ekappabhāsamudayabhūtaṃ. **Taṃ kiṃ maññathāti** taṃ idāni mayā vuccamānatthaṃ kiṃ maññathāti anumattiggahaṇatthaṃ pucchati. Yadettha satthā aggikkhandhāliṅganaṃ kaññāliṅganañca ānesi, tamatthaṃ vibhāvetuṃ “**ārocayāmi**”ti-ādimāha.

Dussīlassāti nissīlassa sīlavirahitassa. **Pāpadhammassāti** dussīlattā eva hīnājjhāsayatāya lāmakasabhāvassa. **Asucisaṅkassarasamācārassāti** aparisuddhatāya asuci hutvā saṅkāya saritabbasamācārassa. Dussīlo hi kiñcideva asārappaṃ disvā “idaṃ asukena kataṃ bhavissati”ti paresaṃ āsaṅkā hoti. Kenacideva karaṇīyena mantayante bhikkhū disvā “kacci nu kho ime mayā katakammaṃ jānitvā mantenti”ti attanoyeva saṅkāya saritabbasamācāro. **Paṭicchannakammantassāti** lajjitabbatāya paṭicchādetabbakammantassa. **Assamaṇassāti** na samaṇassa.

Salākaggahaṇādīsu “ahampi samaṇo”ti micchāpaṭiñṇāya **samaṇapaṭiñṇassa**. Ase-
tṭhacāritāya **abrahmacārissa**. Uposathādīsu “ahampi brahmacārī”ti micchāpaṭi-
ñṇāya **brahmacāripaṭiñṇassa**. Pūtinā kammaena sīlavipattiyā anto anupaviṭṭhattā
antopūtikassa. Chadvārehi rāgādikilesānussavanena tintattā **avassutassa**. Sañjā-
tarāgādikacavarattā sīlavantehi chaḍḍetabbattā ca **kasambujātassa**.

Vālarajjuyāti vālehi katarajjuyā. Sā hi kharatarā hoti. **Ghaṃseyyāti** mathanava-
sena ghaṃseyya. **Teladhotāyāti** telena nisitāya. **Paccorasminti** pati-urasmim,
abhimukhe uramajjheti adhippāyo. **Ayosaṅkunāti** saṇḍāsena. **Pheṇuddehakanti**
pheṇaṃ uddehetvā uddehetvā, anekavāraṃ pheṇaṃ utṭhāpetvāti attho. Eva-
mettha saṅkhepato pāḷivaṇṇanā veditabbā. Navamaṃ uttānameva.

Aggikkhandhopamasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Arakasuttavaṇṇanā

74. Dasame **parittanti** ittaraṃ. Tenāha “**appaṃ thokaṃ**”ti. Pabandhānupacche-
dassa paccayabhāvo idha jīvitassa raso kiccanti adhippetanti āha (3.0197) “**sarasa-
parittatāyapi**”ti. Tadadhīnavuttitāyapi hi “yo, bhikkhave, ciraṃ jīvati, so vassasataṃ
appaṃ vā bhiyyo”ti vacanato parittaṃ **khaṇaparittatāyapi**. Paramatthato hi atipa-
ritto sattānaṃ jīvitakkhaṇo ekacittakkhaṇappavattimattoyeva. Yathā nāma ratha-
cakkamaṃ pavattamānampi ekeneva nemippadesena pavattati, tiṭṭhamānampi eke-
neva tiṭṭhati, evamevaṃ ekacittakkhaṇikaṃ sattānaṃ jīviṭṭhaṃ tasmim citte niruddha-
matte satto niruddhoti vuccati. Yathāha “atīte cittakkhaṇe jīvittha na jīvati na jīvi-
ssati. Anāgate cittakkhaṇe na jīvittha na jīvati jīvissati. Paccuppanne cittakkhaṇe
na jīvittha jīvati na jīvissati.

“Jīviṭṭhaṃ attabhāvo ca, sukhadukkhā ca kevalā;
ekacittasamāyuttā, lahuso vattate khaṇo.

“Ye niruddhā marantassa, tiṭṭhamānassa vā idha;
sabbepi sadisā khandhā, gatā appaṭisandhikā.

“Anibbattena na jāto, paccuppannena jīvati;
cittabhaṅgā mato loko, paññatti paramatthiyā”ti. (mahāni. 10);

Lahusanti lahukaṃ. Tenāha “lahuṃ uppajjitvā nirujjhanato lahusan”ti. **Parittaṃ
lahusanti** ubhayaṃ panetaṃ appakassa vevacanaṃ. Yañhi appakaṃ, taṃ paritta-
ñceva lahukañca hoti. Idha pana āyuno adhippetattā rassanti vuttaṃ hoti. **Mantā-
yanti** karaṇatthe etaṃ bhummavacananti āha “**mantāya boddhabbaṃ, paññāya
jānitabbanti attho**”ti. **Mantāyanti** vā manteyyanti vuttaṃ hoti, mantetabbamaṃ
mantāya upaparikkhitabbanti attho. **Paññāya jānitabbanti** jānitabbamaṃ jīvitassa
parittabhāvo bahudukkhādibhāvo. Jānitvā ca pana sabbapalibodhe chinditvā
kattabbamaṃ kusalaṃ, caritabbamaṃ brahmacariyaṃ. Yasmā itthi jātassa amaraṇaṃ,
appaṃ vā bhiyyo vassasatato upari appaṃ aññaṃ vassasataṃ appatvā vīsaṃ vā
tiṃsaṃ vā cattālīsaṃ vā paṇṇāsaṃ vā saṭṭhi vā vassāni jīvati, evaṃdīghāyuko

pana atidullabho. “Asuko hi evaṃ ciraṃ jīvati”ti tattha tattha gantvā daṭṭhabbo hoti. Tattha visākhā upāsikā vīsasataṃ jīvati, tathā pokkharasātibrāhmaṇo, brahmāyubrāhmaṇo, bāvariyaabrāhmaṇo, ānandatthero, mahākassapattheroti (3.019 Anuruddhatthero pana vassasatañceva paṇṇāsañca vassāni. Bākulatthero vassasatañceva saṭṭhi ca vassāni, ayaṃ sabbadīghāyuko, sopi dve vassasatāni na jīvi.

Arakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vinayavaggo

1-8. Paṭhamavinayadharasuttādivaṇṇanā

75-82. Aṭṭhamassa paṭhamaṃ dutiyañca uttānatthameva. Tatiye **vinayalakkhaṇe patiṭṭhito** lajjibhāvena vinayalakkhaṇe ṭhito hoti. Alajjī (pārā. aṭṭha. 1.45) hi bahussutopi samāno lābhagarukatāya tantim visamvādetvā uddhammaṃ ubbinayaṃ satthusāsanaṃ dīpetvā sāsane mahantaṃ upaddavaṃ karoti, saṅghabhedampi saṅgharājimpī uppādeti. Lajjī pana kukkuccako sikkhākāmo jīvitahetupi tantim avisaṃvādetvā dhamameva vinayameva ca dīpeti, satthusāsanaṃ garuṃ katvā ṭhapeti. Evaṃ yo lajjī, so vinayaṃ ajahanto avokkamantova lajjibhāvena vinayalakkhaṇe ṭhito hoti patiṭṭhito.

Asaṃhīroti ettha **saṃhīro** nāma yo pāḷiyaṃ vā aṭṭhakathāyaṃ vā heṭṭhā vā uparito vā padapaṭipāṭiyā vā pucchiyamāno vitthunati vipphandati, saṅṭhātuṃ na sakkoti, yaṃ yaṃ parena vuccati, taṃ taṃ anujānāti, sakavādaṃ chaḍḍetvā paravādaṃ gaṇhāti. Yo pana pāḷiyaṃ vā aṭṭhakathāyaṃ vā heṭṭhupariyavasena vā padapaṭipāṭiyā vā

pucchiyamāno na vitthunati na vipphandati, ekekalomaṃ saṇḍāsena gaṇhanto viya “evaṃ mayam vadāma, evaṃ no ācariyā vadanti”ti vissajjeti. Yamhi pāḷi ca pāḷivinicchayo ca suvaṇṇabhājane pakkhittasīhavasā viya parikkhayaṃ pariyādānaṃ agacchanto tiṭṭhati, ayaṃ vuccati **asamhīro**. Yasmā pana evarūpo yaṃ yaṃ parena vuccati, taṃ taṃ nānujānāti, attanā suvinicchinitaṃ katvā gahitaṃ aviparītamatthaṃ na (3.0199) vissajjeti, tasmā vuttaṃ “**na sakkoti gahitaggaṇaṃ vissajjāpetun**”ti. Catutthādīni suviññeyyāni.

Paṭhamavinayadharasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sathusāsanasuttavaṇṇanā

83. Navame **vivekaṭṭhoti** vivitto. Tenāha “**dūribhūto**”ti. **Sati-avippavāse ṭhitoti** kammaṭṭhāne satim avijahitvā ṭhito. **Pesitattoti** kāye ca jīvite ca anapekkhatāya nibbānaṃ pesitacitto tanninno tappoṇo tappabbhāro.

Sathusāsanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Adhikaraṇasamathasuttavaṇṇanā

84. Dasame adhikarīyanti etthāti **adhikaraṇāni**. Ke adhikarīyanti? Samathā. Kathaṃ adhikarīyanti? Samanavasena. Tasmā te tesam samanavasena pavattantīti āha “**adhikaraṇāni samenti**”ti-ādi. **Uppannānaṃ uppanānanti** utṭhitānaṃ utṭhitānaṃ. **Samathatthanti** samanatthaṃ. **Dīghanikāye saṅgītisuttavaṇṇanāyampi** (dī. ni. aṭṭha. 3.331) **vitthāratoyevā** Ti etthāyaṃ vitthāranayo- adhikaraṇesu tāva dhammoti vā adhammoti vā aṭṭhārasahi vatthūhi vivadantānaṃ bhikkhūnaṃ yo vivādo, idaṃ **vivādādhikaraṇaṃ** Nāma. Silavipattiyā vā ācāradiṭṭhi-ājīvavipattiyā vā anuvadantānaṃ yo anuvādo upavadanā ceva codanā ca, idaṃ **anuvādādhikaraṇaṃ** nāma. Mātikāyaṃ āgatā pañca, vibhaṅge dveti sattapi āpattikkhandhā, idaṃ **āpattādhikaraṇaṃ** nāma. Yaṃ saṅghassa apalokanādīnaṃ catunnaṃ kammānaṃ karaṇaṃ, idaṃ **kiccādhikaraṇaṃ** nāma.

Tattha vivādādhikaraṇaṃ dvīhi samathehi sammati sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca. Sammukhāvinayeneva sammamānaṃ yasmim vihare uppannaṃ tasmimyeva (3.0200) vā, aññatra vūpasametum gacchantānaṃ antarāmagge vā, yattha gantvā saṅghassa niyyātitaṃ, tattha saṅghena vā, saṅghe vūpasametum asakkonte tattheva ubbāhikāya sammatapuggalehi vā vinicchitaṃ sammati. Evaṃ sammamāne ca panetasim yā saṅghasammukhato dhammasammukhato vinayasammukhatā puggalasammukhatā, ayaṃ **sammukhāvinayo** nāma. Tattha ca kārakasaṅghassa saṅghasāmaggivasena sammukhibhāvo **saṅghasammukhatā**. Sametabbassa vatthuno bhūtattā **dhammasammukhatā**.

Yathā taṃ sametabbaṃ, tathevassa samaṇaṃ **vinayasammukhatā**. Yo ca viva-
dati, yena ca vivadati, tesaṃ ubhinnaṃ atthapaccatthikānaṃ sammukhībhāvo
puggalasammukhatā. Ubbāhikāya vūpasame panettha saṅghasammukhatā pari-
hāyati. Evaṃ tāva sammukhāvinayeneva sammati.

Sace panevampi na sammati, atha naṃ ubbāhikāya sammatā bhikkhū “na
mayaṃ sakkoma vūpasametun”ti saṅghasseva niyyātentī. Tato saṅgho pañcaṅga-
samannāgataṃ bhikkhuṃ salākaggāhāpakaṃ sammannati, tena guḷhakavivaṭaka-
sakaṇṇajappakesu tīsu salākaggāhakesu aññataravasena salākaṃ gāhāpetvā
sannipatitāya parisāya dhammavādīnaṃ yebhuyyatāya yathā te dhammavādino
vadanti, evaṃ vūpasantaṃ adhikaraṇaṃ sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya
ca vūpasantaṃ hoti. Tattha sammukhāvinayo vuttanayo eva. Yaṃ pana yebhuyya-
sikākammaṃ karaṇaṃ, ayaṃ yebhuyyasikā nāma. Evaṃ vivādādhikaraṇaṃ
dvīhi samathehi sammati.

Anuvādādhikaraṇaṃ catūhi samathehi sammati sammukhāvinayena ca sativina-
yena ca amūḷhavinayena ca tassapāpiyasikāya ca. Sammukhāvinayeneva
sammamānaṃ yo ca anuvadati, yañca anuvadati, tesaṃ vacanaṃ sutvā sace
kāci āpatti natthi, ubho khamāpetvā, sace atthi ayaṃ nāmettha āpattīti evaṃ vini-
cchitaṃ vūpasammati. Tattha sammukhāvinayalakkhaṇaṃ vuttanayameva.

Yadā pana khīṇāsavassa bhikkhuno amūlikāya sīlavipattiyā anuddhaṃsitassa
sativinayaṃ yācamānassa saṅgho ñatticatutthena kammaṃ sativinayaṃ deti,
tadā sammukhāvinayena ca sativinayena ca vūpasantaṃ hoti. Dinne pana sativi-
naye puna tasmaṃ puggale kassaci anuvādo na ruhati. Yadā ummattako bhikkhu
ummādasena kate assāmaṇake ajjhācāre “saratāyasmā evarūpiṃ āpattin”ti
bhikkhūhi codiyamāno “ummattakena (3.0201) me, āvuso, etaṃ kataṃ, nāhaṃ
taṃ sarāmi”ti bhaṇantopi bhikkhūhi codiyamānova puna acodanattāya amūḷhavi-
nayaṃ yācati, saṅgho cassa ñatticatutthena kammaṃ amūḷhavinayaṃ deti. Tadā
sammukhāvinayena ca amūḷhavinayena ca vūpasantaṃ hoti. Dinne pana amūḷha-
vinaye puna tasmaṃ puggale kassaci tappaccayā anuvādo na ruhati. Yadā pana
pārājikena vā pārājikasāmantena vā codiyamānassa aññenaññaṃ paṭicarato
pāpussannatāya pāpiyassa puggalassa “sacāyaṃ acchinnamūlo bhavissati,
sammā vattivā osāraṇaṃ labhissati. Sace chinnamūlo, ayamevassa nāsanā
bhavissati”ti maññamāno saṅgho ñatticatutthena kammaṃ tassapāpiyasikaṃ
karoti, tadā sammukhāvinayena ca tassapāpiyasikāya ca vūpasantaṃ hotīti. Evaṃ
anuvādādhikaraṇaṃ catūhi samathehi sammati.

Āpattādhikaraṇaṃ tīhi samathehi sammati sammukhāvinayena ca paṭiññāta-
kaṇaṃ ca tiṇavatthārakena ca. Tassa sammukhāvinayeneva vūpasamo natthi.
Yadā pana ekassa vā bhikkhuno santike saṅghagaṇamajjesu vā bhikkhu
lahukaṃ āpattiṃ deseti, tadā āpattādhikaraṇaṃ sammukhāvinayena ca paṭiññāta-
kaṇaṃ ca vūpasammati. Tattha sammukhāvinaye tāva yo ca deseti, yassa ca
deseti, tesaṃ sammukhībhāvo puggalasammukhato. Sesaṃ vuttanayameva.

Puggalassa ca gaṇassa ca desanākāle saṅghasammukhato parihāyati. Yaṃ
panettha “ahaṃ, bhante, itthannāmaṃ āpattiṃ āpanno”ti ca “passasī”ti ca “āma,

passāmi”ti ca paṭiññātāya “āyatim saṃvareyyāsī”ti karaṇaṃ, taṃ paṭiññātaka-
raṇaṃ nāma. Saṅghādisese parivāsādiyācanā paṭiññā, parivāsādīnaṃ dānaṃ
paṭiññātakaraṇaṃ nāma.

Dvepakkhajātā pana bhaṇḍanakārakā bhikkhū bahuṃ assāmaṇakaṃ ajjhā-
cāraṃ caritvā puna lajjidhamme uppanne “sace mayaṃ imāhi āpattīhi añña-
maññaṃ kāressāma, siyāpi taṃ adhikaraṇaṃ kakkhaḷattāya vāḷattāya saṃvatte-
yyā”ti aññamaññaṃ āpattiyā kārāpane dosaṃ disvā yadā bhikkhū tiṇavatthāraka-
kammaṃ karonti, tadā āpattādhikaraṇaṃ sammukhāvinayena ca tiṇavatthāra-
kena ca sammati. Tatra hi yattakā hatthapāsūpagatā “na metaṃ khamatī”ti evaṃ
diṭṭhāvikkammaṃ akatvā “dukkaṭaṃ kammaṃ puna kātappaṃ kamman”ti (3.0202)
na ukkoṭenti, niddampi okkantā honti, sabbesaṃ ṭhapetvā thullavajjañca ghipaṭi-
saṃyuttañca sabbāpattiyo vuṭṭhahanti. Evaṃ āpattādhikaraṇaṃ tīhi samathehi
sammati.

Kiccādhikaraṇaṃ ekena samathena sammati sammukhāvinayeneva. Iti imāni
cattāri adhikaraṇāni yathānurūpaṃ imehi sattahi samathehi sammanti. Tena
vuttaṃ- **“uppannuppannānaṃ adhikaraṇānaṃ samathāya vūpasamāya sammu-
khāvinayo dātabbo ...pe... tiṇavatthārako”** ti. Sesā sabbattha uttānameva.

Adhikaraṇasamathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vinayavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Sattakanipātavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.